

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

A kárpátaljai magyar nyelvhasználat
társadalmi rétegződése



II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

Rákóczi-füzetek VIII.

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése

ББК 81.665.2

Б-48

УДК 811.511.141

A kiadvány a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok társadalmi rétegződését, nyelv és társadalom kölcsönhatását tárgyalja. Szociolingvisztikai (társasnyelvészeti) nézőpontból elemzi a magyar nyelv kárpátaljai regionális és szociális változatait. A szerzők szociolingvisztikai kutatások adatait elemzik.

A kiadvány elsősorban a nyelvészek, a nyelvszakos egyetemi, főiskolai hallgatók, valamint a magyar nyelv, illetve a társasnyelvészet iránt érdeklődők figyelmére tarthat számot.

A kiadásért felel: *Orosz Ildikó*

Szerkesztette: *a szerzők*

A kiadvány megjelenését az Apáczai Közalapítvány támogatta



ISBN 966-7966-36-4

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, 2006

© Beregszászi Anikó, 2006

© Csernicskó István, 2006

Készült:

PoliPrint Kft

Ungvár, Turgenyev u. 2

Felelős vezető: Kovács Dezső

Tartalom

Ábrák jegyzéke	7
Táblázatok jegyzéke	9
Térképek jegyzéke	11
1. A nyelvhasználat társadalmi rétegződésének fogalma.	
Függő és független változók. A nyelvi változó	13
2. Vannak-e egyáltalán társadalmi különbségek a kárpátaljai magyar közösségen belül? Adatok a kárpátaljai magyarság rétegződéséről	22
3. Amit eddig tudtunk a kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről	25
3.1. Kutatási előzmények	25
3.2. Újabb kutatások: a szociológiai (független) változók bemutatása	26
3.2.1. A (társadalmi) nem	28
3.2.2. Az életkor	28
3.2.3. Az iskolázottság	29
3.2.4. A foglalkozás	30
3.2.5. A településtípus	30
3.2.6. A település nemzetiségi összetétele	30
3.2.7. A társadalmi mobilitás	31
3.2.8. A társadalmi aktivitás	31
3.3. A nyelvi és szociológiai változók összefüggése a kárpátaljai magyar nyelv- használatról szóló vizsgálatokban	31
3.3.1. Analitikus szerkezetek	32
3.3.2. A főnevek egyes és többes száma	33
3.3.3. Számbeli egyeztetés	34
3.3.4. Feminizálás	35
3.3.5. Jelentéskölcsönzés használata teszthelyzetben	36
3.3.6. Fölösleges névmási tárgy használata	36
3.3.7. Kicsinyítő képzők gyakorisága	37
3.3.8. A függő és független változók kapcsolata	38
4. Nyelvi rétegződés a középiskolában	40
4.1. A vizsgált változók	40
4.1.1. A -t végű igék kijelentő módja	40
4.1.2. Hiperkorrekció a -t és -szt végű igék felszólító módjában	40
4.1.3. Az alanyi iktelen ragozás, feltételes módú egyes szám 1. személyű -nVk toldalék illeszkedése	40
4.1.4. Az -e kérdőszócska szórendi helye	41
4.1.5. Inessivusi szerepben használt -bV.....	41

4.1.6. Hiperkorrekt inessivusi raghasználat	42
4.1.7. A <i>kell</i> állítmány jövő ideje	42
4.1.8. A <i>hová?</i> kérdésre felelő <i>-nál/-nél</i> helyhatározórag <i>-hoz/-hez/-höz</i> helyett (<i>nálunk/hozzánk</i>)	43
4.1.9. A hasonlítás kifejezése	43
4.1.10. Az <i>operál/műt</i> ige <i>-ra/-re</i> , ill. <i>-val/-vel</i> vonzata	45
4.1.11. Lexikai kölcsönzések használata	45
4.2. Az eredmények	48
5. Mit mutatnak az újabb adatok?	50
5.1. A minta leírása	50
5.2. A vizsgált jelenségek és feladatok	55
5.3. Az alapadatok	56
5.4. A minta rétegződése	57
5.4.1. A nem hatása	58
5.4.2. Az életkor hatása	58
5.4.3. A településtípus hatása	58
5.4.4. Az iskolázottság hatása	60
5.4.5. A társadalmi aktivitás hatása	60
5.4.6. A függő és független változók kapcsolata	63
6. Mire jók az ilyen jellegű kutatások? Egy új iskolatípus megjelenése mint nyelvi strukturáló tényező	63
7. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződésének vizsgálata reprezentatív minta alapján: a Rétegződés-2003 vizsgálat előzetes eredményeiből	71
7.1. A minta összetétele	71
7.2. A Rétegződés-2003 során vizsgált függő és független változók	82
7.3. Az eredmények	86
7.3.1. Alapadatok	86
7.3.2. A független változók hatása a nyelvi változókra	86
7.3.3. Következetesség	91
7.3.4. Suksüköl-e, aki szukszüköl?	92
7.4. Folytatása következik	100
8. Összefoglalás helyett	100
9. Irodalom	101

Ábrák jegyzéke

1. ábra.	A <i>lélek</i> szó második magánhangzója, azaz a <i>ë</i> elterjedtsége (Kálmán 1966: 121)	16
2. ábra.	A <i>kurtka</i> 'dzseki' kölcsönszó elterjedtsége a kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza szerint (Lizanec 1992)	17
3. ábra.	A (<i>bVn</i>) változó standard [<i>bVn</i>] változatának használata a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI) öt adatközlője beszédében, különböző stílusokban (Váradi 1995/1996: 302 alapján idézi Kontra 2003: 329)	20
4. ábra.	<i>r</i> -es ejtés New York Cityben társadalmi osztály és beszédstílus szerint (Labov 1966: 240 alapján idézi Wardhaugh 1955: 145)	20
5. ábra.	595 kárpátaljai magyar család válaszai a <i>Mivel fűtik télen a lakást?</i> kérdésre településtípusonként	23
6. ábra.	Kárpátaljai magyar nők és férfiak átlagéletkora első házasságkötésük idején (N=175)	23
7. ábra.	Kárpátaljai magyar fiatalok válasza a <i>Használ-e Ön számítógépet?</i> kérdésre korcsoportonként (N=500)	24
8. ábra.	A tanulmányaikat már befejezett fiatalok gazdasági aktivitása iskolázottság szerinti bontásban (N=336)	24
9. ábra.	A nem-standard változatok előfordulási aránya korcsoportonként az RSS-vizsgálatban (N=144, csak a legalább 5%-os szinten szignifikáns eltéréseket figyelembe véve)	39
10. ábra.	A <i>hova?</i> (<i>családhoz</i>) kérdésre felelő helyhatározó ragja (Kálmán 1966: 135)	44
11. ábra.	A <i>bulocska</i> 'zsemle' szó elterjedtsége a kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza szerint (Lizanec 1992)	46
12. ábra.	A magyarok megoszlása Kárpátalja közigazgatási egységei szerint (2001) ..	51
13. ábra.	A kárpátaljai magyarok megoszlása településtípusok között (1989)	52
14. ábra.	A minta megoszlása születési évszám szerint	54
15. ábra.	A minta megoszlása korcsoportok szerint	54
16. ábra.	A minta megoszlása közigazgatási egységek szerint	54
17. ábra.	A minta megoszlása a <i>Mi jellemzi leginkább az Ön mostani helyzetét?</i> kérdésre adott válaszok alapján	54
18. ábra.	A minta megoszlása befejezett iskolai végzettség szerint	55
19. ábra.	A vizsgálat idején tanulmányaikat végző fiatalok megoszlása iskolatípusok szerint	55
20. ábra.	A nem hatása különböző feladatokban (nem standard válaszok %-os aránya)	58
21. ábra.	Az életkor hatása különböző feladatokban (nem standard válaszok %-os aránya)	59
22. ábra.	A településtípus hatása szignifikáns hatása a nyelvi ítéletekre (nem standard válaszok %-os aránya)	59

23. ábra.	A településtípus (falu versus város) hatása az eredményekre (nem standard válaszok %-os aránya)	60
24. ábra.	Az iskolai végzettség hatása szignifikáns hatása a nyelvi ítéletekre (nem standard válaszok %-os aránya; a tanulmányaikat már befejezettek) ...	61
25. ábra.	A társadalmi aktivitás hatása szignifikáns hatása a nyelvi ítéletekre (nem standard válaszok %-os aránya)	61
26. ábra.	A munkaerő-piaci helyzet (tanul versus befejezte tanulmányait) hatása a nyelvi ítéletekre (nem standard válaszok %-os aránya)	62
27. ábra.	A nem-standard változatok aránya a suksükölő feladatoknál iskolatípusonként (N=626)	67
28. ábra.	A nem-standard változatok aránya a szuksükölő feladatoknál iskolatípusonként (N=626)	68
29. ábra.	A nem-standard változatok aránya a nákozó feladatoknál iskolatípusonként (N=626)	68
30. ábra.	A nem-standard változatok aránya az -e kérdőszó szórendi helye feladatoknál iskolatípusonként (N=626)	68
31. ábra.	A nem-standard változatok aránya négy változó példánynál iskolatípusonként	69
32. ábra.	A KOR11 változó szignifikáns hatása: a nem-standard válaszok aránya korcsoportonként (N=516)	88
33. ábra.	A KOR3 változó szignifikáns hatása: a nem-standard válaszok aránya korcsoportonként (N=516)	88
34. ábra.	Az AKTIVITÁS3 változó szignifikáns hatása: a nem-standard válaszok aránya (N=516)	88
35. ábra.	A VÁRMEGYE4 változó szignifikáns hatása: a nem-standard válaszok aránya (N=516)	90
36. ábra.	A független változók hatása típusváltozók szerint	90
37. ábra.	A független változók hatása változó típusok szerint	91
38. ábra.	A független változók hatása feladattípusok szerint	91
39. ábra.	Következetesség nyelvi változók változatainak megítélésben/választásában (%-ban)	93
40. ábra.	A szuksükölő és a suksükölő változatok aránya az MNSzV-ben (N=850) ..	95
41. ábra.	A szuksükölő (<i>elhalassza</i>) és a suksükölő (<i>válogassa</i>) változatok gyakorisága az RSS-kutatás-ban (N=846)	96
42. ábra.	A szuksükölő és a suksükölő változatok aránya az MNSzV-ben feladattípusok szerinti bontásban (N=850)	97
43. ábra.	A szuksükölő és a suksükölő változatok aránya az Iskola-2000-ben feladattípusok szerinti bontásban (N=675)	97

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat.	Típusváltozó: analitikus szerkezetek szemben a szintetikusokkal	33
2. táblázat.	Típusváltozó: a főnevek egyes és többes száma	34
3. táblázat.	Típusváltozó: számbeli egyeztetés	35
4. táblázat.	Típusváltozó: feminizálás	35
5. táblázat.	Típusváltozó: jelentéskölcsönzés teszhelyzetben	36
6. táblázat.	Típusváltozó: redundáns névmási tárgy	37
7. táblázat.	Típusváltozó: kicsinyítő képzők gyakorisága	38
8. táblázat.	A nyelvi és szociológiai változók összefüggése az RSS-vizsgálatban	38
9. táblázat.	A nyelvi és szociológiai változók összefüggése az Iskola-2000 vizsgálatban	49
10. táblázat.	A magyar nemzetiségűek Kárpátalján (1989, 2001)	51
11. táblázat.	A vizsgálat alapadatai	57
12. táblázat.	A statisztikailag legalább 5 vagy 1 %-os szinten szignifikáns kapcsolatok ...	62
13. táblázat.	Magyar nyelvű középiskolák Kárpátalján (2002/2003. tanév)	65
14. táblázat.	A különböző iskolatípusban tanuló diákok megoszlása az anya iskolázottsága szerint (%-ban)	69
15. táblázat.	A különböző iskolatípusban tanuló diákok megoszlása az apa iskolázottsága szerint (%-ban)	70
16. táblázat.	A Rétegződés–2003 vizsgálat kutatópontjainak listája	75
17. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság 18 éven felüli részének nemek szerinti megoszlása (NEM2)	77
18. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság korosztályok szerinti összetétele (KOR11)	77
19. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság 18 éven felüli részének korosztályok szerinti összetétele (KOR3)	77
20. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (TELEPÜLÉS3)	78
21. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (TELEPÜLÉS2)	78
22. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (LAKHELY5)	78
23. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (LAKHELY2)	78
24. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság összetétele a településeken élő magyarok aránya szerint (ARÁNYOK5)	79
25. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság összetétele a településeken élő magyarok aránya szerint (ARÁNYOK2)	79
26. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása járások szerint (JÁRÁS5)	79
27. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása közigazgatási egységek szerint (JÁRÁS8)	80

28. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása a történeti vármegyék egykori területe szerint (VÁRMEGYE4)	80
29. táblázat.	A minta összetétele az ISKOLA4 változó szerint	81
30. táblázat.	A minta összetétele az ISKOLA2 változó szerint	81
31. táblázat.	A minta megoszlása az adatközlők iskolájának tannyelve szerint (TANNYELV2)	81
32. táblázat.	A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása társadalmi aktivitás szerint (AKTIVITÁS3)	82
33. táblázat.	A minta megoszlása társadalmi mobilitás szerint az apa iskolázottságához viszonyítva (APAMOBIL2)	82
34. táblázat.	A minta megoszlása társadalmi mobilitás szerint az apa iskolázottságához viszonyítva (ANYAMOBIL2)	82
35. táblázat.	A Rétegződés-2003 vizsgálat alapadatai	85
36. táblázat.	A nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Rétegződés-2003 vizsgálatban	87
37. táblázat.	Következetesség nyelvi változók változatainak megítélésben/választásában (abszolút számokban)	92
38. táblázat.	A szukszükölő és a suksükölő változatok gyakorisága az Iskola-2000-ben (N=675)	96
39. táblázat.	A szukszükölő és a suksükölő változatok gyakorisága a Rétegződés-2003-ban (N=516)	96
40. táblázat.	A suksükölés és szukszükölés összefüggése a kárpátaljai mintában (RSS-kutatás, N=144)	98
41. táblázat.	A suksükölés és szukszükölés összefüggése a Kárpát-medencei mintában (RSS-kutatás, N=846)	98
42. táblázat.	A suksükölés és szukszükölés összefüggése az Iskola-2000 kutatásban (N=675)	98
43. táblázat.	A suksükölés és szukszükölés összefüggése a Rétegződés-2003 kutatásban (N=516)	99

Térképek jegyzéke

1. térkép. A kárpátaljai magyarság településterülete a 2001. évi népszámlálás adatai alapján 72
2. térkép. A Rétegződés–2003 vizsgálat kutatópontjai 73
3. térkép. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjai 74

Nyelvészetű közhelynek számít, hogy minden természetesen emberi nyelv rétegzett: különböző nyelvváltozatokból, vagyis területi és társadalmi dialektusokból áll. A területi alapon elkülönülő nyelvváltozatokról, vagy közismertebb névükön a nyelvjárásokról viszonylag sokat tudunk (MNYA, 1973; Kiss szerk. 2001; Lizanec 1992, 1996, 2003 stb.). Jólai kevésbé ismertetett a társadalmi alapú nyelvváltozatokról, különösen a kárpátaljai magyar nyelvhasználat szociális rétegzettségéről. Ennek részben az az oka, hogy általában nem rendelkezünk sok információval a helyi magyar nyelvváltozatokról, részben pedig az, hogy általában sem sokat tudunk a magyar nyelv osztályok, társadalmi rétegek szerinti tagolódásáról. Jellemző, hogy az első olyan kötet, amely reprezentatív mintán végzett kutatás adataira alapozva írja le a rendszerváltás kori Magyarország felnőtt lakosságának nyelvi, nyelvhasználati rétegződését, csak 2003-ban jelent meg (Koröta szerk. 2003).

A nyelv, nyelvhasználat társadalmi rétegződésének tudományos vizsgálatát sokáig, a szociolingvisztika megjelenéséig a nyelvészeti fejlődése sem könnyítette meg. Már a későbbi korok nyelvészelméletére máig hatóan meghatározó hatást gyakorló görög grammatikák is elsősorban az írott nyelvre és az eszményi nyelvváltozatra összpontosítottak (Robins 1999: 34). Amikor a modern nyelvészet tudomány atyjának tartott Ferdinand de Saussure (1963 és 1997) Bevezetés az általános nyelvészetbe című munkájában kijelölte a nyelvtudomány tárgyát, s ezzel a nyelvészeti kutatások irányvonalát is meghatározta, a langue (nyelv, elvont, konvencionális jelrendszer, amely egységes formában létezik a közösség tudatában) és a parole (beszéd, a langue használat közbeni egyéni megnyilvánulása) szétválasztásával a nyelvi változatosságot a kutatásra szerinte érdektelen parole-jelenségek köré száműzte. Saussure ezen nézetét (is) osztotta a 20. századi nyelvtudomány egy másik teoretikusa, az amerikai Noam Chomsky (1965: 3) is, aki elődje langue–parole oppozíciójához hasonlóan választotta külön a kompetenciát és a performanciát, és aki szerint a nyelvésznek az ideális beszélő/hallgatót kell vizsgálnia egy homogénnek feltételezett beszélőközösségben, ahová természetesen nem tartozhat a nyelv használatának kutatása.² Saussure és Chomsky nyelvről, nyelvi változatosságról vallott nézetei pedig máig jelentősen befolyásolják a nyelvtudomány fejlődését, egyes nyelvészeti irányzatok szemléletét és módszertanát, olyannyira, hogy vannak olyan nyelvészeti irányzatok is, melyek szerint a nyelvi változatosság nem is része a nyelvnek (a langue-nak, kompetenciának), csupán a nyelvhasználatnak (parole-nak, performanciának). Ám „ha nem kizárólagos kategóriákkal, hanem statisztikai arányokkal és valószínűségi mutatókkal írjuk le egy-egy nyelvi változó használatának

¹ A kötet készítése az Arany János Közalapítvány támogatásával készült.

² Erről részletesebben lásd például Labov (1979).

1. A nyelvhasználat társadalmi rétegződésének fogalma. Függő és független változók. A nyelvi változó¹

Nyelvészeti közhelynek számít, hogy minden természetes emberi nyelv rétegzett: különböző nyelvváltozatokból, vagyis területi és társadalmi dialektusokból áll. A területi alapon elkülönülő nyelvváltozatokról, vagy közismertebb nevükön a nyelvjárásokról viszonylag sokat tudunk (MNYA., Imre 1973, Kiss szerk. 2001, Lizanec 1992, 1996, 2003 stb.). Jóval kevesebb ismerettel rendelkezünk a társadalmi alapú nyelvváltozatokról, különösen a kárpátaljai magyar nyelvhasználat szociális rétegzettségéről. Ennek részben az az oka, hogy egyáltalában nem rendelkezünk sok információval a helyi magyar nyelvváltozatokról, részben pedig az, hogy általában sem sokat tudunk a magyar nyelv osztályok, társadalmi rétegek szerinti tagolódásáról. Jellemző, hogy az első olyan kötet, amely reprezentatív mintán végzett kutatás adataira alapozva írja le a rendszerváltás kori Magyarország felnőtt lakosságának nyelvi, nyelvhasználati rétegződését, csak 2003-ban jelent meg (Kontra szerk. 2003).

A nyelv, nyelvhasználat társadalmi rétegződésének tudományos vizsgálatát sokáig, a szociolingvisztika megjelenéséig a nyelvészet fejlődése sem könnyítette meg. Már a későbbi korok nyelvszemléletére máig hatóan meghatározó hatást gyakorló görög grammatikák is elsősorban az írott nyelvre és az eszményi nyelvváltozatra összpontosítottak (Robins 1999: 34). Amikor a modern nyelvtudomány atyjának tartott Ferdinand de Saussure (1963 és 1997) Bevezetés az általános nyelvészetbe című munkájában kijelölte a nyelvtudomány tárgyát, s ezzel a nyelvészeti kutatások irányvonalát is meghatározta, a *langue* (nyelv; elvont, konvencionális jelrendszer, amely egységes formában létezik a közösség tudatában) és a *parole* (beszéd; a *langue* használat közbeni egyéni megnyilvánulása) szétválasztásával a nyelvi változatosságot a kutatásra szerinte érdemtelen *parole*-jelenségek közé számúzta. Saussure ezen nézetét (is) osztotta a 20. századi nyelvtudomány egy másik teoretikusa, az amerikai Noam Chomsky (1965: 3) is, aki elődje *langue*–*parole* opozíciójához hasonlóan választotta külön a kompetenciát és a performanciát, és aki szerint a nyelvésznek az ideális beszélőt/hallgatót kell vizsgálnia egy homogénnek feltételezett beszélőközösségben, ahová természetesen nem tartozhat a nyelv használatának kutatása.² Saussure és Chomsky nyelvről, nyelvi változatosságról vallott nézetei pedig máig jelentősen befolyásolják a nyelvtudomány fejlődését, egyes nyelvészeti irányzatok szemléletét és módszertanát; olyannyira, hogy vannak olyan nyelvészeti irányzatok is, melyek szerint a nyelvi változatosság nem is része a nyelvnek (a *langue*-nak, kompetenciának), csupán a nyelvhasználatnak (*parole*-nak, performanciának). Ám „ha nem kizárólagos kategóriákkal, hanem statisztikai arányokkal és valószínűségi mutatókkal írjuk le egy-egy nyelvi változó használatának

¹ A kötet kézírata az Arany János Közalapítvány támogatásával készült.

² Erről részletesebben lásd például Labov (1979).

szabályát³ (és ha a belső változatosság tényét figyelembe vesszük, a kategorikus szabályokat szükségképpen el kell vetnünk), akkor nincs beszédteny és nyelvtény sem. Azaz: nincs beszéd és nyelv, hanem beszélt nyelv van” (Sándor 1998: 59).

Sokáig azzal utasították el a nyelv élő, valóságos használatának vizsgálatát, hogy lehetetlen a variábilis, a laikus szemlélő számára rendszertelennek tűnő beszéd tudományos vizsgálata, vagy hogy a beszédet nehéz rögzíteni, s így elemezhetővé, a nyelvész számára hozzáférhetővé tenni. Ám a huszadik század 60-as éveiben megjelenő szociolingvisztika (társasnyelvészet) egyértelműen igazolta, hogy az élő nyelv változatossága nem rendszertelen, hanem éppen ellenkezőleg: nagyon is szisztematikus; a magnetofon megjelenésével pedig a beszéd rögzítésének akadálya is elhárult, és hamarosan kialakult az módszertani keret is, amelyben kutatni lehet a rendszert a látszólagos rendszertelenségben. A társasnyelvészet egyértelműen igazolta, hogy a variabilitás a természetes emberi nyelvek alapvető és szükségszerű tulajdonsága, melynek társadalmi szerepe van (vö. Labov 1979, Wardhaugh 1995, Milroy–Gordon 2003: 1–22 stb.).

A szociolingvisztikai módszertani keret megoldást talált számos olyan problémára is, amelyek korábban megoldhatatlannak tűntek. Ilyen például az, hogyan érhető el, hogy a vizsgált jelenség előforduljon az adatközlő nyelvhasználatában. Megtörténhet ugyanis, hogy egy-egy nyelvi jelenség, amely a nyelvészt érdekli, meglehetősen ritkán használatos, és akár egy hosszú beszélgetés alkalmával sem fordul elő. A nyelvészek ennek a problémának a megoldása érdekében dolgozták ki a nyelvhasználat kíséreti vizsgálatát, az elicitációt, azaz a nyelvhasználat kísérleti vizsgálatát (lásd Kontra 1990b).

A nyelvhasználat kíséreti vizsgálata lehetővé teszi olyan nyelvi adatok gyűjtését, amelyekhez természetes nyelvi korpuszok elemzésével nem lehet hozzáférni. A módszer lényege, hogy az adatközlőknek különböző nyelvi feladatokat kell megoldaniuk; a feladatok pedig úgy vannak összeállítva, hogy tartalmazzák azokat a nyelvi jelenségeket, amelyeket a kutató vizsgálni szeretne. Például arra kéri az adatközlőt, hogy illessze az alábbi mondatba a pontok helyére a zárójelben található szó mondatba illő alakját:

(1) EBBEN A NEM MEHETSZ MOZIBA! (FARMER)

Ezzel a mondattal egyszerre több dolgot is vizsgálhatunk. A farmer olyan vegyes hangrendű szó, amelynek toldalékolása ingadozó. Az adatközlő választhat, hogy a *farmerben* vagy a *farmerban* változattal egészíti ki a mondatot. Megfelelő számú adatközlő megkérdezésével megtudhatjuk, hogy inkább a magas, vagy inkább a mély magánhangzós toldalékot részesítik előnyben a nyelvhasználók, illetve hogy befolyásolja-e esetleg egyéb tényező a választást. Amint Kontra, Ringen és Stemberger (1989) például azt találták, hogy az ingadozó toldalékolású szavak esetében a toldalék illeszkedését a kontextus is befolyásolja. Nagyobb az esélye annak, hogy az előbbi (1) mondatban *farmerben*-t választanak az adatközlők, mintha a (2) mondatot kell kiegészíteniük:

(2) ABBAN A JÓL NÉZEL KI! (FARMER)

A másik dolog, ami vizsgálható az (1) és (2) mondat segítségével, a *-ban/-ben* rag végi *n* mássalhangzó megléte vagy hiánya. A standard norma szerint akár a mély, akár a magas magánhangzót tartalmazó toldalékot illesztjük a tőhöz, a rag végén ott kell lennie az *n*-nek. A valóságban azonban sokszor nem ejtjük ezt a hangot. Amint erről az alábbi-

³ Ahogyan a szociolingvisztika (társasnyelvészet) teszi.

akban még részletesebben is szó lesz, a módszer alkalmas arra is, hogy felmérjük: mikor, milyen körülmények között valószínűbb a rag végi mássalhangzó elhagyása.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy sem a strukturalizmus, sem pedig a generatív (vagy elméleti) nyelvészet nem azt vizsgálja tehát, ami van: a nyelvet használata közben, hanem azt, ami nincs: a közösség tudatában lévő elvont fogalmat, ami a leginkább a nyelvészek intuíciójában ragadható meg, illetve egy nyelv összes lehetségesen létrehozható mondatát, attól függetlenül, ténylegesen léteznek-e ezek a szerkezetek (vö. Kiefer 1992: 8; a különböző nyelvészeti irányzatok és a szociolingvisztika szemléleti különbségeiről lásd még pl. Sándor 2001, Kontra 2003: 26–40, Csernicskó szerk. 2003: 19–26 stb.).

Arról sem feledkezhethünk meg, hogy a kommunizmust építő szocializmus fő törekvéseinek egyike volt az osztályszerkezet felszámolása, az osztályok nélküli homogén társadalom kialakítása. „A jelenlegi szakaszban a társadalmi viszonyok fejlődésének fontos törvényszerűsége a munkásosztály, a kolhozparasztság és az értelmiség közeledése, az osztály nélküli társadalmi szerkezet létrejötte” – olvashatjuk például A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja (Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1986, 84–85. old.) című kiadványban. Ez pedig nyilvánvalóan gyakorlatilag lehetetlenné tette szociológiai és szociolingvisztikai (azaz a nyelv és társadalom közötti szoros kapcsolatot tanulmányozó) kutatások folytatását.⁴

Azt azonban természetesen nem állíthatjuk, hogy a szociolingvisztika megjelenése előtt senki sem vizsgálta volna a nyelvi változatosságot és a valós, élő nyelvhasználatot, vagy hogy a nyelvészek nem ismerték volna a nyelvhasználat kísérleti vizsgálatának módszerét. A tradicionális nyelvjáráskutatás (a dialektológia) már régóta vizsgálja a nyelv területi változatait, és ezen a téren jelentős eredményeket ért el. A magyar nyelvjáráskutatóknak köszönhetően vannak ismereteink például az úgynevezett zárt *ë* hang elterjedtségéről a magyar nyelvterületen. Az 1. ábra erről tájékoztat.

A 2. ábra pedig a *kurtka* közvetlen kölcsönszó kárpátaljai elterjedtségéről ad információkat a kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza alapján (lásd Lizanec 1992: 349; a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok kölcsönzéseiről részletesebben lásd még Csernicskó szerk. 2003: 125–138).

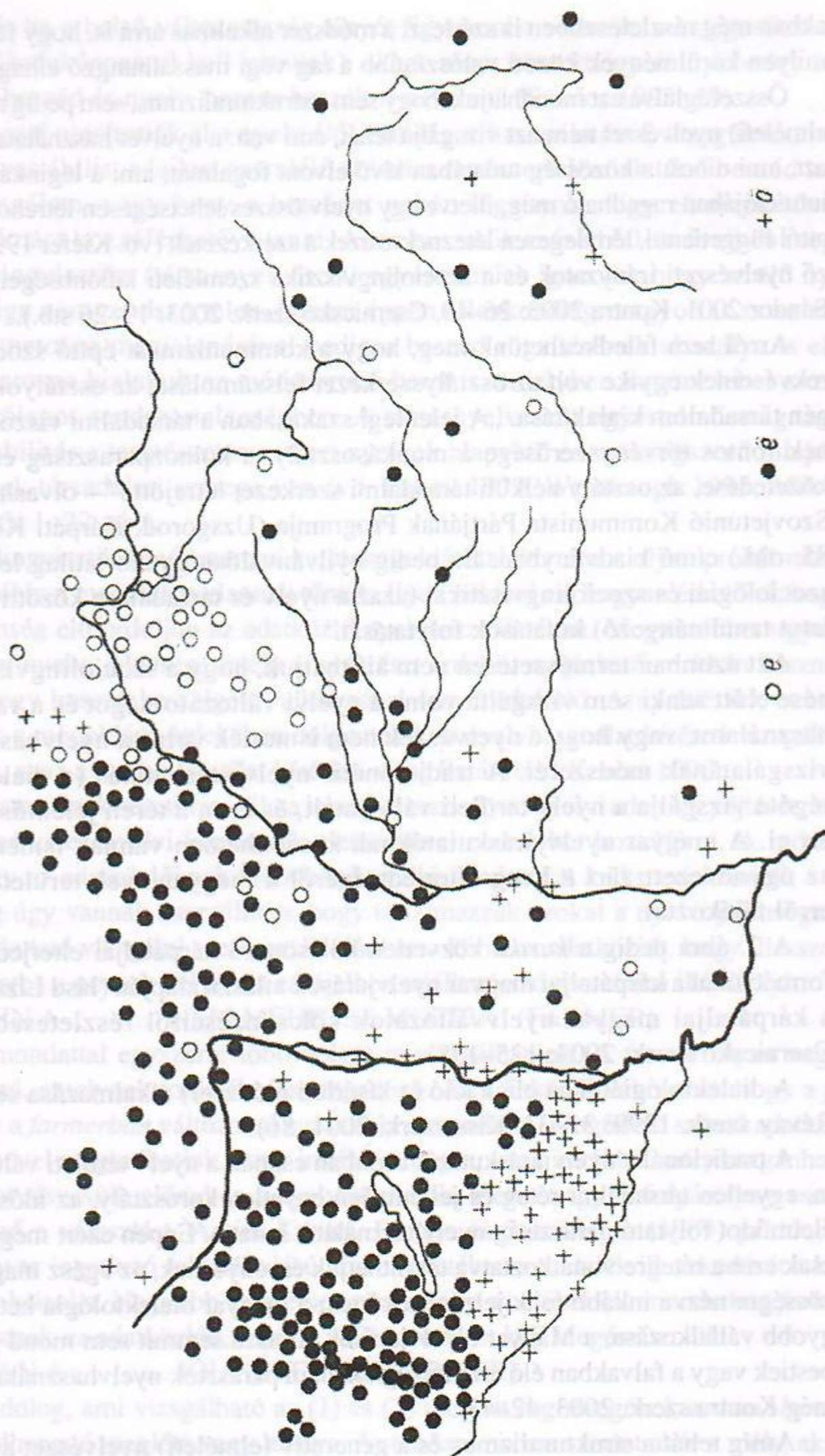
A dialektológiától az elicitáció (a kísérleti módszer) alkalmazása sem idegen (lásd Révay szerk. 1999: 31–33, Kiss szerk. 2001: 86).

A tradicionális nyelvjáráskutatás azonban csupán a nyelv területi változatait vizsgálja, egyetlen társadalmi réteg és jellemzően egyetlen korosztály, az idős, hagyományos életmódot folytató parasztság nyelvhasználatát kutatja. Éppen ezért megállapításaikat is csak erre a rétegre vonatkoztatva tekinthetjük érvényesnek, az egész magyar beszélőközösségre nézve inkább csak jelzésértékűnek; a magyar dialektológia kétségkívül legnagyobb vállalkozása, a Magyar Nyelvjárások Atlasza semmit sem mond például a budapestiek vagy a falvakban élő értelmiségiek, nem parasztok nyelvhasználatáról (erről lásd még Kontra szerk. 2003: 42–43).

Amíg tehát a strukturalizmus és a generatív (elméleti) nyelvészet a nyelvész kutatók saját nyelvi intuíciójára, a hagyományos nyelvjáráskutatás pedig egy kiválasztott

⁴ A szocializmus hatásáról a magyarországi és a volt szocialista országokbeli szociolingvisztikai kutatásokra lásd Harlig–Pléh szerk. (1995).

1. ábra. *Alélek* szó második magánhangzója, azaz a
 ē elterjedtsége (Kálmán 1966: 121)



akban még részletesebben is szó lesz, a módszer alkalmas arra is, hogy felmérjük: mikor, milyen körülmények között valószínűbb a rag végi mássalhangzó elhagyása.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy sem a strukturalizmus, sem pedig a generatív (vagy elméleti) nyelvészet nem azt vizsgálja tehát, ami van: a nyelvet használata közben, hanem azt, ami nincs: a közösség tudatában lévő elvont fogalmat, ami a leginkább a nyelvészek intuíciójában ragadható meg, illetve egy nyelv összes lehetségesen létrehozható mondatát, attól függetlenül, ténylegesen léteznek-e ezek a szerkezetek (vö. Kiefer 1992: 8; a különböző nyelvészeti irányzatok és a szociolingvisztika szemléleti különbségeiről lásd még pl. Sándor 2001, Kontra 2003: 26–40, Csernicskó szerk. 2003: 19–26 stb.).

Arról sem feledkezhethünk meg, hogy a kommunizmust építő szocializmus fő törekvéseinek egyike volt az osztályszerkezet felszámolása, az osztályok nélküli homogén társadalom kialakítása. „A jelenlegi szakaszban a társadalmi viszonyok fejlődésének fontos törvényszerűsége a munkásosztály, a kolhozparasztság és az értelmiség közeledése, az osztály nélküli társadalmi szerkezet létrejötte” – olvashatjuk például A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja (Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1986, 84–85. old.) című kiadványban. Ez pedig nyilvánvalóan gyakorlatilag lehetetlenné tette szociológiai és szociolingvisztikai (azaz a nyelv és társadalom közötti szoros kapcsolatot tanulmányozó) kutatások folytatását.⁴

Azt azonban természetesen nem állíthatjuk, hogy a szociolingvisztika megjelenése előtt senki sem vizsgálta volna a nyelvi változatosságot és a valós, élő nyelvhasználatot, vagy hogy a nyelvészek nem ismerték volna a nyelvhasználat kísérleti vizsgálatának módszerét. A tradicionális nyelvjáráskutatás (a dialektológia) már régóta vizsgálja a nyelv területi változatait, és ezen a téren jelentős eredményeket ért el. A magyar nyelvjáráskutatóknak köszönhetően vannak ismereteink például az úgynevezett zárt *ë* hang elterjedtségéről a magyar nyelvterületen. Az 1. ábra erről tájékoztat.

A 2. ábra pedig a *kurtka* közvetlen kölcsönszó kárpátaljai elterjedtségéről ad információkat a kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza alapján (lásd Lizanec 1992: 349; a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok kölcsönzéseiről részletesebben lásd még Csernicskó szerk. 2003: 125–138).

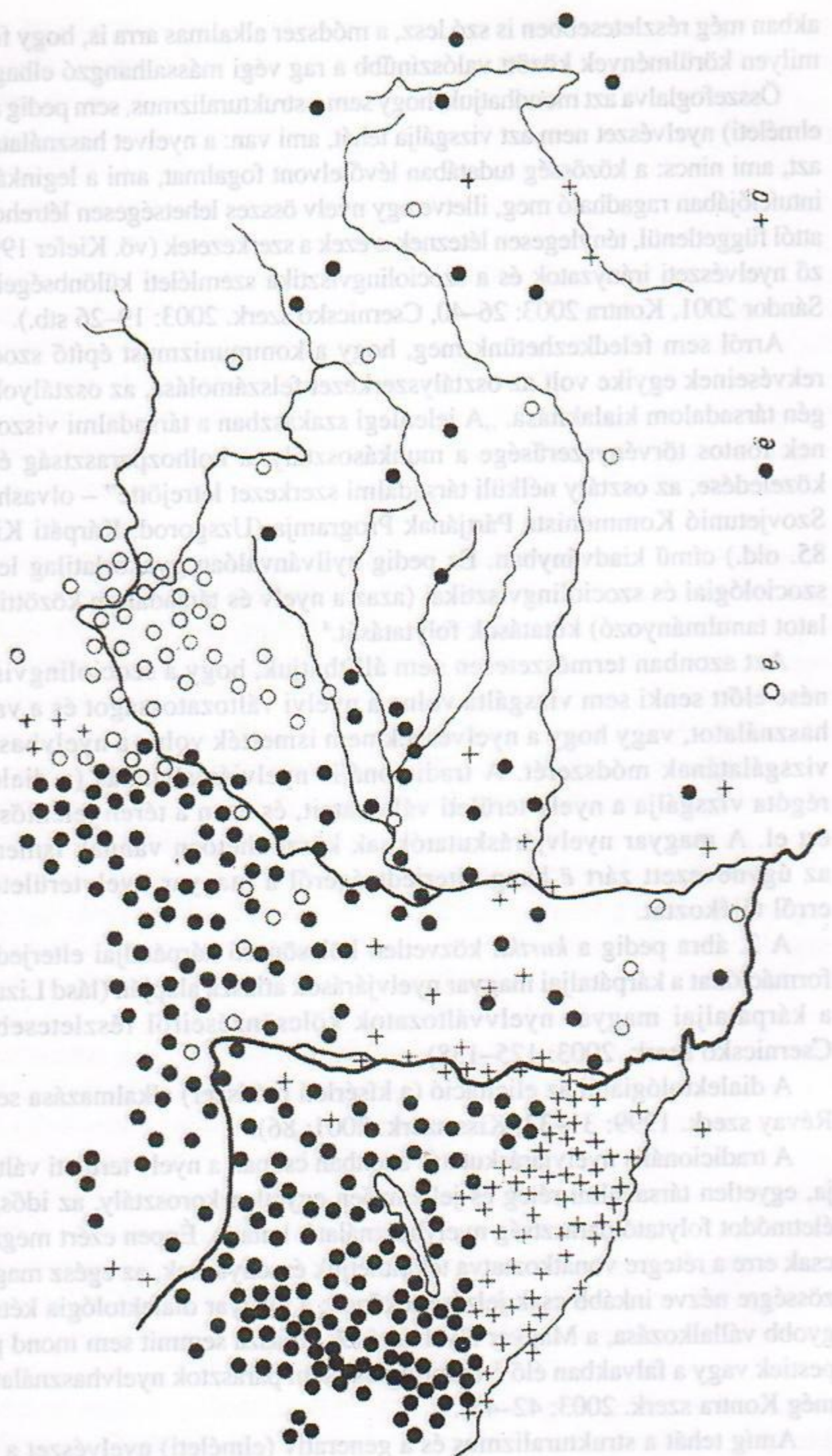
A dialektológiától az elicitáció (a kísérleti módszer) alkalmazása sem idegen (lásd Révay szerk. 1999: 31–33, Kiss szerk. 2001: 86).

A tradicionális nyelvjáráskutatás azonban csupán a nyelv területi változatait vizsgálja, egyetlen társadalmi réteg és jellemzően egyetlen korosztály, az idős, hagyományos életmódot folytató parasztság nyelvhasználatát kutatja. Éppen ezért megállapításaikat is csak erre a rétegre vonatkoztatva tekinthetjük érvényesnek, az egész magyar beszélőközösségre nézve inkább csak jelzésértékűnek; a magyar dialektológia kétségkívül legnagyobb vállalkozása, a Magyar Nyelvjárások Atlasza semmit sem mond például a budapestiek vagy a falvakban élő értelmiségiek, nem parasztok nyelvhasználatáról (erről lásd még Kontra szerk. 2003: 42–43).

Amíg tehát a strukturalizmus és a generatív (elméleti) nyelvészet a nyelvész kutatók saját nyelvi intuíciójára, a hagyományos nyelvjáráskutatás pedig egy kiválasztott

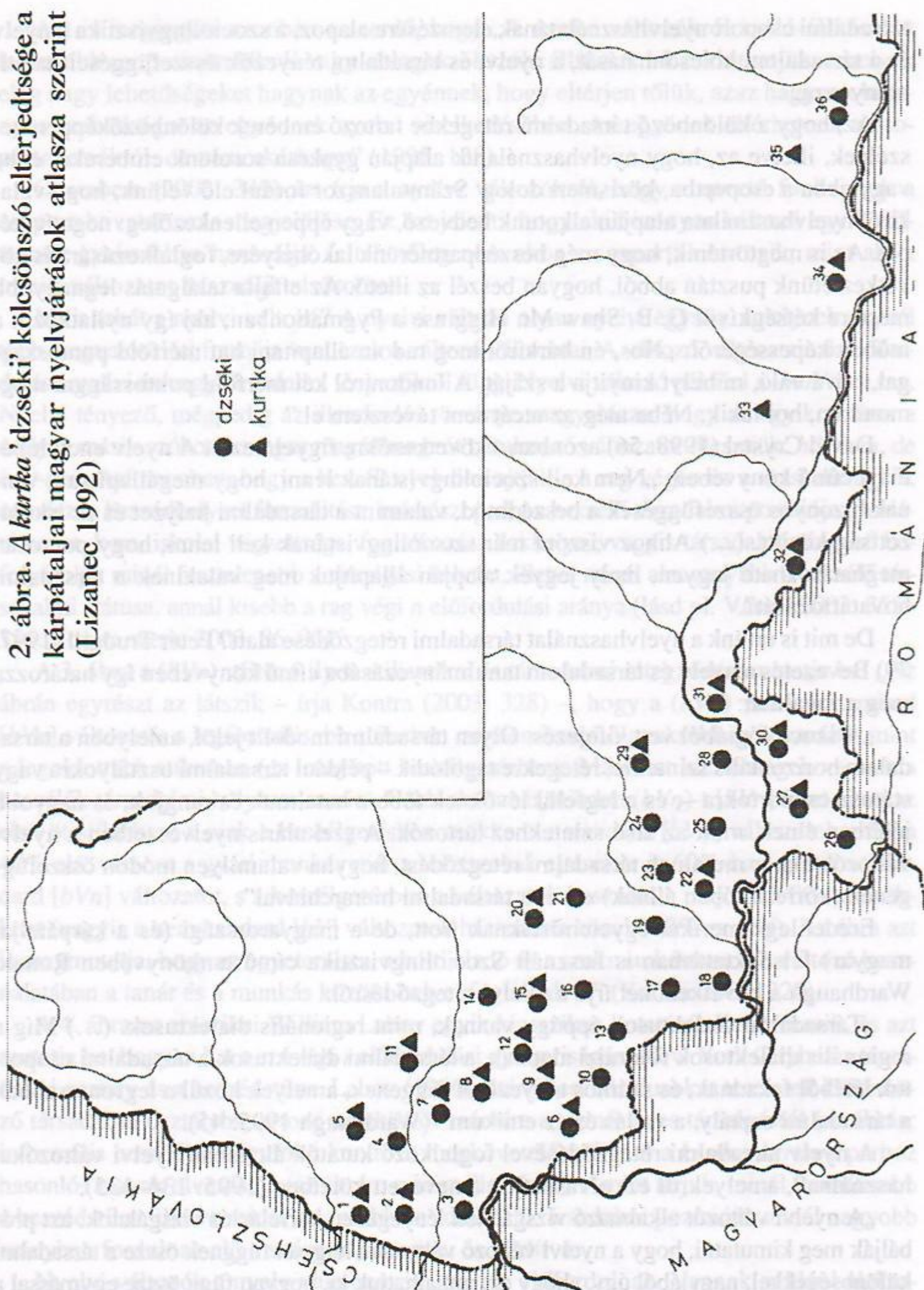
⁴ A szocializmus hatásáról a magyarországi és a volt szocialista országokbeli szociolingvisztikai kutatásokra lásd Harlig–Pléh szerk. (1995).

1. ábra. Alélek szó második magánhangzója, azaz a
 ē elterjedtsége (Kálmán 1966: 121)



* A szociális határolás a magyar nyelv és irodalom tantervében (1992).

2. ábra. *Akurka* 'dzseki' kölcsönszó elterjedtsége a kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza szerint (Lizanec 1992)



társadalmi csoport nyelvhasználatának elemzésére alapoz, a szociolingvisztika a nyelv és a társadalom kölcsönhatását, a nyelvi és társadalmi tényezők összefüggéseit tanulmányozza.

Az, hogy a különböző társadalmi rétegekbe tartozó emberek különbözőképpen beszélnek, illetve az, hogy nyelvhasználatuk alapján gyakran sorolunk embereket ebbe vagy abba a csoportba, közismert dolog. Számtalanszor fordul elő velünk, hogy valakiről nyelvhasználatára alapján alkotunk kedvező, vagy éppen ellenkezőleg: negatív képet. Az is megtörténik, hogy még beszédpartnerünk lakóhelyére, foglalkozására is következtetünk pusztán abból, hogyan beszél az illető. Az effajta találgatás legnagyobb mestere kétségkívül G. B. Shaw Mr. Higginse a *Pygmalion*-ban, aki így nyilatkozik a műben képességéről: „Nos, én bárkiről meg tudom állapítani hat mérföld pontossággal, hová való, mielőtt kinyitja a száját. A londoniról két mérföld pontossággal megmondom, hol lakik. Néha még az utcát sem tévesztem el.”

David Crystal (1998: 56) azonban a következőkre figyelmeztet A nyelv enciklopédiája című könyvében: „Nem kell szociolingvistának lenni, hogy megállapítsuk, vannak bizonyos összefüggések a beszédmód, valamint a társadalmi helyzet és az iskolázottság között. (...) Ahhoz viszont már szociolingvistának kell lenni, hogy pontosan meghatározható legyen, mely jegyek alapján állapítjuk meg valakinek a társadalmi hovatartozását”.

De mit is értünk a nyelvhasználat társadalmi rétegződése alatt? Peter Trudgill (1997: 79) Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába című könyvében így határozza meg a fogalmat:

„A szociológiából vett kifejezés. Olyan társadalmi modellt jelöl, amelyben a társadalom horizontális szintekre, rétegekre tagolódik – például társadalmi osztályokra vagy státusz-csoportokra –, és a legfelül lévőknek több a hatalmuk és rangjuk, és nagyobb jólétben élnek, mint az alsó szintekhez tartozók. A szekuláris nyelvészetben a nyelvi változók akkor mutatnak társadalmi rétegződést, hogyha valamilyen módon összefüggenek (korrelációban állnak) ezzel a társadalmi hierarchiával”.

Eredetileg amerikai egyetemistáknak írott, de a magyarországi (és a kárpátaljai magyar) felsőoktatásban is használt Szociolingvisztika című tankönyvében Ronald Wardhaugh a következőket írja a nyelvi rétegződésről:

„Társadalmi dialektusok éppúgy vannak, mint regionális dialektusok. (...) Míg a regionális dialektusok földrajzi alapúak, a társadalmi dialektusok a társadalmi csoportok létéből fakadnak, és számos tényezőtől függenek, amelyek közül a legfontosabbak a társadalmi osztály, a vallás és az etnikum” (Wardhaugh 1995: 45).

A nyelv társadalmi rétegződésével foglalkozó kutatók általában nyelvi változókat használnak, amelyekről ezt olvashatjuk a nevezett kötetben (1995: 134–135):

„A nyelvi változót alkalmazó vizsgálatok lényegében korrelációs vizsgálatok: azt próbálják meg kimutatni, hogy a nyelvi változó változatai hogyan függnék össze a társadalmi különbségekkel, nagyjából úgy, ahogy azt mutathatjuk ki, hogyan függ össze egymással a gyermekek kora, testsúlya és magassága. Általában megkülönböztetünk függő és független változókat. A nyelvi változó a függő változó, ez érdekelt bennünket. Azt akarjuk meg tudni, hogy mi történik a nyelvvel, ha valamilyen általunk manipulálható tényezővel: a független változóval, például a társadalmi osztállyal, a korral, a nemmel, az etnikummal stb. való viszonyában vizsgáljuk. Mi történik a nyelvvel, ha változik e tényezők egyike?”

Azt is megjegyzi azonban a szerző, hogy „A nyelvi változókról szóló állításokat leginkább csoportnormákról vagy -átlagokról szóló állításoknak tekinthetjük, amelyek elég nagy lehetőségeket hagynak az egyénnek, hogy eltérjen tőlük, azaz hagynak bizonyos szabadságot az egyénnek nyelvi viselkedésében. Az egyének eltérhetnek a csoportnormáktól, de nem akárhogy” (1995: 138).

Chambers (2002: 349) azt írja a nyelvi változókról, hogy alapvető funkciójuk a csoport-hovatartozás megjelölése. Ez azt jelenti, hogy aki bizonyos változó egyik változatát gyakrabban használja, feltehetőleg nem abba a csoportba tartozik, mint aki a másik változatot használja elsősorban.

Mi is tehát a nyelvi változó? A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek egynél több megvalósulási formája van; ezek a változó változatai. A változó változatainak előfordulása nyelvi és/vagy társadalmi tényezőktől függ. Nyelvi változó például a *-ban/-ben* rag. Nyelvi tényező, mégpedig az illeszkedés törvénye magyarázza, hogy az egyik szóhoz a mély, a másik szóhoz a magas magánhangzót tartalmazó változatot illesztjük: *ház-ban*, de *kert-ben*. Azt azonban, hogy a beszélt nyelvben ejtjük-e a rag végén az *n* mássalhangzót, egyrészt a beszédhelyzet formalitása, másrészt pedig a beszélő társadalmi pozíciója (például neme, kora, iskolai végzettsége, foglalkozása, lakhelye), vagyis társadalmi tényező befolyásolja: minél fesztelenebb a társalgási helyzet, illetve minél alacsonyabb a beszélő társadalmi státusa, annál kisebb a rag végi *n* előfordulási aránya (lásd pl. Váradi 2003: 355–356, Kontra szerk. 2003: 86–96).⁵

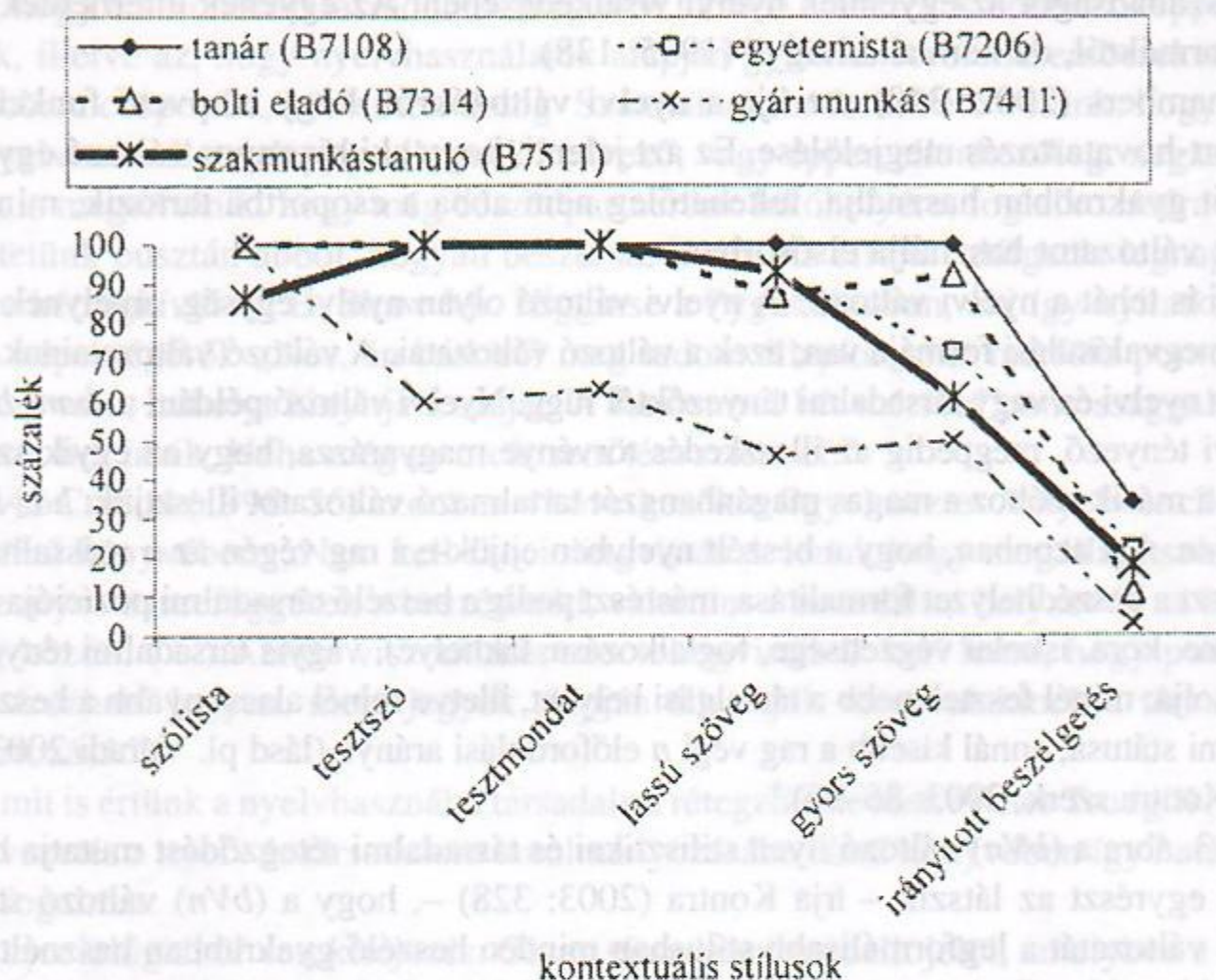
A 3. ábra a *(bVn)* változó ilyen stilisztikai és társadalmi rétegződést mutatja be. „Az ábrán egyrészt az látszik – írja Kontra (2003: 328) –, hogy a *(bVn)* változó standard [*bVn*] változatát a legformálisabb stílusban minden beszélő gyakrabban használta, mint a legoldottabb stílusban (az irányított beszélgetésben). Másrészt különbségek vannak a beszélők társadalmi helyzete szerint. Például a tanár minden *(bVn)*-t [*bVn*]-ként ejtett az első öt stílusban, s csak a beszélgetésben csökkent a standard [*bVn*] változatok aránya 40% alá; viszont a gyári munkás már a tesztszavak ejtésekor is 60%-ban ejtette a standard [*bVn*] változatot, s a beszélgetésben e változatok használata majdnem 0%-ra csökkent (vagyis a nemstandard [*bV*] változatok használata közel 100%-ra nőtt). Az ábra azt is megmutatja, hogy az egyetemista, a bolti eladó és a szakmunkástanuló e változó használatában a tanár és a munkás közötti helyet foglalnak el” (Kontra 2003: 328).

A 4. ábra az amerikai William Labov egyik klasszikus kutatásából származik, és azt mutatja be, hogyan hat a szóvégi *r* előfordulási gyakoriságára New York Cityben a társadalmi osztály és a beszédstílus. Labov (1966) eltérő beszédstílusokat teremtett különböző társadalmi osztályba tartozó adatközlői számára a természetes társalgástól (az ábrán: informális beszéd) a nagyfokú kontrollt megkövetelő (például a *kertbe–kertben* párhoz hasonló) szavak olvasásáig (az ábrán: minimális párok). Amint látjuk, minél formálisabb a beszédstílus, illetve minél magasabb az adatközlő társadalmi pozíciója, annál nagyobb arányban fordulnak elő a szóvégi *r* hangok, és fordítva.

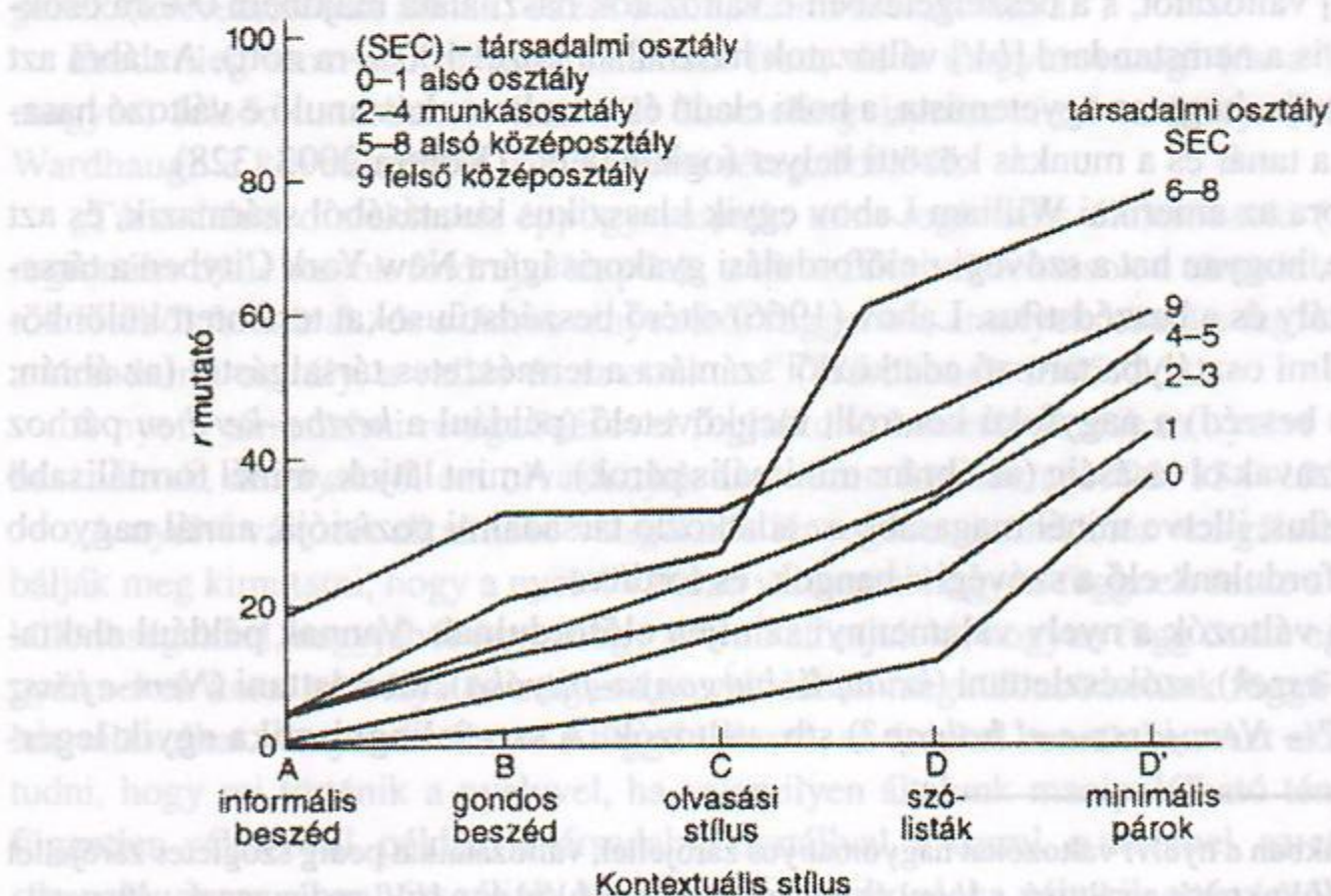
Nyelvi változók a nyelv valamennyi szintjén előfordulnak. Vannak például alaktani (*eszem–eszek*), szóképzettani (*krumpli–burgonya–pityóka*), mondattani (*Nem-e jössz el holnap? – Nem jössz-e el holnap?*) stb. változók. A szociolingvisztika egyik legér-

⁵ A továbbiakban a nyelvi változókat hagyományos zárójellel, változataikat pedig szögletes zárójellel jelöljük. A *(bVn)* tehát a változó, a [*ban*] és a [*ben*], illetve a [*bVn*] és a [*bV*] pedig annak változatai.

3. ábra. A (bVn) változó standard $[bVn]$ változatának használata a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI) öt adatközlője beszédében, különböző stílusokban (Váradi 1995/1996: 302 alapján idézi Kontra 2003: 329)



4. ábra. r -es ejtés New York Cityben társadalmi osztály és beszédstílus szerint (Labov 1966: 240 alapján idézi Wardhaugh 1955: 145)



dekesebb feladata annak vizsgálata, hogyan befolyásolja a társadalmi környezet a nyelvi változók változatainak előfordulását, illetve milyen rendszerszerűség figyelhető meg az egyes változatok előfordulásában.

Ahhoz, hogy egy közösség nyelvi rétegződéséről pontos képet kaphassunk, szociológiailag teljes vagy reprezentatív mintával kell dolgoznunk. A teljes minta azt feltételezi, hogy a vizsgált csoportba tartozó valamennyi személyre kiterjed a kutatás. Az ilyen minta kialakítása rendkívül nehéz és költséges (gyakorlatilag lehetetlen), illetve elvileg is csak viszonylag kis számú, szociológiailag és földrajzilag könnyen behatárolható csoportok esetében használható.

A szociológiailag reprezentatív minta olyan, hogy abban azonos arányban találhatók meg a különböző társadalmi rétegekbe tartozó személyek, mint magában a vizsgált közösségben. Ha tehát például egy közösségben 60 százalék a nők aránya, s 40 százalék a férfiaké, s a nemeken belül egyenlő a közép- és felsőfokú végzettségűek aránya, akkor a minta, amelyet vizsgálunk, szintén ilyen összetételű kell legyen (Babbie 2000, Milroy–Gordon 2003).

A Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai vizsgálat például ilyen, 850 fős reprezentatív mintát használt, amely pontosan tükrözte az 1980-as évek végének magyarországi felnőtt társadalmát (lásd Kontra 1992a, Kontra szerk. 2003).

A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában mindeddig nem végeztek reprezentatív mintán nyelvészeti, szociolingvisztikai (sőt gyakorlatilag semmilyen⁶) kutatást. Ennek fő oka az, hogy egy ilyen minta kialakításához elengedhetetlenül szükségesek a közösség alapvető demográfiai adatai. Tudnunk kellene például, hogy milyen a régió magyar lakosságának összetétele korcsoportok, iskolázottság, foglalkozás, nem, településtípusok stb. szerint. Ám a népszámlálási adatok nemzetiségekre és településekre lebontott adatai sajnos sokáig (az első ukrainai népszámlálásig) nehezen (vagy még inkább teljesen) hozzáférhetetlenek voltak a kutatók számára.

Ennek ellenére valamilyen fogalmat mégis alkothatunk a helyi magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről. Ez úgy lehetséges, hogy a reprezentatív minta mellett ismert az úgynevezett értelmezett vagy kvóta minta is. Az ilyen mintába előre meghatározott szempontok (pl. kor, nem, iskolai végzettség, lakóhely típusa stb.) szerint válogatnak adatközlőket a kutatók (lásd Wardhaugh 1995: 133). Ha az ilyen szempontok alapján kialakított minta egyes csoportjainak nyelvhasználata között szignifikáns eltérések mutathatók ki, akkor a minta nyelvhasználata társadalmilag rétegzett. Ám nem szabad elfelejtenünk, hogy ez esetben következtetéseinket csak az adott mintára vonatkoztathatjuk, hiszen nem állíthatjuk, hogy a vizsgált csoport teljesen reprezentálja, képviseli az adott közösség egészét (Wardhaugh 1995: 133).

Bármilyen mintát alkalmazunk is azonban, a vizsgálat hitelessége megköveteli, hogy kutatásunk megismételhető, vagyis ellenőrizhető legyen (Babbie 2000: 576). Ehhez pedig szükséges a vizsgálat körülményeinek (idejének, helyének, az adatközlők számának, kiválasztásuk szempontjainak, a kutatópontoknak stb.) a lehető legalaposabb leírása.

⁶ Gereben Ferenc szociológiai felmérésének kárpátaljai mintája a szerző szerint reprezentatív volt (lásd Gereben 1999: 20–25, 2005: 40), a vizsgálatok idején azonban a kárpátaljai magyar közösségről a kutatók rendelkezésére álló adatok olyan korlátozottak voltak, hogy reprezentatív minta kialakítása csak elvileg volt lehetséges. Az sem tisztázott továbbá, hogy milyen szempontok szerint reprezentatív e minta.

2. Vannak-e egyáltalán társadalmi különbségek a kárpátaljai magyar közösségen belül? Adatok a kárpátaljai magyarság rétegződéséről

A szociolingvisztika (vagy ahogyan újabban magyarul nevezik: a társasnyelvészet) szemlélete szerint nincs és nem is létezhet homogén, minden szempontból egységes nyelv vagy nyelvváltozat. „A szociolingvisztika a nyelvet variábilisnak, folytonosnak és kvantifikálhatónak tekinti. Elméletében a nyelvi egységek (hangok, morfok, szavak stb.) olyan változók, amelyeknek a kombinációs lehetőségeit nemcsak a velük együtt előforduló nyelvi elemek korlátozzák, hanem a velük együtt előforduló társas és társadalmi körülmények is. A kvantitatív szociolingvisztika a nyelvi változást és változatosságot (variabilitást) úgy vizsgálja, hogy nem kizárja a nyelvtudomány illetékességi köréből a valós, mindennapi nyelvhasználatot, hanem beemeli a nyelvészetbe. Számot ad nemcsak a nyelvi/strukturális tényezőkről, hanem a beszélőkről is, vagyis az aktuális nyelvhasználatot befolyásoló társadalmi tényezőkről is” (Kontra szerk. 2003: 21).

Ahogy az emberi társadalmak strukturáltak, a nyelv is heterogén, vagyis változatos és változik. A különböző nyelvi elemek között pedig nem nyelvészeti, hanem társadalmi szerepüket tekintve vannak különbségek. Minden nyelvi elemnek és változatnak megvan a maga helye és társas jelentése. Ezeket a társas jelentéseket pedig csak úgy lehet feltárni, csak úgy lehet valamit is érdemben mondani a nyelvről, annak működéséről, változásáról és változatosságáról, ha a nyelvet használata közben tanulmányozzuk, figyelembe véve mindazokat a társadalmi, gazdasági, politikai és egyéb tényezőket, amelyek meghatározzák a nyelvet beszélő közösség jelenlegi helyzetét és jövőjét, s ezáltal hatással vannak magára a nyelvre is. Lehetetlen lenne például csupán belső nyelvrendszeri szempontok alapján megmagyarázni, miért is használ sok kárpátaljai magyar orosz vagy ukrán kölcsönszavakat magyar beszédében, ha nem vennénk figyelembe azokat a (hagyományosan nyelven kívülinek tekintett) társadalmi viszonyokat, amelyek között ezek az emberek élnek.

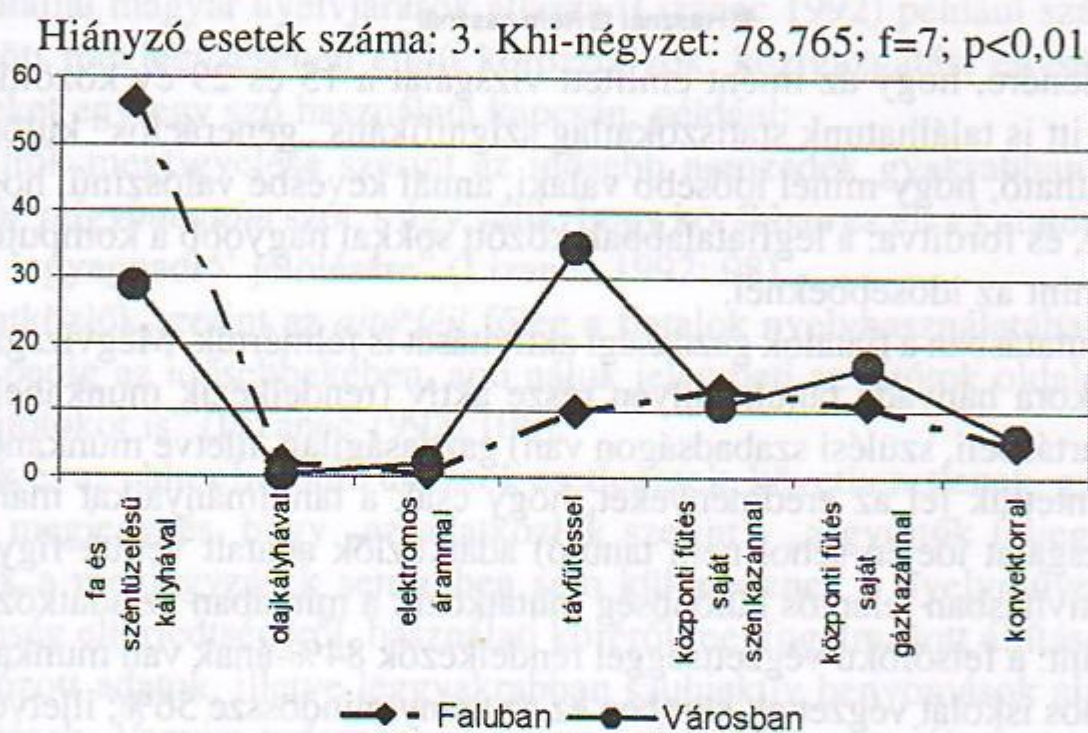
A szociolingvisztika nemcsak szemléletében, hanem módszertanában is különbözik a többi nyelvleírási módszertől. Ez a különбözőség elsősorban abból fakad, hogy a nyelv használata közben gyűjtött, tehát valós nyelvi adatokat elemez, s nem egy elvont jelrendszer elemeinek egymáshoz való viszonyait. A szociolingvisztika rendszerint valódi (tehát nem nyelvész) adatközlőktől származó adatokra épít, és mindig pontosan meghatározza annak a csoportnak a határait és azokat a szituációkat, amelyekre állításait vonatkoztatja. A társasnyelvészeti kutatások alapkövetelményei közé tartozik azok megismételhetősége, az adatok ellenőrizhetősége; ezért van az, hogy minden szociolingvisztikai kutatás alapján írott tanulmány kötelezően tartalmazza, kinek a

nyelvhasználatát elemzi a szerző, hol, mikor, milyen körülmények között gyűjtötte az adatokat, s hogy következtetései milyen mértékben általánosíthatók.

A nyelvi és társadalmi rétegződés szorosan összefügg. Nem lehet homogén az a nyelv vagy nyelvváltozat, amelyet tagolt közösség használ. Felmerül azonban a kérdés: vajon strukturált-e az a közösség (a kárpátaljai magyarság), amely nyelvhasználatát vizsgálni kívánjuk? Erre a kérdésre nyilván igen a válasz: településtípusok, nemek, korcsoportok, iskolázottság és még egy sor egyéb tényező szerint mindenképpen rétegzett a közösség. Ennek igazolására nézzünk néhány tényezőt, ami alátámasztja állításunkat.

2000 tavaszán a Limes Társadalomkutató Intézet 595 kárpátaljai magyar család körében végzett kérdőíves felmérést többek között a háztartások infrastrukturális felszereltségéről. Amint az 5. ábrán látható, jelentős különbség mutatkozik a városban és a faluban élők körében például a tekintetben, mivel fűtik télen lakásaikat.

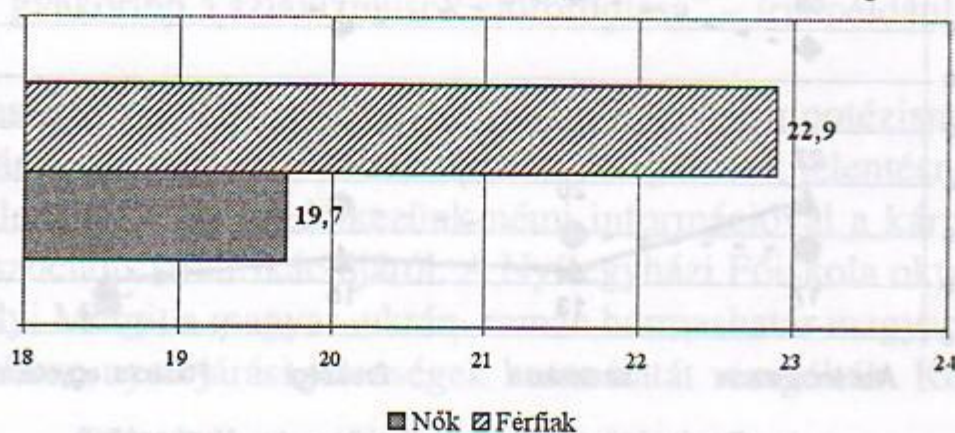
5. ábra. 595 kárpátaljai magyar család válaszai a *Mivel fűtik télen a lakást?* kérdésre településtípusonként



A férfiak és a nők közötti különbségekre példa a 6. ábra, ahol a 15 és 29 év közötti kárpátaljai magyar fiatalok 500 fős reprezentatív mintájának megkérdezésével végzett vizsgálat (lásd Mozaik 2001; Csernicskó–Soós 2002) adatai alapján azt mutatjuk meg, milyen a kárpátaljai magyar férfiak és nők átlagéletkora első házasságra lépésük idején.

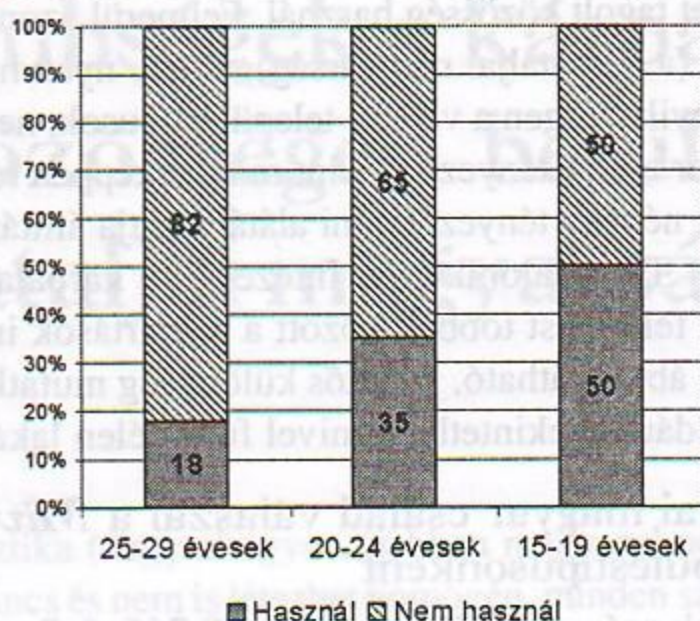
6. ábra. Kárpátaljai magyar nők és férfiak átlagéletkora első házasságkötésük idején évben kifejezve (N=175)

Hiányzó esetek száma: 0. Khi-négyzet: 8,827; $f=1$; $p<0,01$



7. ábra. Kárpátaljai magyar fiatalok válasza a *Használ-e Ön számítógépet?* kérdésre korcsoportonként (N=500)

Hiányzó esetek száma: 1. Khi-négyzet: 43,225; $f=2$; $p<0,01$

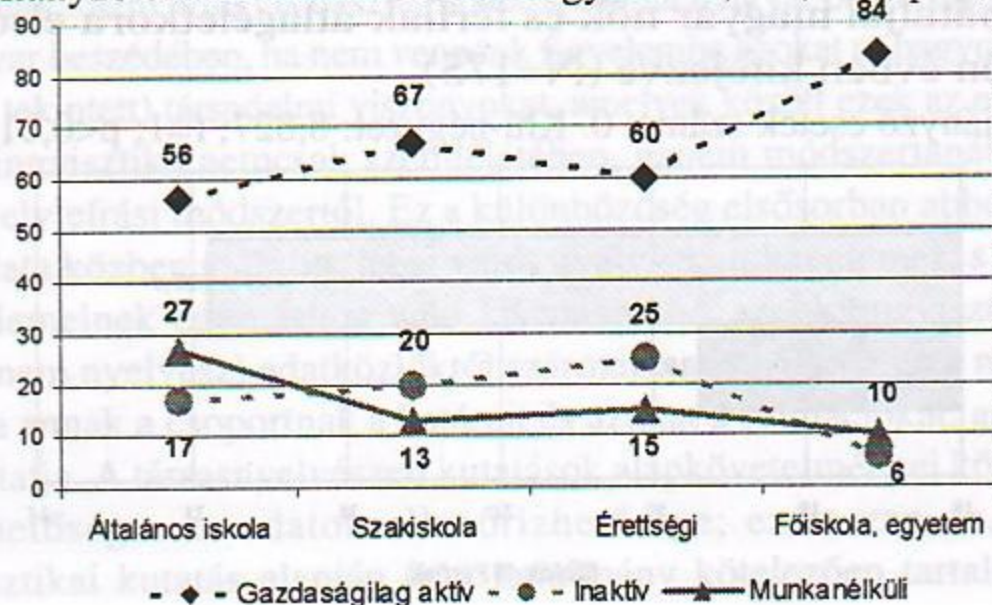


Annak ellenére, hogy az imént említett vizsgálat a 15 és 29 év közötti fiatalokat célozta meg, itt is találhatunk statisztikailag szignifikáns „generációs” különbségeket. A 7. ábrán látható, hogy minél idősebb valaki, annál kevésbé valószínű, hogy használ számítógépet, és fordítva: a legfiatalabbak között sokkal nagyobb a komputert használók aránya, mint az idősebbeknél.

Ebben a kutatásban a fiatalok gazdasági aktivitását is felmértük. Megvizsgáltuk, hogy a minta mekkora hányada tanul, milyen része aktív (rendelkezik munkahellyel) vagy inaktív (háztartásbeli, szülési szabadságon van) gazdaságilag, illetve munkanélküli. A 8. ábrán úgy tüntettük fel az eredményeket, hogy csak a tanulmányaikat már befejezett (vagyis a vizsgálat idején sehol nem tanuló) adatközlők adatait vettük figyelembe. A gazdasági aktivitásban jelentős különbség mutatkozik a mintában az adatközlők iskolázottsága szerint: a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 84%-ának van munkahelye, míg a csak általános iskolát végzettek körében ez az arány mindössze 56%; illetve: az általános iskolai végzettségűek között csaknem háromszor annyi a munkanélküli, mint az egyetemest, főiskolát végzettek körében.

8. ábra. A tanulmányaikat már befejezett fiatalok gazdasági aktivitása iskolázottság szerinti bontásban (N=336)

Hiányzó esetek száma: 1. Khi-négyzet: 15,003; $f=6$; $p<0,01$



3. Amit eddig tudtunk a kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről

3.1. Kutatási előzmények

Amint az előzőekben már említettük, számos oka van annak, hogy mindeddig szinte semmit sem tudunk a kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről. Annak ellenére ezt kell mondanunk, hogy néhány korábbi publikációban vannak utalások arra, hogy a kárpátaljai magyarok sem mind egyformán használják anyanyelvüket.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza (Lizanec 1992) például számos térképlaphoz fűzött megjegyzésében említ korosztályok, közigazgatási egységek szerinti különbségeket egy-egy szó használata kapcsán, például:

„A gyűjtők megfigyelése szerint az idősebb nemzedék gyakrabban használja a *pédimentum*, *págyimentom* szót, s úgy vélik, hogy korábban ez élt a kutatópontok többségében az 'agyagpadló' jelölésére” (Lizanec 1992: 98).

„Az adatközlők szerint az *ajtóféil* főleg a fiatalok nyelvhasználatában fordul elő, az *ajtótok* pedig az idősebbekében, ami náluk jelentheti az ajtótok oldalsó falát is és magát az ajtótokot is” (Lizanec 1992: 106).

Ám ezek és az ehhez hasonló utalások esetlegesek, következtelenek, gyakran kíséri őket olyan megjegyzés, hogy „az adatközlők szerint”, „a gyűjtők feljegyezték” stb. Vagyis ezek a megjegyzések semmiben sem különböznek a nyelvművelés egy-egy nyelvi jelenség elterjedtségéről, használati köréről megfogalmazott állításaitól: ad hoc módon tallózott adatok, illetve leggyakrabban szubjektív benyomások alapján levont következtetések. Vagyis: tudományos szempontból csak arra jók, hogy kutatásokat inspiráljanak, bárminemű következtetések levonására azonban nem alkalmasak.

Hasonló a helyzet azokkal a megjegyzésekkel is, amelyeket kisebb cikkekben olvashatunk például arról, hogy a legidősebb korosztályra hat a legkevésbé a kétnyelvűség Kárpátalján, és a legfiatalabb generáció nyelvhasználatában mutathatók ki leginkább a kontaktushatások. „Megjegyzendő, hogy a különböző korosztályok beszédében a szlávizmusok használata eltéréseket mutat. Az idősebb nemzedék kisebb mértékben él velük, a többségi nemzettel rendszeresebben kommunikáló fiatalabb korosztály beszédében gyakoribb a szlávizmusok előfordulása” – írja például Horváth Katalin (1998).

Az ehhez hasonló kijelentések sokkal inkább kutatási hipotézisnek tekinthetők, mintsem tudományosan megalapozott, empirikusan igazolt kijelentésnek.

Mindezek ellenére mégis rendelkezünk némi információval a kárpátaljai magyar nyelvhasználat szociális stratifikációjáról. A Nyíregyházi Főiskola oktatói, P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit a magyar–ukrán–román hármashatár magyarlakta falvaiban végzett kutatásukban nyelvjárási jelenségek használatát vizsgálták. Következtetéseik szerint:

a) az országhatár a szociológiai változóknál erősebben befolyásolja a hagyományos nyelvjárási jelenségek megőrzését, mint bármely szociológiai tényező (Magyarországon kívül nyelvjárásiabb a nyelvhasználat);

b) az életkor hatása kisebb a határokon túl, mint Magyarországon (a generációk közötti eltérés mértéke kisebb);

c) a nemek közötti nyelvhasználatbeli különbségek megfigyelhetők, és a férfiak és nők eltérő társadalmi szerepével magyarázhatók (lásd P. Lakatos szerk. 2002).

Göncz Lajos (2004) a későbbiekben RSS-vizsgálatként említett Kárpát-medencei kutatás adatai alapján elemezte három független szociológiai változó: az iskolázottság, az életkor és a nem hatását a nyelvhasználatra. Elemzése alapján megállapítja: „1. A végzettség mind a kétnyelvű, kisebbségi helyzetben élő, mind az egynyelvű, többségi helyzetben élő magyarok nyelvhasználatát erősen befolyásoló tényező. Mindkét helyzetben egyértelműen a felsőfokú végzettséggel rendelkező csoportok nyelvhasználatja standardabb, mint az alacsonyabb végzettségű (alsó+középfok) csoportoké. (...) A hatás legkifejezettebb Kárpátalján és Erdélyben, valamivel gyengébb a Vajdaságban és a Felvidéken, a leggyengébb pedig Ausztriában és a Muravidéken. A magyarországi adatközlők eredményei a vajdasági és a felvidéki, valamint az ausztriai adatközlők eredményei között helyezkednek el.

2. Az életkor hatása a nyelvhasználatra mindkét helyzetben kevésbé kifejezett, mint a végzettségé. (...)

3. Az adatközlők neme kevésbé befolyásolja a nyelvhasználatot, mint a végzettség, hatása pedig általában nem különbözik szignifikánsan az életkor hatásától. Általános tendencia, hogy a nők nyelvhasználatja standardabb, mint a férfiaké, különösen egynyelvű helyzetben” (Göncz 2004: 224–225).

3.2. Újabb kutatások: a szociológiai (független) változók bemutatása

Kárpátaljai magyar kutatók munkája nyomán egy értelmezett és egy (a kárpátaljai magyarságnál szűkebb populáción végzett, ám) reprezentatív mintán alapuló kutatás eredményeit ismertetjük az alábbiakban. A két vizsgálat az ún. RSS-vizsgálat és az Iskola-2000 kutatás.

Mint azt korábban megjegyeztük, a szociolingvisztikában (is) alapvető követelmény a vizsgálat körülményeinek minél alaposabb ismertetése. Ennek megfelelően az alábbiakban a két kutatás részleteivel ismertetjük meg az Olvasót.

Időben az első vizsgálatot, melynek adataira alapozunk, 1996-ban végeztük, és RSS-vizsgálatként⁷ említjük majd az elkövetkezendőkben. A kutatás során összesen 846, a Kárpát-medence hét államában (Szlovákia: 108, Ukrajna: 144, Románia: 216, Jugoszlávia: 144, Szlovénia: 67, Ausztria: 60 és Magyarország: 107 adatközlő) élő magyar töltött ki egy nyelvhasználati kérdőívet. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század

⁷ Joggal merülhet fel az olvasóban: miért nevezzük RSS-vizsgálatnak ezt a kutatást. Ennek oka, hogy a kutatócsoport tagjai szinte kezdettől fogva ezzel a munkacímrel illették a kutatást, ami abból ered, hogy a program fő támogatója a Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme (Grant no. 582/1995) volt (az első három szó rövidítéséből jött létre az RSS név).

végén című, Kontra Miklós által vezetett vizsgálat célja a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar kisebbségek nyelvi helyzetének feltérképezése volt (az eredmények azonos szempontok alapján készülő kötetekben jelennek meg folyamatosan, lásd Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000).

Az RSS-kutatás során értelmezett mintát használtunk. Az értelmezett minta lényege, hogy előre meghatározott szempontok (pl. kor, nem, iskolai végzettség, lakóhely típusa stb.) szerint válogatnak adatközlőket a kutatók (lásd Wardhaugh 1995: 133). A mintába nem, kor, iskolai végzettség és településtípus szerint válogattuk az adatközlőket. Összesen 144 kárpátaljai magyart kérdeztünk meg 1996 nyarán, akik közül 71 férfi (49%) és 73 nő (51%) volt. 48–48 fő (33%) tartozott az idős (1916 és 1937 között születettek, a vizsgálat idején 59–80 évesek), a középső (1944–1964, 32–52 évesek) és a fiatal (1969–1978, 18–27 évesek) korcsoportba. 76 fő (53%) alap vagy középfokú iskolai végzettséggel rendelkezett, 68 adatközlőnek pedig (47%) felsőfokú végzettsége volt. Városban élt 51%, faluban 49%. Magyar többségű városban (Beregszász) 37 adatközlőt kérdeztünk meg (26%), nem magyar többségűben (Ungvár) 36-ot (25%). Magyar többségű faluban (Eszeny) 36 főt (25%), magyar kisebbségű faluban (Beregrákos, Homok) 35 személyt (24%) kerestünk fel kérdőívünkkel. A kérdőívben rákérdeztünk továbbá az adatközlők (eredeti) foglalkozására is, s eszerint két kategóriába soroltuk adatközlőinket: fizikai (67 fő, 46,5%) és szellemi (77 fő, 53,5%) munkát végzők.

A másik vizsgálat során (amelyet Iskola 2000-ként említünk a továbbiakban) teljes minta kialakítására törekedtünk. A teljes minta azt jelenti, hogy a vizsgálni szándékozott csoport valamennyi tagját megkérdezik a kutatók. A vizsgálattal megcélzott réteg a 2000-ben egy évvel az érettségi előtt álló, magyar tannyelvű középiskolában tanuló középiskolások csoportja volt. Az 1999/2000-es tanévben Kárpátalján összesen 989 tanuló állt 30 település 37 magyar tannyelvű középiskolájában egy évvel az érettségi előtt. Ebből 29 település 36 tanintézményében összesen 626 tanulót kérdeztünk meg 2000 áprilisában, ami a teljes populáció 63,3%-a. Objektív okok miatt (a vizsgálat idején több tanuló hiányzott az iskolából, egy iskolába nem jutottunk el) nem sikerült tehát teljes mintát vennünk, ám a minta véleményünk szerint így is jól reprezentálja a célcsoportot. Az így kialakított mintát kiegészítettük további 49 adatközlővel. Közülük 30 ukrán tannyelvű osztályban vagy iskolában állt egy évvel az érettségi előtt, és vállalta a magyar nyelvű kérdőív írásbeli kitöltését; 19-en pedig a munkácsi tanítóképző szakközépiskola magyar csoportjának harmadéves hallgatói voltak. Így tehát összesen 675 fős mintával dolgoztunk. A kérdőív kitöltése közben a következő szociológiai adatokat (független változókat) vettük fel az adatközlőktől: neme (férfi vagy nő), a település típusa, ahol állandó jelleggel él (falú vagy város) és a szülők iskolai végzettsége (alapfokú, középfokú és felsőfokú végzettségű-e az anya, ill. az apa).

Az ismertetett kutatások során a következő független (szociológiai) változókat vettük figyelembe: nem, kor, iskolai végzettség, foglalkozás és településtípus. Ezek a tényezők olyan változók, amelyeket – más tényezőkkel, mint például a társadalmi osztály, a jövedelem, az etnikum stb. – mind a szociológiai, mind pedig a szociolingvisztikai vizsgálatokban gyakran elemeznek. A tanulmány előző részében már láthattuk, hogy ezek közül néhány (a nem, a kor, az iskolázottság és a településtípus) hogyan függ össze nem nyelvi faktorokkal. Ismerkedjünk most meg azzal, mi módon szemléli ezeket a változókat a társasnyelvészet!

3.2.1. A (társadalmi) nem⁸

A nemi alapú nyelvhasználatbeli különbségekről számos vizsgálatban olvashatunk (lásd pl. Wardhaugh 1995: 282–293, Chambers 2002: 352–355). A nemek közötti eltérések az alkalmi megfigyelők számára természetesen nehezen észrevehetőek, mert általában mindkét nem ugyanazokat a változatokat használja, csak eltérő arányban; ahogyan Cseresnyési (2004: 78) fogalmaz: „a férfiak és nők mindenütt ugyanazon a nyelven beszélnek”. A vizsgálatok eredményei általában azt mutatják, hogy a nyugati társadalmakban egyébként azonos körülmények között a nők általában a férfiaknál több magas presztízsű (standard) változatot használnak (Chambers–Trudgill 1998: 61, Wardhaugh 1995: 291, Kiss 1995: 110–111, Kontra szerk. 2003). Más típusú társadalmakban azonban (például Kenyában, Iránban, Jordániában és Indiában) a helyzet fordított (Wardhaugh 1995: 180, Kiss 1995: 112). Peter Trudgill (1997: 21) terminológiai szótárában külön szócikkben foglalkozik a nemi alapú nyelvi különbségekkel, ahol definiálja, mi az a dzsenderlektus⁹:

„A sajátosan a férfiak, illetve a nők által beszélt, de legalábbis a férfiakra, illetve a nőkre jellemző nyelvváltozatok vagy lektusok neve. A terminus többnyire azért félrevezető, mert azt a képzetet kelti, hogy lehetnek esetleg olyan közösségek, amelyekben a nők és a férfiak egymástól gyökeresen eltérő nyelvváltozatot beszélnek. Noha sok – vagy talán a legtöbb – nyelvben van néhány nemhez kötődő nyelvhasználati sajátosság, ezek az eltérések valójában pár szó, kifejezés vagy társalgási fordulat alkalmazásától néhány magán- vagy mássalhangzó, esetleg nyelvtani végződés különbözőségéig terjednek. A nők és férfiak beszéde közötti leggyakoribb eltérések inkább az egyes formák gyakoriságát érintő tendenciák, mintsem abszolút különbségek.”

3.2.2. Az életkor

Az életkori különbségek közismerten nyelvhasználatbeli különbségekkel is együtt járnak (vö. Chambers 2002: 355–358). Valószínűleg valamennyien tudnánk néhány olyan szót, kifejezést említeni, amelyeket a nagyszülők még használnak, használtak, de a fiatalabb generációk, az unokák már nem. A nemzedékek közötti nyelvhasználatbeli eltérések gyakran utalnak nyelvi változásra: ha például az idősebb korosztály tagjai nem, a középkorúaknak csak egy része, a fiataloknak azonban döntő hányada használ egy nyelvi jegyet, akkor valószínűleg nyelvi változással állunk szemben. A szakirodalom azonban arra figyelmeztet, hogy „az egyéni nyelvhasználat általában meghatározott módon változik az életkorral” (Wardhaugh 1995: 182), ami azt jelenti, hogy a nyelvhasználat az életkorral együtt lépcsőzetesen alakul: „a beszélők fokozatosan módosítják beszédszokásaikat, ahogy haladnak előre a korban, s ez valamennyi nemzedék életében ismétlődik” (Kiss 1995: 95). Ezt nevezik a szakirodalomban korlétrának vagy másképp életkori változásnak. Nem minden generációk közötti nyelvhasználatbeli eltérés jelöl tehát nyelvi változást. Trudgill (1997: 22) így ír az életkori változásról:

⁸ A nem mint szociológiai független változó természetesen nem a biológiai vagy nyelvtani nemet, hanem a társadalmi nemet jelenti.

⁹ Cseresnyési László kötetében (2004: 78) és a kötet végén található (2004: 257) hét nyelvű szociolingvisztikai fogalomtárban genolektus-ként fordítja az angol genderlect terminust, ám zárójelben megtalálhatjuk a Trudgill (1997) fogalomtárának magyar fordításában használt dzsenderlektus kifejezést is.

„Azt a jelenséget nevezik így, hogy egy közösség beszélőinek beszédszokásai fokozatosan megváltoznak, ahogy a beszélők öregszenek, és ugyanez a változás minden generációban megismétlődik. Kimutatták például, hogy néhány beszélőközösségben a beszélők nyelve az akrolektus¹⁰ irányába módosul, mikor középkorúvá válnak, majd újból kevésbé magas presztízsű mintákat követnek, miután elérték a nyugdíjkorhatárt” (lásd még Chambers 2002: 358–360).

Azt, hogy a különböző életkorú beszélők közötti nyelvhasználatbeli eltérések nyelvi változást mutatnak-e, ellenőrizhetjük látszólagosidő- és valóságosidő-vizsgálattal (a fogalmakra lásd Trudgill 1997: 47, 88). A látszólagosidő-vizsgálatban egy időpontban vizsgálunk eltérő korú embereket. A valóságosidő-vizsgálat során ezzel szemben vagy ugyanazokat a személyeket vizsgálják néhány éves időközönként (panel-vizsgálat), vagy pedig egy-egy életkori szakaszt vizsgálunk különböző időpontokban (trend-vizsgálat). Előbbi esetben egy csoport nyelvhasználatát felméri egy adott időpontban, majd a vizsgálatot megismétlik tíz év elteltével. Utóbbi esetben egy adott időpontban felméri a 20–40 év közöttiek nyelvhasználatát, majd például tíz év elteltével ismét az adott időpontban 20 és 40 év közöttieket vizsgálják (lásd még Babbie 2000).

A mi kutatásaink látszólagosidő-vizsgálatok, azaz egy időben vizsgáltunk különböző életkori csoportokba tartozó embereket.

3.2.3. Az iskolázottság

Az iskolai végzettség és a társadalmi státus, osztály szorosan összekapcsolódik. Általános vélekedés szerint az emberek iskolázottsága és nyelvhasználata is összefügg, mégpedig oly módon, hogy a művelt/ tanult emberek művelt változatot használnak (a standardot), a műveletlenek pedig műveletlen (nem-standard) változatot. A magyar vonatkozásában találkozhatunk olyan vélekedéssel, mely szerint az, aki például suksüköl, nem lehet művelt ember, illetve aki művelt ember, az biztosan nem suksüköl. Számos vizsgálat igazolta ugyanakkor, hogy bár mutatható ki összefüggés az iskolai végzettség és a nyelvhasználat között, a magasan képzett emberek jelentős része is használ nem-standard jegyeket (lásd pl. Kontra 1992b, Kontra szerk. 2003). Ez az ellentmondás abból fakad, hogy meghatározhatatlan, mit is tekinthetünk művelt és műveletlen nyelvváltozatnak, illetve nem tudjuk, ki számít nyelvileg műveltnek. Ezzel a problémával a Nyelvművelő kézikönyv (II: 334) sem boldogul:

„Nyelvi normának az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük.”

Ha ezt a definíciót fogadjuk el¹¹, akkor helyes az, amit a többség annak tart. Egyik korábbi írásunkban (Csernicskó szerk. 2003: 191) bemutattuk, hogy a kárpátaljai magyar középiskolások túlnyomó többsége (65,3%-a) helyesnek tartotta (nem javította) például az *Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te.* mondatot. Vagyis úgy tűnik, hogy a Nyelvművelő kézikönyv szerint a többség dönt, ám a folytatás cáfolja ezt:

¹⁰ Az akrolektus olyan nyelvváltozat, amely a legnagyobb presztízzsel bír a nyelvváltozatok hierarchiájában (lásd Trudgill 1997: 7).

¹¹ Amely egyébként nyelvészeti szempontból tökéletesen helytálló, ha nyelvi norma alatt nem a standard normáit értjük, hanem úgy értelmezzük a nyelvi norma kérdését, mint például Gombocz Zoltán (1931: 11).

„Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelvszokása, a nyelvi ízlése, példája, hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz- és az irodalmi nyelvet használók, a nyelvileg iskolázottabbak, műveltebbek nyelvhasználata vált – a történelmi fejlődés során – követendő példává” (NyKk. II: 334; kiemelések a szerzőktől).

Vagyis a nyelvileg iskolázottabbak és műveltebbek nyelvhasználata a perdöntő. De kik is azok, akik nyelvileg példaadók? Erre a kérdésre az alábbi választ adja (pontosabban nem adja) a kézikönyv:

„Nem könnyű kérdés. Ki az, aki a helyesség alapjának tartott köznyelven beszél? Nyilván az, aki az igényes, művelt nyelvhasználat birtokában van. De ki van birtokában az igényes, művelt nyelvhasználatnak? Aki nem tájszólásban, nem argóval, nem magyartalanul, hanem – köznyelven beszél. Circulus vitiosus, amely látszólag megoldhatatlan” (NyKk. II: 378; lásd még Tolcsvai Nagy 1996).

A valóság a Nyelvművelő kézikönyvben olvasható, szerkesztői által megoldhatatlannak tűnő kérdés kapcsán az, hogy a nyelvi műveltségnek kevés köze van a művelt beszélőkhöz.

Még ennél is bonyolultabb kérdés az iskolázottság és a nyelvhasználat összefüggéseinek kérdése kétnyelvűségi helyzetben. Az előítéletek szerint, aki magasan képzett, az a standardot használja. De vajon igaz-e ez arra a kisebbségi személyre is, aki mindvégig az államnyelven végezte tanulmányait, s a többségi nyelven szerzett egyetemi diplomát is? S vajon egészen bizonyos-e az, hogy az anyanyelvén általános iskolát végzett, mindvégig anyanyelvi környezetben élő és dolgozó személynél minden tekintetben standardabb lesz az imént említett diplomás?

3.2.4. A foglalkozás

Az iskolázottság és a foglalkozás szorosan összefüggenek, ugyanakkor e két tényező együttesen meghatározó az egyén társadalmi státusában. Az iskolázottság kapcsán felvetett kérdések itt is fennállnak: vajon mindig a magasabb társadalmi státussal rendelkezők használják-e a magasabb presztízsű változatokat? Emellett a foglalkozás szoros kapcsolatban áll a jövedelemszinttel, ami például az angolszász szociológiában az egyik lényeges „osztályalkotó” faktor.

3.2.5. A településtípus

A településtípusok közötti infrastrukturális és egyéb szociális különbségek feltételezésünk szerint nyelvi, nyelvhasználatbeli eltérésekkel is együtt járnak. Hogy hipotézisünk nem légből kapott, igazolják az olyan sztereotípiák, amelyek megkülönböztetik a „városias”, illetve a „falusias”, „vidéki”, „parasztos” beszédmodot. Emellett természetesen a szakirodalomban is több helyen találkozhatunk olyan leírásokkal, amelyek településtípusok szerinti nyelvi rétegződésről tudósítanak (pl. Kontra szerk. 2003).

3.2.6. A település nemzetiségi összetétele

Olyan területeken, ahol több nyelv és nemzetiség él egymás mellett, sokszor egyazon helységeen belül, a település nemzetiségi összetétele hatással lehet a nyelvhasználatra. Elég csak arra gondolnunk, hogy azokon a településeken, ahol a magyarok aránya alacsony (pél-

dául a nagyobb kárpátaljai városokban, így Ungváron, Munkácson), a magyar nyelv használatának lehetőségei korlátozottabbak, mint a magyar többségű falvakban. Éppen ezért vettük figyelembe független változóként a település típusa mellett a nemzetiségi összetételt is.

3.2.7. A társadalmi mobilitás

„A társadalmi mobilitás kifejezés arra utal, hogy miképpen mozognak az egyének és csoportok a különböző társadalmi-gazdasági pozíciók között. A vertikális mobilitás föl- és lefelé irányuló mozgást jelent a társadalmi-gazdasági hierarchiában. Azok, akik tulajdon, jövedelem vagy státusz tekintetében előrébb lépnek, fölfelé mobilak, akik pedig az ellenkező irányba mozdulnak el, lefelé mobilak” (Giddens 1997: 244). A társadalmi mobilitás lehet nemzedéken belüli (amikor egy személy vagy csoport mobilitását követjük végig élete folyamán) és nemzedékek közötti (amikor azt vesszük figyelembe, hogy a gyermekek milyen irányban mozdulnak el szüleikhez képest a társadalmi-gazdasági hierarchiában).

A második világháborút követően — főként az erőszakos kommunista politikai befolyásolás, egyes társadalmi rétegek koncepciózus üldözése miatt — a korábbi társadalmi rendszer felbomlott Kárpátalján (is). Többek között a közoktatás kiterjedése, valamint a szociális szerkezet átrendeződése következtében nagyfokú társadalmi mobilitás kezdődött. Az iskolázottság és a társadalmi státusz összefüggése az, amit vizsgálatunkban figyelembe vettünk: megvizsgáltuk, van-e eltérés a szüleikhez képest iskolázottság tekintetében felfelé mobilak, illetve immobilak és lefelé mobilak között. Ha abból indulunk ki, hogy a felfelé történő mobilitás egyben együtt jár a társadalmi státusz megváltozásával, akkor érdekes lehet, hogy ennek a pozíciónak a megváltozása mutat-e, illetve milyen összefüggést mutat a beszélők nyelvhasználatával.

3.2.8. A társadalmi aktivitás

A jelenlegi társadalmi szerkezetben nemcsak az iskolázottság, az osztály, a kor és a nem meghatározó a társadalmi státusz tekintetében, hanem az is, hogy van-e a családban aktív kereső. A társadalmi aktivitás tehát jelentősen befolyásolja a családok szociális helyzetét. Vizsgálatunk során arra is kíváncsiak voltunk, hogy mutatkozik-e eltérés a társadalmilag aktívak (munkahellyel rendelkezők) és inaktívak (munkanélküliek, nyugdíjasok) között.

3.3. A nyelvi és szociológiai változók összefüggése a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról szóló vizsgálatokban

Az RSS-vizsgálat során számos nyelvi változót vizsgáltunk (lásd Csernicskó 1998: 235–291). Közülük itt az alábbi 23 változópéldány adatai alapján mutatjuk be a függő és független változók statisztikai szempontból legalább 95 százalékos szinten szignifikáns összefüggéseit.¹²

¹² Az egyes nyelvi változók rövid leírása után a vizsgálat alapadatait közöljük táblázatos formában, külön oszlopban feltüntetve a kárpátaljai, illetve a magyarországi minta eredményeit (1–7. táblázat).

3.3.1. Analitikus szerkezetek

A magyarral Kárpátalján érintkező orosz és ukrán az analitikus, az agglutináló magyar a szintetikus nyelvek közé tartozik. Ez azt jelenti, hogy amit a magyar nyelv általában összetett szóval fejez ki, azt a szláv nyelvek rendszerint szókapcsolattal. A magyarról szóló szakirodalomban az analitikus szerkezeteket mint a kétnyelvűséggel, vagy legalábbis valamilyen fokú és jellegű nyelvi kontaktussal összefüggő jelenséget említik (vö. Győri-Nagy 1991: 11, 1992: 111, Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 78, Lanstyák 1998: 7); a kárpátaljai magyar nyelvvelő irodalom is kontaktushatásként tárgyalja az analitikus szerkesztésmódot (Kótyuk 1991: 69, 1995: 11). Göncz Lajos (2000: 13) hat kisebbségi magyar közösségben nyert adatokat a magyarországi kontrollcsoport eredményeivel összevetve arra a következtetésre jutott, hogy az analitizálódási tendencia a kétnyelvű környezetben élő magyaroknál erősebb, mint az egynyelvű magyarországi magyaroknál.

MJ Jónak tartja-e a következő mondatokat? (a) Jónak tartom (b) Jobb így:

K_532. Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.

Standard: bankszámláján, nem-standard: banki számláján.

K_536. Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?

Standard: kinyithatom, nem-standard: ki tudom nyitni.

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_503. (a) Befizetted már az idei tagsági díjat?

(b) Befizetted már az idei tagdíjat?

Standard: tagdíjat, nem-standard: tagsági díjat.

K_507. (a) Unom már ezt a sok buszozást.

(b) Unom már ezt a sok utazást busszal.

Standard: buszozást, nem-standard: utazást busszal.

K_514. (a) Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek?

(b) Tanító néni, fáj a fejem. Ki tudok menni?

Standard: kimehetek, nem-standard: ki tudok menni.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_603. A repülőgépek megsértették Svájc ...

(a) légterét

(b) légi terét

Standard: légterét, nem-standard: légi terét.

K_605. Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután...

(a) hegedűn játszott

(b) hegedült

Standard: hegedült, nem-standard: hegedűn játszott.

K_613. A tükör előtt hosszan ...

(a) szépítkezett

(b) szépítette magát

Standard: szépítkezett, nem-standard: szépítette magát.

1. táblázat. Típusváltozó: analitikus szerkezetek szemben a szintetikusokkal

		Kárpátalja (N = 144)	
		n	%
K_532	(a) bankszámláján	37	25,9
	(b) banki számláján	106	74,1
K_603	(a) légtérét	71	49,3
	(b) légi terét	73	50,7
K_605	(a) hegedült	100	69,4
	(b) hegedűn játszott	44	30,6
K_507	(a) buszozást	89	62,2
	(b) utazást busszal	54	37,8
K_503	(a) tagdíjat	41	28,5
	(b) tagsági díjat	103	71,5
K_613	(a) szépítkezett	91	63,2
	(b) szépítette magát	53	36,8
K_514	(a) kimehetek	136	94,4
	(b) ki tudok menni	8	5,6
K_536	(a) kinyithatom	123	85,4
	(b) ki tudom nyitni	21	14,6

3.3.2. A főnevek egyes és többes száma

A magyar és a környező szláv nyelvek közötti eltérések egyik jellegzetes példájának tekintik a főnevek egyes és többes számának használatában mutatkozó különbségeket (NyKk. II: 295).

A standard magyarban a páros testrészeket, valamint a sok azonos vagy hasonló egyedből álló dolgokat, ha csupán általános osztályukra utalunk, általában egyes számban nevezzük meg (MMNyR. I: 516, NyKk. II: 296–297), az oroszul és ukránnal ellentétben, ahol hasonló esetben többes szám használatos (vö. P. Csige 1993: 381). A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban gyakori, hogy a páros testrészek nevét többes számban használják (Horváth–Lizanec 1993: 72).

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_505. (a) Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!

(b) Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!

Standard: banánt, nem-standard: banánokat.

K_511. (a) Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.

(b) Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.

Standard: függönyt, szőnyeget, nem-standard: függönyöket, szőnyeget.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_604. Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.

(a) autóban (b) autókban

Standard: autóban, nem-standard: autókban.

MK2 Írjon a pontok helyére (ha szükségesnek érzi!) egy odaillő végződést vagy szót!

K_626. Erzsi néninek fáj... a szív..., Kati néninek meg a láb... is fáj... .

Standard: a lába is fáj, nem-standard: a lábai is fájnak.

2. táblázat. Típusváltozó: a főnevek egyes és többes száma

		Kárpátalja (N= 144)	
		N	%
K_505	(a) <i>banánt</i>	90	62,9
	(b) <i>banánokat</i>	53	37,1
K_511	(a) <i>függőnyt, szőnyeget</i>	65	45,1
	(b) <i>függönyöket, szőnyegeket</i>	79	54,9
K_604	(a) <i>autóban</i>	85	59,4
	(b) <i>autókban</i>	58	40,6
K_626	(a) <i>fáj a lába</i>	97	67,8
	(b) <i>fájnak a lábai</i>	46	32,2

3.3.3. Számbeli egyeztetés

A magyar nyelvben a többes számú főnévre vonatkozó melléknévi állapotjelző állhat egyes és többes számban egyaránt, bár a magyar nyelvvel az egyes számú formát részesíti előnyben mint hagyományos alakot (NyKk. I: 815–816). Éppen ezért mi is ezt tekintjük első változatnak. A keleti szláv nyelvekben ilyen esetben a többes számban való egyeztetés viszont kötelező.

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_506. (a) A mai gyerekek attól válnak önzőkké, hogy mindent megkapnak.

(b) A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.

Standard: önzővé, nem-standard: önzőkké.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_601. A képviselők az okokat ... tartották.

(a) komolyaknak (b) komolynak

Standard: komolynak, nem-standard: komolyaknak.

K_606. Fiúk, nem attól váltok ..., hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól, hogy tüzet oltotok.

(a) tűzoltókká (b) tűzoltóvá

Standard: tűzoltóvá, nem-standard: tűzoltókká.

K_611. A fiúk még tavaly jelentkeztek ...

(a) tűzoltóknak (b) tűzoltónak

Standard: tűzoltónak, nem-standard: tűzoltóknak.

3. táblázat. Típusváltozó: számbeli egyeztetés

		Kárpátalja (N = 144)	
		n	%
K_506	(a) <i>önzővé</i>	58	40,3
	(b) <i>önzőkké</i>	86	59,7
K_601	(a) <i>komolynak</i>	66	45,8
	(b) <i>komolyaknak</i>	78	54,2
K_606	(a) <i>tűzoltóvá</i>	66	45,8
	(b) <i>tűzoltókká</i>	78	54,2
K-611	(a) <i>tűzoltónak</i>	85	59,0
	(b) <i>tűzoltóknak</i>	59	41,0

3.3.4. Feminizálás

A magyar nyelv nem különbözteti meg a grammatikai nemeket, a magyarral Kárpátalján érintkező orosz és ukrán mint szláv nyelvek ezzel szemben igen. A magyarban, ha egyértelmű, hogy nőről van szó, a foglalkozásnévhez nem szükséges hozzátoldani a *-nő* utótagot (NyKk. II: 324). A nevezett két szláv nyelvben a nemre való utalás kötelező. A vizsgált mondatok mindegyikében egyértelmű volt, hogy a mondatban szereplő személy nő, vagyis a *-nő* utótag kitétele fölösleges.

A feminizálás vizsgálata azért is érdekes, mert Rot Sándor több munkájában is megfogalmazta, hogy „Ha a magyar–ukrán kétnyelvűségben grammatikai nem nincs is, mégis kialakult a lehetőség, hogy egyes, főleg foglalkozást jelentő főneveknél megkülönböztetés történjen a hím- és nőneműek között” (1968: 265, vö. még 1967: 191).

MK3 Írjon a pontok helyére egy odaillő foglalkozásnevet!

K_631. Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát ...

Standard: tanár, nem-standard: tanárnő.

K_632. Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már ...

Standard: igazgató, nem-standard: igazgatónő.

K_633. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ...

Standard. fodrászom, nem-standard: fodrásznőm.

4. táblázat. Típusváltozó: feminizálás

		Kárpátalja (N = 144)	
		n	%
K_631	(a) <i>tanár</i>	44	30,8
	(b) <i>tanárnő</i>	99	69,2
K_632	(a) <i>igazgató</i>	110	77,5
	(b) <i>igazgatónő</i>	32	22,5
K_633	(a) <i>fodrász</i>	104	72,7
	(b) <i>fodrásznő</i>	39	27,3

3.3.5. Jelentéskölcsönzés használata teszhelyzetben

Két tesztmondat segítségével azt vizsgáltuk, hogyan viszonyulnak teszhelyzetben a jelentéskölcsönzésekhez az adatközlők.¹³ A *kiírat* ('újságot előfizet' jelentésben) szó (K_701) az orosz *вынудать*, a *becsenget* 'telefonon felhív, telefonál' (K_702) pedig a *позвонить* egyik hasonló jelentésében használatos Kárpátalján. Mindkét jelentéskölcsönzéssel többször foglalkozott a helyi nyelvművelés (Horváth 1991, Kótyuk 1995: 63–64).

MJ Jónak tartja-e a következő mondatokat? (a) Jónak tartom (b) Jobb így:

K_701. Péter erre az évre is kiíratta a Kárpáti Igaz Szót.

Standard: előfizette, nem-standard: kiíratta.

K_702. Edit tegnap becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat.

Standard: telefonált, nem-standard: becsengetett.

5. táblázat. Típusváltozó: jelentéskölcsönzés teszhelyzetben

		Kárpátalja (N = 144)	
		n	%
K_701	(a) <i>előfizette</i>	25	17,4
	(b) <i>kiíratta</i>	119	82,6
K_702	(a) <i>telefonált</i>	42	29,2
	(b) <i>becsengetett</i>	102	70,8

3.3.6. Fölösleges névmási tárgy használata

A magyar leíró nyelvészeti (MMNyR. II: 150) és nyelvművelő irodalom (pl. NyKk. II: 975–976, Grétsy szerk. 1976: 52–53) egyetért abban, hogy a tárgyi szerepű személyes névmások kitétele csak abban az esetben szükséges, ha a névmásra értelmi hangsúly esik, ugyanis a névmási tárgy az ige tárgyas ragozása miatt redundáns. Több szerző kontaktushatásként tárgyalja a redundáns névmások használatát (pl. Kontra 1990a: 82, Bartha 1993: 137, 1995, 1995/1996: 426–427, 1996: 280, Lanstyák 1998: 69, Kótyuk 1995: 11).

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_510. (a) Hahó! Itt vagyok! Látsz?

(b) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?

Standard: látsz, nem-standard: látsz engem.

K_515. (a) Tegnap láttalak a tévében.

(b) Tegnap láttalak téged a tévében.

Standard: láttalak, nem-standard: láttalak téged.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

¹³ A jelentéskölcsönzés fogalmához lásd Csernicskó szerk. (2003: 135–136).

K_615. Tegnap találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit.

(a) megkértem (b) megkértem őt

Standard: megkértem, nem-standard: megkértem őt.

6. táblázat. Típusváltozó: redundáns névmási tárgy

		Kárpátalja (N = 144)	
		N	%
K_510	(a) látsz	32	22,2
	(b) látsz engem	112	77,8
K_515	(a) láttalak	56	38,9
	(b) láttalak téged	88	61,1
K_615	(a) megkértem	65	45,1
	(b) megkértem őt	79	54,9

3.3.7. Kicsinyítő képzők gyakorisága

A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságait tárgyalva Lanstyák István (1998: 59–60) felvetette, hogy a kicsinyítő képzős formák szokatlanul gyakori használata (különösen a nem magyar domináns beszélők körében) valószínűleg kontaktushatásra vezethető vissza. A kárpátaljai magyar nyelvjárások „igen kedvelik a kicsinyítő képzős formákat” (Horváth–Lizanec 1993: 72; vö. még Rot 1968: 257). Kérdőívünkben négy feladattal vizsgáltuk a kicsinyítő képzők gyakoriságát.

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_504. (a) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérlémet?

(b) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?

Standard: kenyeret, nem-standard: kenyérlémet.

MJ Jónak tartja-e a következő mondatokat? (a) Jónak tartom (b) Jobb így:

K_538. Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.

Standard: bankkönyveket, nem-standard: bankkönyvecskéket.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_602. Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a ...

(a) kezecskédet? (b) kis kezédet?

Standard: kis kezédet, nem-standard: kezecskédet.

K_612. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... – mondta a háziasszony kedves mosollyal.

(a) kávécska (b) kávé

Standard: kávé, nem-standard: kávécska.

7. táblázat. Típusváltozó: kicsinyítő képzők gyakorisága

		Kárpátalja (N = 144)	
		N	%
K_504	(a) <i>kenyeret</i>	87	60,4
	(b) <i>kenyérkét</i>	57	39,6
K_538	(a) <i>bankkönyveket</i>	30	20,8
	(b) <i>bankkönyvecskéket</i>	114	79,2
K_602	(a) <i>kis kezedet</i>	83	57,6
	(b) <i>kezecskédet</i>	61	42,4
K_612	(a) <i>kávét</i>	130	90,3
	(b) <i>kávécskát</i>	14	9,7

3.3.8. A függő és független változók kapcsolata

23 nyelvi változó példányt vizsgáltunk tehát, amelyeket összesen hat szociológiai változóval (nem, kor, településtípus, a település nemzetiségi összetétele, iskolai végzettség és foglalkozás) hoztunk összefüggésbe. A lehetséges korrelációk száma (a nyelvi

8. táblázat. A nyelvi és szociológiai változók összefüggése az RSS-vizsgálatban

	Nem	Kor	Település típusa	Arányok	Iskola	Foglalkozás	Összesen
504			x	x	x		3
505			x	x	x	x	4
506	x		x	x	x	x	5
507		x			x	x	3
510							0
514						x	1
515				x	x	x	3
532			x		x	x	3
536					x	x	2
538				x	x		2
601	x		x	x			3
602							0
603			x	x	x	x	4
604		x	x	x	x	x	5
612				x	x	x	3
613				x	x		2
614		x		x	x	x	4
626			x	x	x		3
631					x	x	2
632				x			1
633	x						1
701		x			x	x	3
702			x		x	x	3
Összesen	3	4	9	13	17	14	60

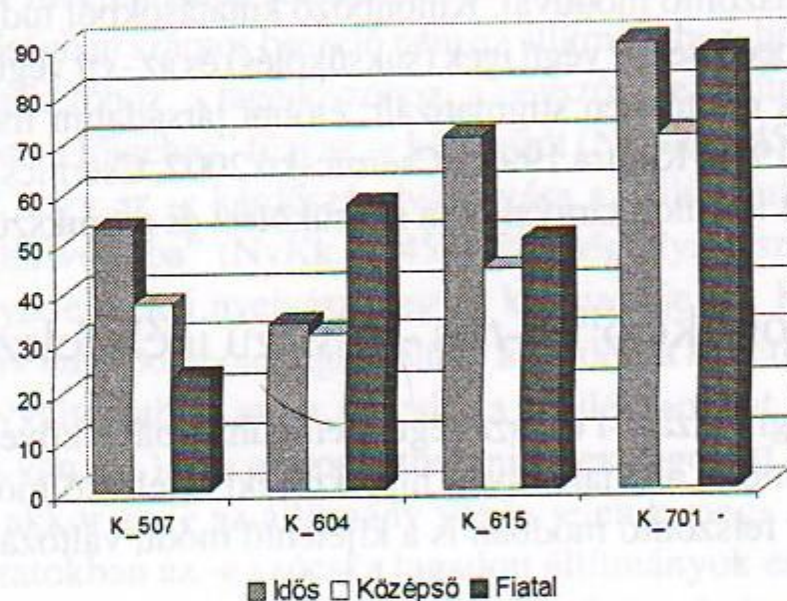
x = 1 vagy 5%-os szinten szignifikáns kapcsolat

változópéldányok száma szorozva a szociológiai változókkal, azaz 23-szor 6) 138 volt. Ebből összesen 60 esetben (43,5%) találtunk legalább 5%-os szinten szignifikáns kapcsolatot a függő és független változó között (8. táblázat).

Az adatközlő neme (férfi és nő) mindössze 3 esetben volt hatással a nyelvhasználatra. Ebből két esetben a nők, egyben (K_633) pedig a férfiak voltak standardabbak.

A kor (fiatal, középső és idős korcsoport) 4 változópéldánnyal mutatott összefüggést. Amint az a 9. ábrán is látszik, az egyes korcsoportok közötti különbség iránya változó. Mivel ebben a kötetben az RSS-vizsgálatnak csak azon változóival foglalkozunk, amelyek nem-standard változata valamilyen szinten kontaktushatás (is), figyelemre méltó, hogy négyből három esetben a legidősebbek körében a legmagasabb a nem-standard változatok aránya. Ez az eredmény megcáfolni látszik azt a korábban soha nem ellenőrzött állítást (vö. Horváth 1998), amely szerint a legidősebb korosztályra hat Kárpátalján a legkevésbé a kétnyelvűség, és a legfiatalabb generáció nyelvhasználatában mutathatók ki leginkább a kontaktushatások. Említettük azonban, hogy mivel mintánk korántsem reprezentatív, ezt további vizsgálatokkal kell ellenőrizni.

9. ábra. A nem-standard változatok előfordulási aránya korcsoportonként az RSS-vizsgálatban (N=144, csak a legalább 5%-os szinten szignifikáns eltéréseket figyelembe véve)



Az adatközlő lakóhelyének típusa (falú vagy város) 9 feladatnál volt nyelvhasználatot befolyásoló tényező. Mindegyik esetben a városban volt magasabb a standard változatok aránya.

A település nemzetiségi összetétele (magyar többségű település szemben a magyar kisebbségűvel) 13 esetben volt hatással a nyelvhasználatra. Valamennyiszer a magyar többségű településen élők mutatkoztak standardabbnak.

Az iskolázottság (alap- és középfokú végzettségűek versus felsőfokú végzettséggel rendelkezők) 17 változópéldánnyal mutatott korrelációt. Mindannyiszor a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében volt magasabb a standard változatok aránya. Ne feledjük el azonban itt sem, hogy mintánk nem reprezentálja az egész kárpátaljai magyar közösséget.

A foglalkozás (fizikai munkások és szellemi munkát végzők) 14 esetben mutatott valamilyen kapcsolatot a nyelvi változók változataival, s mindegyiknél a fizikai munkát végzők körében volt alacsonyabb a standard változatok aránya.

Úgy tűnik tehát az RSS-vizsgálat adatai alapján, hogy a vizsgált tényezők közül az iskolázottság és (az iskolai végzettséggel szorosan összefüggő) foglalkozás van a legnagyobb hatással a nyelvhasználatra. A lakóhely típusának, illetve a település nemzetiségi összetételének jelentősége ennél kisebb, a legkevésbé pedig az adatközlő kora és neme befolyásolja a minta adatközlőinek nyelvhasználatát.

4. Nyelvi rétegződés a középiskolában

4.1. A vizsgált változók

Az Iskola-2000 vizsgálatban az alábbi nyelvi jelenségeket vizsgáltuk.

4.1.1. A *-t* végű igék kijelentő módja

A standard magyarban a *-t* végű igék kijelentő és felszólító módjában a tárgyas ragozás esz. 3. személyében és tsz. 1–3. személyében nincs egybeesés, szemben a tradicionális magyar nyelvjárások egy részével és a nem-standard magyarral, ahol a kijelentő módú forma egybeesik a felszólító módúval. Különböző kutatásokból tudjuk, hogy a kijelentő és felszólító mód egybeesése a *-t* végű igék (suksükölés) és az *-sz* végű igék (szukszükölés) esetében nem azonos mértékben stigmatizált: előbbi társadalmi megítélése negatívabb (lásd Váradi–Kontra 1994, Kontra 1992a, Csernicskó 2002, Csernicskó szerk. 2003: 170–179).¹⁴ Ennélfogva itt is külön tárgyaljuk a suksükölést és a sukszükölést.¹⁵

4.1.2. Hiperkorrekció¹⁶ a *-t* és *-sz* végű igék felszólító módjában

A fent említett stigmatizált *-t* és *-sz* végű igemódhasználat következtében a *-t* és *-sz* végű igék felszólító módú alakjai helyett hiperkorrekt kijelentő módú igealakok is előfordulhatnak, amikor felszólító módban is a kijelentő módú változat fordul elő.

4.1.3. Az alanyi iktelen ragozás, feltételes módú egyes szám 1. személyű *-nVk*¹⁷ toldalék illeszkedése

A standard magyarban az „alanyi iktelen ragozás egyes szám 1. személyében a kötőhangzó nélküli módjel illeszkedés nélkül, mindig magas alakban járul a tőhöz: *vár-né-k*, *mond-ané-k*” (MMNyR: I 487). Annak ellenére, hogy a hangrendi harmónia miatt volta-

¹⁴ Lásd még a 7.3.4. fejezetet.

¹⁵ A kérdésről lásd még továbbá: Kontra szerk. (2003), É. Kiss (2004).

¹⁶ Hiperkorrekciónak a túlhelyesbítést nevezzük. Azt a jelenséget, amikor a beszélő a hibázástól való félelmében kiterjeszti bizonyos nyelvi szabályok alkalmazásának körét, és ez szabálytalan alakokat hoz létre. Ilyen például, amikor valaki azt mondja, hogy *iskolában járok*, vagy éppen ezt: *akarom, hogy nyitja ki az ajtót*.

¹⁷ A *V* a vokális (magánhangzó) jele. A nyelvészetben a *-nVk*-hoz hasonló rövidítéssel azt jelölik, hogy a két mássalhangzó között magánhangzók váltakoznak; ebben a konkrét esetben az *á* és az *é*: *-nák/-nék*.

képpen az illeszkedő toldalék lenne a szabályos alak (vö. Kiefer 1998: 215–216), használatát a nyelvművelés pongyolának, helytelennek, durva hibának tartja (vö. NyKk. I: 626, NymKsz.: 182 stb.). Az ok az, hogy az *(én) tudnák, várnák* szabályosan illeszkedő, feltételes módú, jelen idejű, alanyi ragozás, egyes szám 1. személyű alak egybeesne az *(ők) tudnák, várnák* szintén feltételes módú, jelen idejű, de tárgyas ragozás, többes szám 3. személyű alakkal, és „az ilyen homonímiát a nyelv, ha teheti, elkerüli” (Kiefer 1998: 216).¹⁸ Az illeszkedő toldalék használatát, az ún. nákozást az egyik legstigmatizáltabb magyar nyelvi jelenségnek tartják (vö. G. Varga 1990: 179), a kárpátaljai magyar irodalomban is (Kótyuk 1995). A jelenségnek nyelvjárási háttere is van: a nyugati, a déli és a palóc nyelvjárásokban a toldalék a standard normával ellentétben illeszkedik a fő hangrendjéhez (vö. Szabó 1979: 86, Imre 1971: 321; lásd még Kontra szerk. 2003, É. Kiss 2004).

4.1.4. Az *-e* kérdőszócska szórendi helye

A leíró nyelvészeti irodalomból megtudhatjuk, hogy az *-e* kérdőszócska olyan eldöntendő kérdést tartalmazó mondatokban fordul elő, amelyek hanglejtése nem mutatja a mondat kérdő jellegét, illetve hogy szórendi helye kötött: „mindig az egyszerű állítmány, illetőleg a nem egyszerűnek ragozott része mögött áll” (MMNy. II: 496).

A nyelvművelőktől megtudhatjuk továbbá azt is, hogy a kötött szórendi helyzet csak elméletben igaz, a valóságban számos beszélő nem az állítmányhoz, hanem „a mondat más tagjához, például az igekötőhöz, a tagadószóhoz, a névszói-igei állítmány névszói részéhez, összetett igealakban a főigéhez” fűzi az *-e* kérdőszót (NyKk. I: 458). A nyelvművelők egyetértésben állítják, hogy az *-e* kérdőszó elválasztása az állítmánytól teljes (nem hiányos) mondatokban „kirívó hiba” (NyKk. I: 458, vö. még NymKsz., 130, 409, Kótyuk 1995: 51–52). A magyar elméleti nyelvészet egyik képviselője (pl. Kálmán szerk. 2001: 102–104) nem normatív szempontból megközelítve a kérdést a következőket írja:

„A standard nyelvváltozatban az *-e* szócska a mellékmondat ragozott igéje után jelenik meg, ha ilyen van (...). Ha a mondatban nincsen ragozott ige, vagyis névszói állítmányt tartalmaz, akkor az *-e* az állítmány végén jelenik meg.

Egyes nyelvváltozatokban az *-e* szócska tagadott állítmányok esetén a nem tagadószó után is állhat (...). Sőt, vannak olyan nyelvjárások is, ahol az igekötő és az ige között is megjelenhet az *-e* szócska.”

É. Kiss Katalin (2004: 17–22) összefoglalja össze az *-e* kérdőszó szórendi helyére vonatkozó szabályokat, majd megjegyzi, hogy a nem standard változatokban más szórendi pozíciók is előfordulnak, és leszögezi: a standardtól eltérő szórend nem nyelvromlás.¹⁹

4.1.5. Inessivusi szerepben használt *-bV*

Az inessivusi (*-bVn*) változónak két változata van: a [*-bVn*] és a gyakran inessivusi szerepben használatos [*-bV*] (vö. NyKk. I: 270, NymKsz. 50, 53, Kontra 1998: 9 stb.). Az

¹⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy a hagyományos magyar leíró nyelvészeti felfogással ellentétben Kiefer Ferenc (1998: 215) amellett érvel, hogy jelen időben „A feltételes mód jele *-n*, és nem a nyelvtanainkban említett *-na/-ne*, *-nál/-né*”. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az illeszkedő alak – bár szabályos – nem-standard.

¹⁹ A kérdéstről lásd még Kassai (1994), Kontra szerk. (2003).

utóbbi változat nem-standard, használatát a közvetlen élőbeszédben még elfogadhatónak, ám az igényes nyelvhasználatban kerülendőnek tartják (NyKk. I: 270, NymKsz. 50).

4.1.6. Hiperkorrekt inessivusi raghasználat

Az inessivusi szerepben használt *-bV*-nál valamivel kevesebb figyelem irányul arra, hogy az illativusi (*-bV*) változónak szintén két változata van: a *[-bV]* és az inessivusi raggal a felszínen azonos *[-bVn]* (vö. Kontra 1998: 9). Ez utóbbi változatot a nyelvművelő irodalom durvább hibának tartja, mint az inessivusi funkcióban használt illativusi ragot (vö. NyKk. I: 271, NymKsz. 51, 53 stb.). A NyKk. (I: 271) szerint a beszélők a „hibázástól félve” használják a *-bV* helyett a *-bVn* ragot, s tulajdonképpen hasonló elgondolásból tárgyalja Pléh Csaba (1990: 59, 70) a hiperkorrekció esetei között a jelenséget.

4.1.7. A *kell* állítmány jövő ideje

Kárpátaljai magyarok szájából gyakran hallhatunk ilyen mondatokat:

(1) *Kell lesz nekem is a levesből.*

(2) *A jövő héten el kell lesz utazni.*

A fenti mondatokban a *kell lesz* jövőidejű igei állítmány. Ezek a jövőidejű alakok azonban nem-standard formák.

A standard magyarban a jövő időnek morfológiai értelemben nincs alaki jele. A jövőidejű igelak az igéből képzett főnévi igenévből és a *fog* segédige ragozott alakjából alkotott szerkezetből áll: *várni fog* (vö. MMNyR. I: 496). Vannak természetesen kivételek is. A *van* létige jövőidejét a *fog lenni* szerkezet helyett rendszerint a *lesz* ragozott változataival fejezzük ki (vö. MMNyR. I: 496). A *lesz* jövőidejű ige. Tudjuk azt is, hogy „Mivel a jelen alakú [igelak – a szerzők.] is lehet jövő értelmű, a *fog* segédigés jövőidejű alakokat nem nagyon sűrűn használjuk” (MMNyR. I: 496).

A fentiek alapján a standard magyarban a *kell* ige jövőidejű szabályos alakja tehát a *kelleni fog*, így az (1)-gyel jelölt mondat a standard magyarban általában így hangzik:

(3a) *Kelleni fog nekem is a levesből.*

Vagy (figyelembe véve, hogy jelen idejű alakkal is kifejezhetünk jövő időt):

(3b) *Kell majd nekem is a levesből.*

Kótyuk István (1995: 53) szerint „A *kell lesz* köznyelvi alakulás. A hasonlóan személytelenül használt *lehet*, *szabad* mintájára keletkezett mint jövő idejű megfelelő: *lehet – lehetett – lehet lesz*. Terjedését nálunk – teszi hozzá Kótyuk – talán az orosz, ukrán nyelv hatása is segíti (vesd össze: *надо будет*)”. Azt is megjegyzi, hogy a *kell lesz* „elvben nem hibáztatható, hiszen, mint láttuk, szabályos magyar alakulás. Az irodalmi norma mégis elzárkózik a használatától” (Kótyuk 1995: 53). A kárpátaljai magyarban gyakran használt *kell lesz* szerkezet természetesen nem előzmény nélküli. A *szabad lesz* vagy a *lehet lesz* jövőidejű állítmány például teljesen standard.

P. Lakatos és Tukácsné (1997: 491) az északkeleti magyar nyelvjárástípusról írott rövid áttekintésében a *kell lesz* alakról mint „ma is élő”-ről szól. A kárpátaljai magyar

²⁰ Mivel a *kell lesz* állítmány a kiejtésben egy szóként hangzik, az újságíró is így, egybe írva használta a szerkezetet.

nyelvhasználatból könnyű adatolnunk a szerkezet létét: elég, ha megnézzük A mi szavunk járása című kötet (Csernicskó szerk. 2003) VI. fejezete 2. pontjában idézett felvételrészleteket, ahol a hivatalokat látogató ügyfél többször is használta a kell lesz-t. Sőt: a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban nemcsak szóban, hanem írásban is megjelenik ez a szerkezet „Reménykedjünk együtt, hogy erre már igazán nem kellesz²⁰ sokat várni!” – olvashatjuk a Kárpáti Igaz Szó című lap 2005. augusztus 20-i számában (<http://www.hhrf.org/karpatiigazszo/index.html>).

4.1.8. A *hová?* kérdésre felelő *-nál/-nél* helyhatározórag *-hoz/-hez/-höz* helyett (*nálunk/hozzánk*)

A standard magyarban *valakihez* megyünk látogatóba, és ha odaértünk, akkor *nála* vagyunk. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban viszont a *-nál/-nél* ragot gyakran használják ilyen esetekben a *-hoz/-hez/-höz* helyett (vö. Balogh 1993b: 227). Ennek nyelvjárási háttere van: „A palóc, az északkeleti, a mezősegi és a székely nyelvjárásban az odaírányulást, tehát a *hová?* kérdésre felelő helyhatározót is *-nál/-nél* raggal fejezik ki, ha személyről van szó: *gyere nálunk (hozzánk)! Elment a bírónál.*” – írja Kálmán Béla (1966: 58; lásd még a 10. ábrát). P. Lakatos és Tukácsné (1997: 492) pedig így fogalmaz: „A magyar nyelvterület más részéről érkezők is szinte azonnal érzékelik az ún. családi helyhatározóragok sajátos használatát. Az északkeleti nyelvjárástípus egyik jellemzője a köznyelvben *hol?* kérdésre felelő *-nál, -nél* rag *hová?* kérdésre válaszoló használata. (...) A szakirodalom tanúsága szerint a *-nál, -nél* korábban szociálisan általános érvényű volt. Ma is megtalálható, a nyelvjárást beszélők körében nyelvjárási norma. Használata, használatának helye azonban szorosan összefügg az iskolai végzettséggel, így a nyelvjárási variáns előfordulása korlátozott, szociolingvisztikai megoszlást mutat”.

Ami tehát a standard magyarban így hangzik:

(4) *Holnap elmegyek hozzátok.*

(5) *Megyek Sándorhoz.*

az északkeleti nyelvjárástípusban, valamint a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban gyakran így hallható:

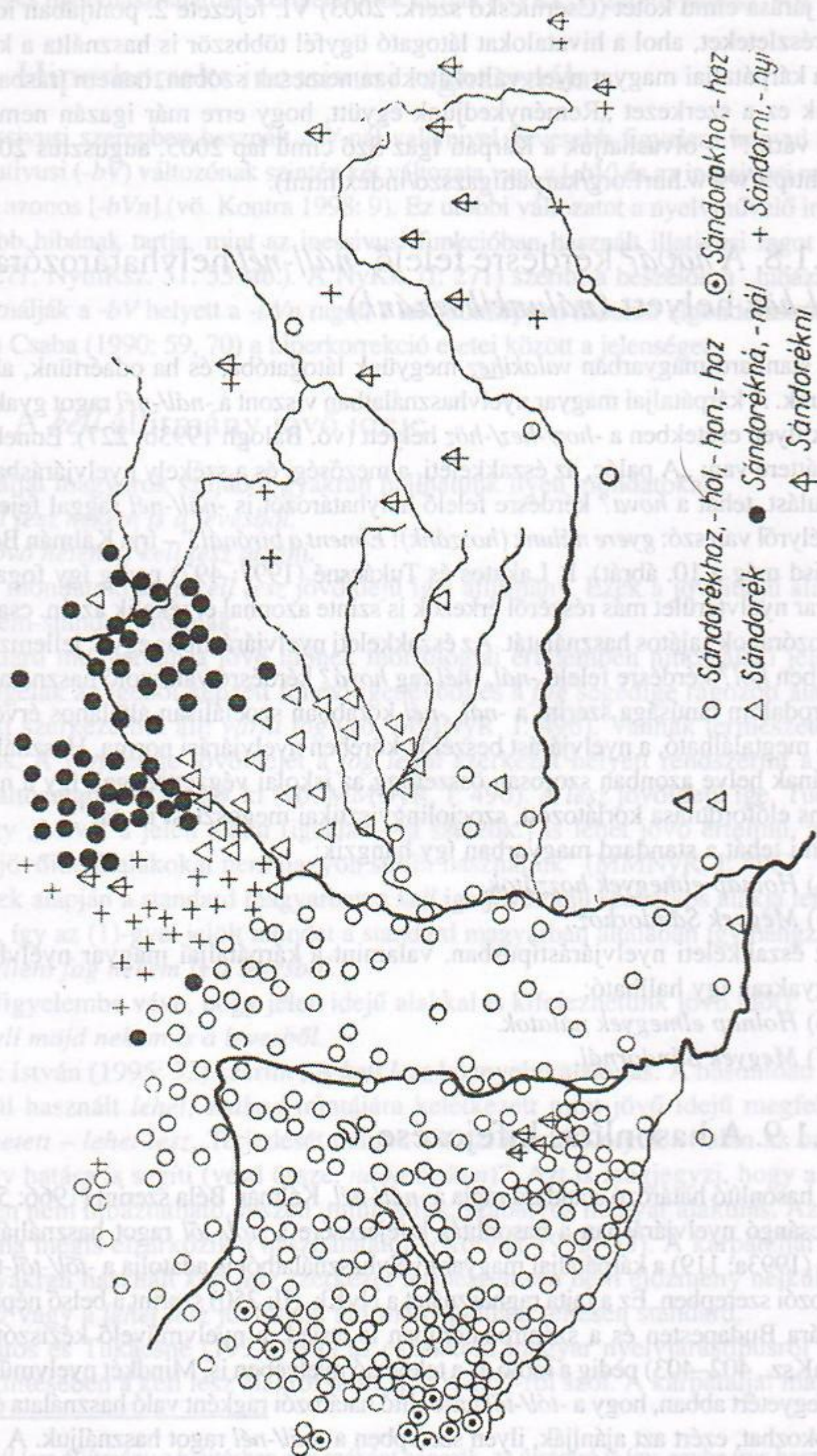
(6) *Holnap elmegyek nálatok.*

(7) *Megyek Sándornál.*

4.1.9. A hasonlítás kifejezése

A hasonlító határozó standard ragja a *-nál/-nél*. Kálmán Béla szerint (1966: 58) a palóc és a csángó nyelvjárásban a hasonlítás kifejezésére a *-tól/-től* ragot használják. Balogh Lajos (1993a: 119) a kárpátaljai magyar nyelvhasználatból is adatolja a *-tól/-től*-t hasonlító határozói szerepben. Ez a fajta raghasználat a NyKk. (II: 250) szerint a belső népmozgások hatására Budapesten és a szépirodalomban is terjed, a nyelv művelő kéziszótár szerint (NymKsz., 402–403) pedig a rádió és a televízió nyelvében is. Mindkét nyelv művelő kiadvány egyetért abban, hogy a *-tól/-től* hasonlító határozói ragként való használata értelemzavart okozhat, ezért azt ajánlják, ilyen szerepben a *-nál/-nél* ragot használjuk. A MMNyR. (II: 258) azt írja a *-tól/-től* ragos változatról, hogy „a köznyelvből ma már csaknem teljesen kipusztult”. Lanstyák és Szabó Mihály (1997: 95–97) empirikus adatok segítségével kimu-

10. ábra. A *hova?* (családhoz) kérdésre felelő helyhatározó ragja (Kálmán 1966: 135)



tatták, hogy a szlovákiai magyar középiskolások körében szignifikánsan magasabb a nem-standard *-tól/-től* ragos alak előfordulása, mint a magyarországi gimnazistáknál, s ennek véleményük szerint részben a palóc nyelvjárási háttér, részben pedig a szlovák nyelvi kontaktus a magyarázata. Molnár Csikós László (1998: 231) szerint a hasonlító határozói szerepben használt *-tól/-től* rag a vajdasági magyar nyelvhasználatban is gyakori, és használatát (részben) a kontaktushatással magyarázza, és Kossa János (1978: 295) is úgy véli, hogy a nyelvjárási jelenséget a szerb(horvát) hatás is erősíti. Mi sem zárhatjuk ki a nyelvi kontaktust mint megerősítő tényezőt.

Adataink azt mutatják (lásd alább), hogy – bár a 40 évvel ezelőtt megjelent akadémiai leíró nyelvtan szerint a *-tól/-től* ragos alak a köznyelvből már csaknem eltűnt – a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban a hasonlító határozó ragjaként a *-nál/-nél* és a *-tól/-től* egyaránt használatos.

4.1.10. Az *operál/műt* ige *-ra/-re*, ill. *-val/-vel* vonzata

Az *operál/műt* ige standard vonzata a *-val/-vel* rag: valakit az *epéjével*, *szívével* operálnak vagy műtenek. A szlovákiai magyar gimnazisták nyelvhasználatát magyarországi középiskolásokéval összevető vizsgálatukban Lanstyák és Szabó Mihály (1997: 91) bemutatták, hogy mind Szlovákiában, mind pedig Magyarország Nógrád megyéjében a nevezett igék vonzata gyakran a *-ra/-re*. Hasonló figyelhető meg Kárpátalján is.

4.1.11. Lexikai kölcsönzések használata

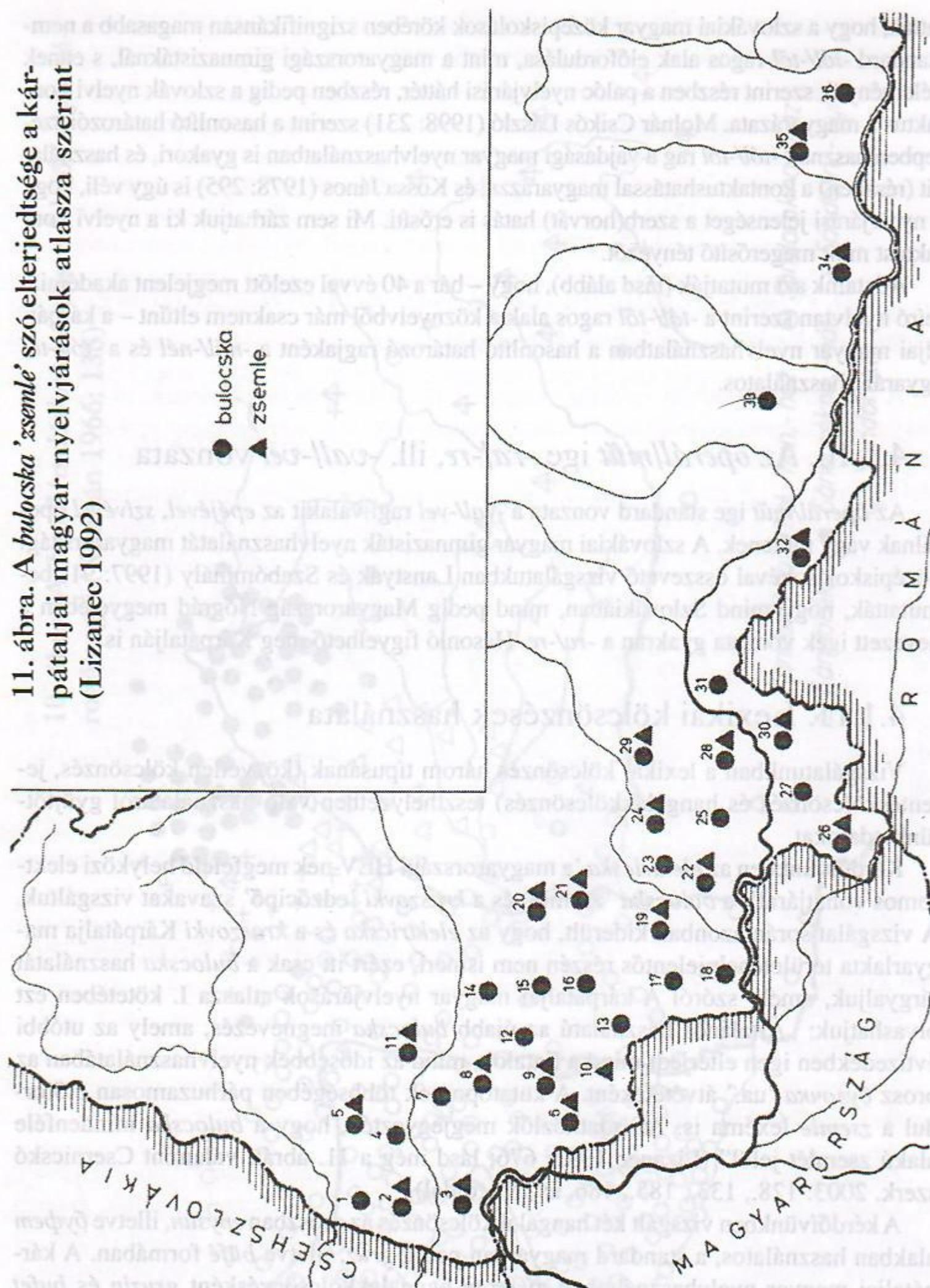
Vizsgálatunkban a lexikai kölcsönzés három típusának (közvetlen kölcsönzés, jelentéskölcsönzés és hangalakkölcsönzés) teszthelyzetben való használatáról gyűjtöttünk adatokat.

Kérdőívünkben az *elektricska* 'a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi elektromos vonatjárat', a *bulocska* 'zsemle' és a *kraszovki* 'edzőcipő' szavakat vizsgáltuk. A vizsgálat során azonban kiderült, hogy az *elektricska* és a *kraszovki* Kárpátalja magyarlakta területének jelentős részén nem ismert, ezért itt csak a *bulocska* használatát tárgyaljuk, amely szóról A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötetében ezt olvashatjuk: „Általános használatú az újabb *bulocska* megnevezés, amely az utóbbi évtizedekben igen elterjedt mind a fiatalok, mind az idősebbek nyelvhasználatában az orosz *булочка* 'ua.' átvételeként. A kutatópontok többségében párhuzamosan előfordul a *zsemle* lexéma is. Az adatközlők megjegyezték, hogy a *bulocska* mindenféle alakú zsemlét jelöl” (Lizanec 1992: 676; lásd még a 11. ábrát, valamint Csernicskó szerk. 2003: 128., 133., 185., 186. és 191. oldal).

A kérdőívünkben vizsgált két hangalakkölcsönzés az oroszban *прузин*, illetve *буфет* alakban használatos, a standard magyarban pedig *grúz*, illetve *büfé* formában. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban gyakran hangalakkölcsönzésként *gruzin* és *bufet* alakban fordulnak elő.

A *kiírat* ('újságot előfizet' jelentésben) szó az orosz *вынucать*, a *becsenget* 'telefon felhív, telefonál' pedig a *позвонить* egyik hasonló jelentésében használatos Kárpátalján. Mindkét jelentéskölcsönzéssel többször foglalkozott a helyi nyelvművelő szakirodalom, stigmatizálva használatukat (Horváth 1991, Kótyuk 1995: 63–64).

11. ábra. A bulocska 'zsemle' szó elterjedtsége a kárpátjai magyar nyelvjárások atlasza szerint (Lizanec 1992)



Az egyes változókat az alábbi feladatokkal vizsgáltuk.

Suksükölés:

V_112. Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár. (MJ) Standard: válogatja.

V_202. Én látom az összefüggéseket, de ő nem lá... (MK) Standard: látja.

V_309. Menj odébb, mert Mari nem lássa tőled a tévét. (MJ) Standard: látja.

V_412. (a) Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.

(b) Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is. (MV) Standard: megkötjük.

Szüksükölés:

V_101. A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat. (MJ) Standard: ragasztja.

V_203. Attila mindig időben megcsinálja a leckét, Mónika pedig elhala..... másnapra. (MK) Standard: elhalasztja.

V_310. Mikor osztatok már el a kártyát? (MJ) Standard: osztjátok.

V_405. (a) A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit?

(b) A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit? (MV) Standard: osztják.

Hiperkorrekt kijelentő módú igealak (suksük):

V_104. Kérem, nyitja már ki az ajtót, be szeretnék menni! (MJ) Standard: nyissa.

V_204. Azt akarom, hogy ő nyi..... ki azt ajtót. (MK) Standard: nyissa.

V_417. (a) Látja be, nekem van igazam!

(b) Láss be, nekem van igazam! (MV) Standard: lássa.

Hiperkorrekt kijelentő módú igealak (szüksük):

V_107. Nem akarom, hogy Nándor elhalasztja a döntést! (MJ) Standard: alhalassza.

V_205. Kis János azt kérte, hogy a bizottság tekintszen el attól, hogy őt megvála..... elnöknek. (MK) Standard: megválassza.

V_414. (a) Nem akarom, hogy a lányom ezt a fiút választja!

(b) Nem akarom, hogy a lányom ezt a fiút válassza! (MV) Standard: válassza.

Nákozás:

V_110. Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te. (MJ) Standard: tudnék.

V_207. Szívesen táncoln..... veled – mondta Péter Tamarának. (MK) Standard: táncolnék.

V_402. (a) Ha lenne időm, várnák még egy kicsit.

(b) Ha lenne időm, várnék még egy kicsit. (MV) Standard: várnék.

V_410. (a) Tudnék én jobban is tanulni, ha akarnék.

(b) Tudnék én jobban is tanulni, ha akarnék. (MV) Standard: tudnék.

-e kérdőszó szórendi helye:

V_304. Csak azt akarom kérdezni, hogy nem-e jössz te is moziba? (MJ) Standard: nem jössz-e

V_415. (a) Nem-e akarsz te is enni egy fagyit?

(b) Nem akarsz-e te is enni egy fagyit? (MV) Standard: nem akarsz-e.

Inessivusi -bV:

V_303. Ott van a szék a sarokba. (MJ) Standard: sarokban.

Hiperkorrekt -bVn:

V_305. A szerződő felek a megállapodást írásban foglalták. (MJ) Standard: írásba.

- V_413. (a) Dél lesz, mire beérünk az iskolában.
 (b) Dél lesz, mire beérünk az iskolába. (MV) Standard: iskolába.
- A kell állítmány jövő ideje:
 V_102. A jövő héten el kellesz utazni Budapestre. (MJ) Standard: el kell majd.
- V_403. (a) Kellesz nekem egy új cipő.
 (b) Kelleni fog nekem egy új cipő. (MV) Standard: kelleni fog.
- A hová? kérdésre felelő -nál/-nél határozórag -hoz/-hez/-höz helyett (nálunk/hozzánk):
 V_105. Mikor jössz már el nálunk? (MJ) Standard: hozzánk.
- V_406. (a) Tegnap voltam nálatok vagy tegnapelőtt?
 (b) Tegnap voltam hozzátok vagy tegnapelőtt? (MV) Standard: hozzátok.
- A hasonlítás kifejezése:
 V_111. Ez a fiú nagyobb Pétertől. (MJ) Standard: Péternél.
 V_201. Patrícia magasabb Klaudiánál..... (MK) Standard: Klaudiánál.
 V_206. Éva idősebb János....., hiszen a nővére. (MK) Standard: Jánosnál.
- V_411. (a) Okosabb vagyok tőled.
 (b) Okosabb vagyok nálad. (MV) Standard: nálad.
- Az operál/műt ige -ra/-re, ill. -val/-vel vonzata:
 V_103. Sándort tegnap vakbélre operálták a kórházban. (MJ) Standard: vakbéllel.
- V_404. (a) Bélát megoperálták a szívére.
 (b) Bélát megoperálták a szívével. (MV) Standard: szívével.
- Lexikai kölcsönzések:
 V_302. (a) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. (MJ) Standard: zsemlét.
 V_302. (b) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. (MJ) Standard: büfébe.
- V_113. Van egy gruzin barátom, akit nyáron ismertem meg. (MJ) Standard: grúz.
- V_306. Edit becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat. (MJ) Standard: telefonált.
- V_308. Sándor egész évre kiíratta a Kárpáti Igaz Szót. (MJ) Standard: előfizette.

4.2. Az eredmények

Az Iskola-2000 vizsgálat során a nem, az apa és az anya iskolai végzettsége, valamint a település típusa szerepelt független változóként. Összesen 38 nyelvi változópéldányt vizsgáltunk. A lehetséges korrelációk száma (38 nyelvi változó szorozva a 4 szociológiai változóval) 152 volt, a megvalósult összefüggések száma pedig 71 (46,7%). A nyelvi és szociológiai változók közötti összefüggéseket a 9. táblázatban foglaltuk össze.

Az, hogy a kérdőívet kitöltő személy férfi vagy nő, 23 esetben befolyásolta (legalább 5%-os szinten) szignifikánsan az eredményt. Ebből mindössze egyszer (V_113) fordult elő, hogy a férfiak körében volt magasabb a standard változatok aránya.

Mivel ebben a vizsgálatban valamennyi adatközlőnk azonos iskolai végzettséggel rendelkezett (mindegyik középiskolás volt), a szülők végzettségét hoztuk összefüggésbe a diákok nyelvhasználatával. Az apa iskolai végzettsége, foglalkozása és/vagy jövedelme alapján gyakran sorolják a szociológusok a családokat társadalmi osztályokba, az anya ilyen jellemzői rendszerint kevésbé foglalkoztatják a kutatókat. Az anya nyelvi

9. táblázat. A nyelvi és szociológiai változók összefüggése az Iskola-2000 vizsgálatban

Feladat száma	Nem	Település típusa	Anya iskolázottsága	Apa iskolázottsága	Összesen
101	x			x	2
102	x		x	x	3
103		x	x	x	3
104	x	x		x	3
105		x	x	x	3
107	x	x	x	x	4
110	x	x	x	x	4
111			x	x	2
112	x	x	x	x	4
113	x	x	x	x	4
201					0
202					0
203	x				1
204	x	x		x	3
205					0
206					0
207	x				1
302a	x	x	x	x	4
302b		x	x	x	3
303	x		x	x	3
304	x				1
305					0
306	x	x	x	x	4
308		x		x	2
309	x	x	x	x	4
310	x				1
402					0
403					0
404		x			1
405	x				1
406					0
410		x			1
411	x				1
412	x				1
413	x				1
414	x	x		x	3
415	x				1
417	x	x			2
Összesen	23	17	13	18	71

x = 5 vagy 1%-os szinten szignifikáns kapcsolat

hatása, mintája azonban elvitathatatlanul jelentős szerepet játszik a gyermek nyelvi fejlődésében. Ezért úgy véltük, mindkét szülő iskolázottságát megpróbáljuk összefüggésbe hozni az adatokkal. A szülőket iskolai végzettségük alapján három csoportba soroltuk: alapfokú végzettségűek, érettségizettek és felsőfokú végzettséggel rendelkezők.

Az apa iskolázottsága 18 esetben mutatott összefüggést az adatközlő nyelvhasználatával. 16 feladatnál ez úgy mutatkozott meg, hogy minél magasabb volt az apa iskolázottsága, annál magasabb volt a standard változatok aránya. Két esetben viszont (V_101, 102) az érettségivel rendelkezők mutatkoztak a leginkább normakövetőnek, utánuk az egyetemet vagy főiskolát végzettek következtek, végül pedig az általános iskolai végzettségűek.

Az édesanya iskolai végzettsége 13 változóval mutatott szignifikáns összefüggést, s mindannyiszor alapfokú végzettségűek, érettségizettek és felsőfokú végzettséggel rendelkezők volt a standard változatok előfordulási gyakorisági arányának emelkedő rendje.

Az, hogy faluban vagy városban él-e adatközlőnk, 17-szer volt szignifikáns hatással az eredményekre, mindössze egyszer fordult elő (V_404), hogy a faluban volt magasabb a standard változatok aránya.

Az Iskola-2000 vizsgálatban tehát (az RSS-kutatással szemben) a nemnek jelentős szerepe volt. Az iskolázottság (bár nem az adatközlőké, hanem a szülőké) és a település típusa kisebb hatást mutatott.

5. Mit mutatnak az újabb adatok?

5.1. A minta leírása

Amint a fentiekben láttuk, a kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése olyan kutatási téma, amely terén számos feladatunk van még. Az Arany János Közalapítvány támogatásával elvégzett vizsgálatunk számos további adattal, információval egészíti ki korábbi ismereteinket.

Vizsgálatunkat a 15 és 29 év közötti kárpátaljai magyar fiatalok 500 fős mintáján végeztük. A minta kialakításánál a következő szempontokat vettük figyelembe:

- A kárpátaljai magyar nemzetiségűek száma, területi elhelyezkedése a megye²¹ területén.

- A magyarok aránya az egyes közigazgatási egységeken (járásokon) belül.

- A magyarok megoszlása településtípusok szerint.

- A magyarok megoszlása nemek szerint.

- Korcsoportok.

- A mintába bekerülő települések kiválasztásánál szempont volt továbbá a magyarok aránya a településen belül (magyar többségű és vegyes lakosságú település).

1989-ben az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) területén 163.111 magyar nemzetiségű személyt regisztráltak, ami a köztársaság összlakosságának 0,3%-

²¹ A megye a magyarországihoz hasonló ukrainai közigazgatási egység; Kárpátalja mint közigazgatási egység hivatalosan Kárpátontúli terület. A helyi magyar nyelvhasználatban a terület és a megye kifejezés szinonim.

át tette ki.²² Ebből 155.711 (96%) élt Kárpátalján, ahol arányuk 13%-os volt. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint az ukrainai magyarok száma 156,6 ezer fő (az ország összlakosságának 0,3%-a), ebből Kárpátalján él 151,5 ezer. A magyarok Ukrajnában csak Kárpátalján őshonosak, és csak ebben a megyében élnek nagy számban. Az ukrainai magyarok 95,4%-a élt Kárpátalján 1989-ben, 2001-ben pedig 96,7%-a.

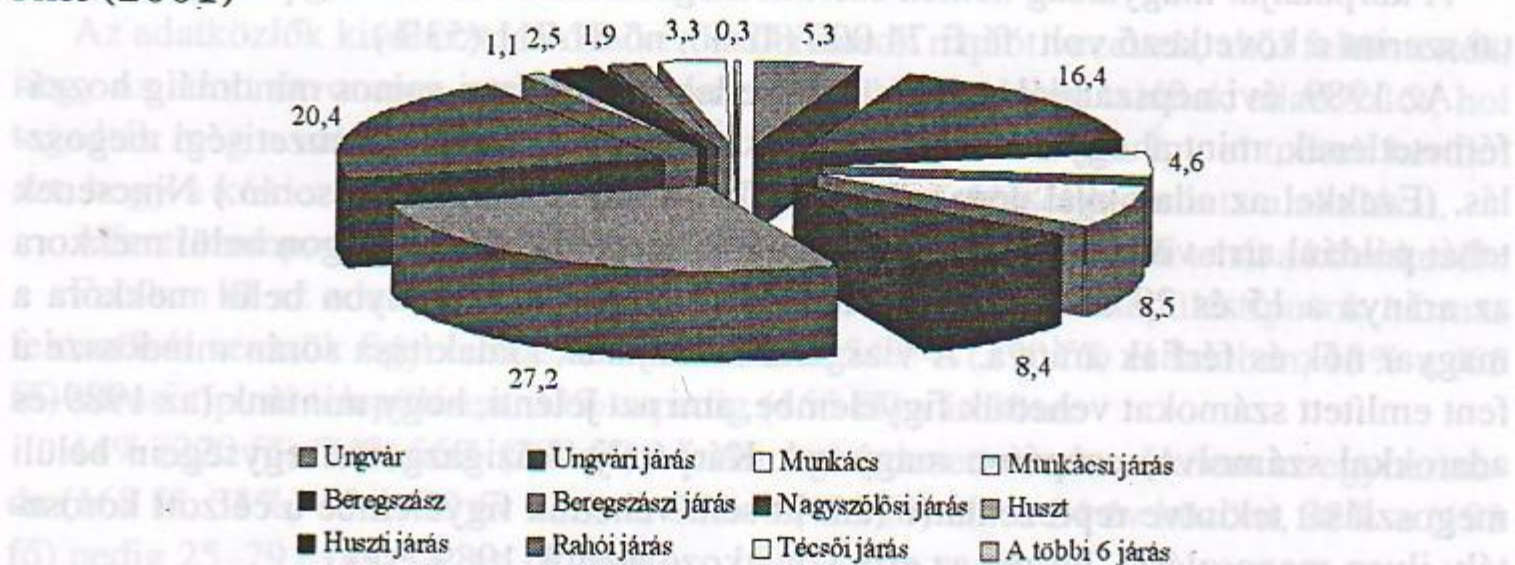
Kárpátalja területén főként az Ungvári, a Beregszászi, a Nagyszőlősi és a Munkácsi járásban élnek (ebben a négy járásban élt 1989-ben a kárpátaljai magyarok 89,3%-a, 2001-ben 90,8%-a), de a Técsői, a Huszti és a Rahói járásban is jelentős számban élnek magyarok.

A kárpátaljai magyarság a következőképpen oszlott meg a megye közigazgatási egységei szerint (10. táblázat és 12. ábra).

10. táblázat. A magyar nemzetiségűek Kárpátalján (1989, 2001)

	Összes lakos		Ebből magyar		A magyarok aránya %-ban		A kárpátaljai magyarok %-ában	
	1989	2001 ²³	1989	2001 ²³	1989	2001	1989	2001
Ungvár	116 101	115,6	9 179	8,0	7,9	6,9	5,9	5,3
Ungvári járás	73 306	74,4	25 541	24,8	34,8	33,4	16,4	16,4
Munkács	83 308	81,6	6 713	7,0	8,0	8,5	4,3	4,6
Munkácsi járás	104 826	101,4	12 897	12,9	12,3	12,7	8,3	8,5
Beregszász	29 221	26,6	15 125	12,8	51,7	48,1	9,7	8,4
Beregszászi járás	55 894	54,0	41 846	41,2	74,8	76,1	26,8	27,2
Nagyszőlősi járás	112 611	118,0	27 896	30,9	24,7	26,2	17,9	20,4
Huszt	30 716	31,9	1 759	1,7	5,7	5,4	1,1	1,1
Huszti járás	95 632	96,9	3 988	3,8	4,2	3,9	2,6	2,5
Rahói járás	85 624	90,9	3 511	2,9	4,1	3,2	2,3	1,9
Técsői járás	165 057	171,9	6 156	5,0	3,7	2,9	3,9	3,3
A többi 6 járás	290 170	291,4	1 100	0,5	0,4	0,2	0,7	0,3
Összesen	1 245 618	1254,6	155 711	151,5	12,5	12,1	100	100

12. ábra. A magyarok megoszlása Kárpátalja közigazgatási egységei szerint (2001)

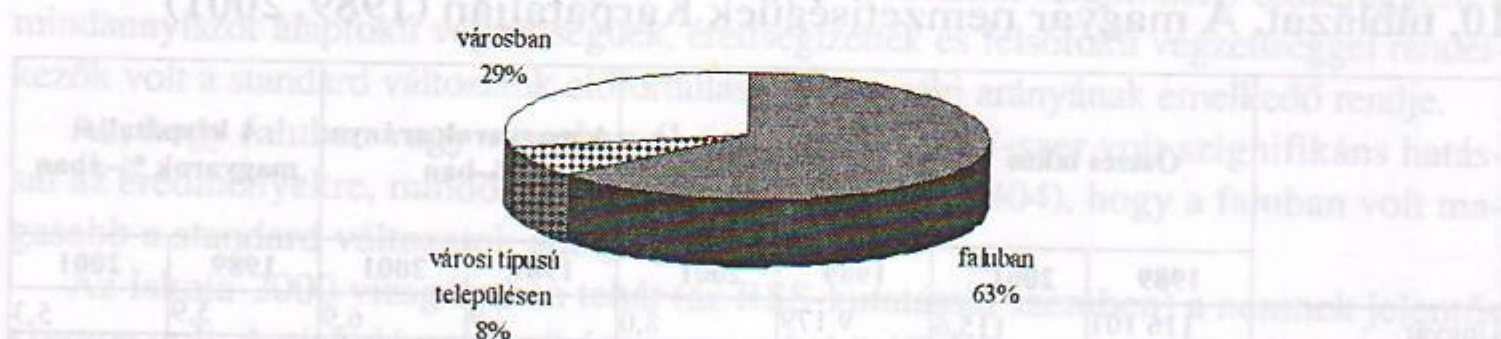


²² A minta kialakításánál az 1989. évi népszámlálás adatait használtuk fel, mert a 2001. évi census eredményeit a kutatás tervezésekor, a minta kialakításának idején még nem hozták nyilvánosságra. A kézirat készítésekor a 2001. évi népszámlálás adatai részben már publikálásra kerültek, ezért több helyen utalunk is rájuk.

²³ Ezer főben.

A Kárpátalján élő magyarok 72%-a (111.731 fő) élt faluban, és 28% (43.980 fő) városban. Ukrajnában létezik ugyanakkor egy szovjet típusú felosztása is a településeknek, mely szerint a falusi és városi rangú helységek mellett létezik az úgynevezett városi típusú település is. Ebbe a kategóriába azokat a helységeket sorolják, amelyek bizonyos szempontok (pl. ipari potenciál, infrastruktúra) szerint inkább városok, más tényezőket figyelembe véve (pl. a lakosság száma, infrastruktúra) ugyanakkor a falvak közé tartoznak. Ha ezt a felosztást vesszük figyelembe, akkor az 1989-es népszámlálás adataival számolva faluban élt a kárpátaljai magyarok 62%-a, városi típusú településen 8%-a, városban pedig 29%-a (13. ábra).

13. ábra. A kárpátaljai magyarok megoszlása településtípusok között (1989)



Ha magyarlakta településnek tekintjük azokat a településeket, amelyeken a magyarok aránya legalább tíz százalék, illetve abszolút számuk minimum 100 fő, akkor összesen 116 magyarlakta település volt Kárpátalján 1989-ben. Ebből 9 város, 9 városi típusú település, 98 pedig falu.

Az 1989-es adatok szerint a kárpátaljai magyarok 72%-a él olyan településen, ahol abszolút többséget alkot a magyarság, 57% pedig olyan helységben él, ahol a magyarok aránya meghaladja a 75%-ot; mindössze 16% él olyan faluban, városban, ahol a magyarság aránya 25%-nál is kisebb (Kocsis–Kocsisné 1998: 95). A közösség 24%-a 1.000–2.000 lakosú településen él, 23% él 2.000-től 5.000 lakosig terjedő nagyságú településen. Megközelítőleg 25% él 5.000 és 10.000 lakossal rendelkező helységben, s mindössze az Ungváron élő magyarok (azaz a közösség 6%-a) laknak 100.000-nél nagyobb városban.

A kárpátaljai magyarság nemek szerinti megoszlása az 1989-es népszámlálás adatai szerint a következő volt: férfi 74.000 (48%), nő 81.711 (53%).

Az 1989. évi népszámlálás településekre lebontott adatai sajnos mindmáig hozzáférhetetlenek, mint ahogyan a foglalkozás, korcsoportok szerinti nemzetiségi megoszlás. (Ezekkel az adatokkal nem rendelkezünk a minta kialakítása során.) Nincsenek tehát például arra vonatkozó adataink, hogy a kárpátaljai magyarságon belül mekkora az aránya a 15 és 29 év közötti fiataloknak²⁴, s ezen korosztályon belül mekkora a magyar nők és férfiak aránya. A vizsgálat mintájának kialakítása során mindössze a fent említett számokat vehettük figyelembe, ami azt jelenti, hogy mintánk (az 1989-es adatokkal számolva) csupán a magyarok Kárpátalja közigazgatási egységein belüli megoszlását tekintve reprezentatív (ám itt sem vehettük figyelembe a célzott korosztály ilyen megoszlását, hiszen az erre vonatkozó adatok 1989-esek).

A 116 kárpátaljai magyarlakta település közül 32 (28%) volt kutatópontunk. A települések kiválasztásánál figyelembe vettük a település közigazgatási besorolását, típu-

²⁴ Megyei szinten a 15–29 év közöttiek aránya 23,6% volt (lásd Szabó 1993: 22).

sát, távolságát a járási központtól, a magyarok arányát, illetve a falvaknál azt, hogy mennyire zárt a település (van-e községi tanácsa, vasútállomása, milyen messze esik a főútvonaltól). Az azonos csoportba tartozó települések közül véletlenszerűen választottuk ki a kutatópontokat.

A kutatóponton belül a kérdezőbiztosok megrajzolt kvótát kaptak, amelyen feltüntettük az adatközlők számát, illetve megoszlásukat korcsoportok és nemek szerint. Ezen kívül valamennyi terepmunkás kapott egy útvonalat, amelyen haladva adatközlőket kereshetett. Az útvonal kiválasztását minden település esetében megelőzte a kutatásvezetők helyszíni szemléje, ahol helyismerettel rendelkező személyekkel áttekintettük a település szerkezetét, az egyes kerületek, falu- és városrészek jellegzetességeit abból a célból, hogy elkerüljük a minta torzulásait (pl. hogy csak a település szegényebb vagy gazdagabb részéből kerüljenek fiatalok a mintába). Ily módon minden mintába kerülő település és kérdezőbiztos esetében meghatároztuk a kérdezőbiztos(ok) lehetséges útvonalait. Az útvonalon (az utca meghatározott oldalán) szigorúan minden negyedik házban kereshetett a mintába illő fiataalt a terepmunkás. Amennyiben ott nem talált megfelelő adatközlőt, akkor a következő negyedik házban (és így tovább) kellett folytatnia a keresést. Egy háztartásban csak egy személyt kérdezhetett meg. Ha több mintába illő fiataalt is talált, akkor azt kellett megkérdeznie, akinek születési dátuma (az évtől függetlenül) kisebb volt (pl. ha az egyik májusban, a másik decemberben született, akkor is a májusi kellett megkérdezni, ha egyébként évei számát tekintve ő a fiatalabb).

Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya nagyon alacsony (pl. Rahó) vagy pedig a település mérete túlságosan nagy (pl. Ungvár, Munkács), esetleg nincsenek összefüggő magyar tömbök (pl. Nagyszőlős, Aknaszlatina), a kérdezőbiztosok némileg más utasítást kaptak. Ahol van magyar tannyelvű iskola, ott a 15–17 év közötti adatközlőket az iskolai osztálykönyv alapján választották ki úgy, hogy minden negyedik, a településen élő tanulót kellett megkérdezni. Az idősebb korosztályok megkeresésének módja a következő volt. A kérdezőbiztos kapott egy útvonalat, amelyet a település térképén bejelöltünk. Az útvonalon elindulva (az utca meghatározott oldalán) sorban haladva fel kellett keresnie valamennyi magyar családot mindaddig, amíg nem találta meg a megfelelő számú adatközlőt.

Az adatközlők kiválasztásáról a kérdezőbiztosok naplót vezettek, ahol feltüntették, hogy az adott útvonalon melyik házban találtak, illetve nem találtak adatközlőt, hol tagadták meg a válaszadást, hová mentek vissza többször is stb. Így el tudtuk kerülni azt, hogy a kérdezőbiztosok szubjektív választása befolyásolja a minta alakulását.

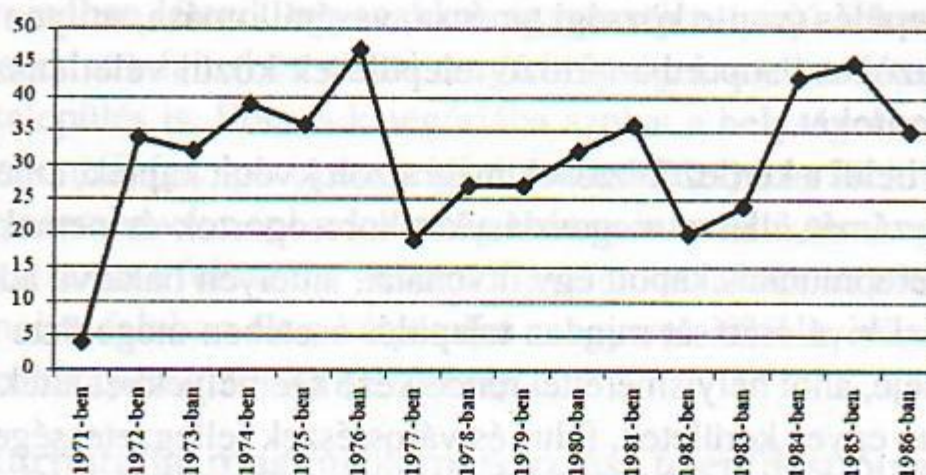
A fenti szempontok szerint kialakított 500 fős minta főbb jellemzői tehát a következők: Faluban él az adatközlők 65%-a, városban 35%-a. Ha a településtípusok hármas felosztását vesszük figyelembe, akkor mintánk 54%-a (270 fő) él faluban, 13%-a (65 fő) városi típusú településen, 33%-a pedig (165 fő) városban.

44% (220 fő) férfi, 56% (280 fő) nő. A megkérdezetteknek csaknem az egyharmada (168 fő, 34%) 15 és 19 év közötti, 28%-a (139 fő) 20 és 24 év közötti, 38%-a (193 fő) pedig 25–29 éves (14. és 15. ábra).

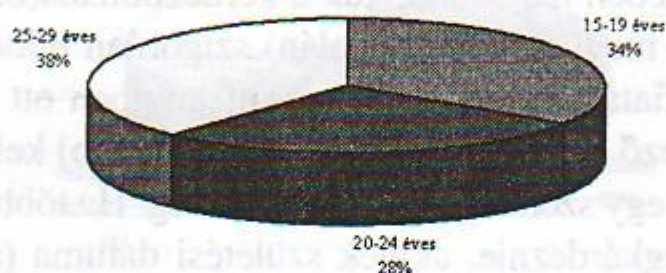
A minta nemzetiségileg gyakorlatilag homogén: 96,6% (483 fő) magyarnak vallotta magát, 3% (15 fő) ukránnak, és egy-egy személy németnek, illetve romának.

A vizsgálatba bevont fiatalok mintája gyakorlatilag megfelel a kárpátaljai magyarok 1989-ben rögzített közigazgatási egységek szerinti megoszlásának (vö. a 12. és 16. ábrát).

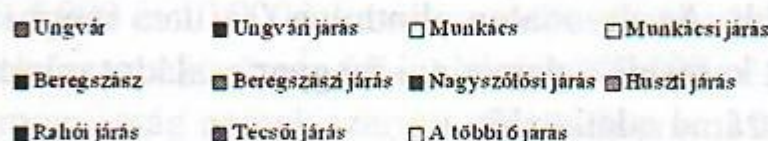
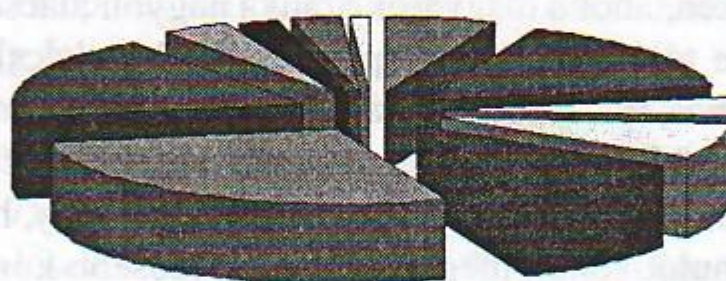
14. ábra. A minta megoszlása születési évszám szerint



15. ábra. A minta megoszlása korcsoportok szerint

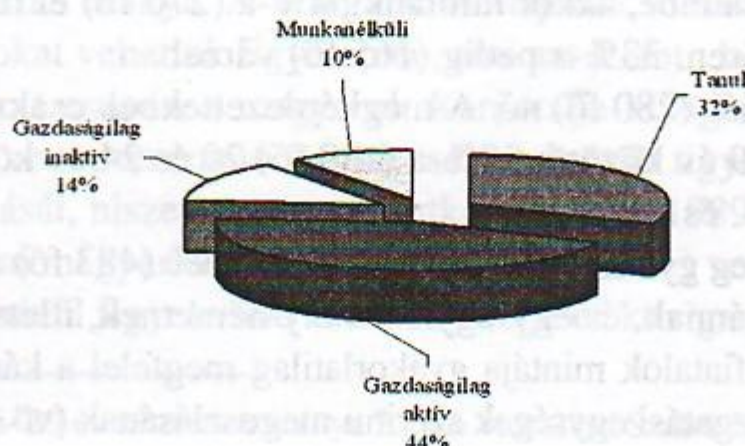


16. ábra. A minta megoszlása közigazgatási egységek szerint



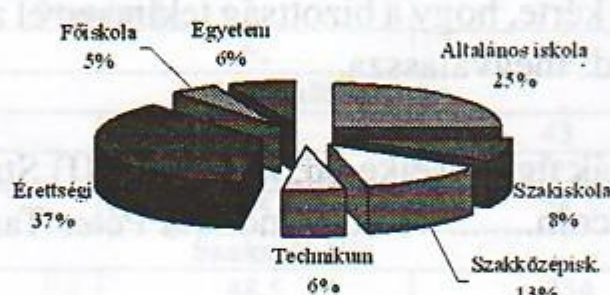
Ha aszerint vizsgáljuk meg a mintát, hogy a vizsgálat idején mi jellemzi leginkább az adatközlő helyzetét, akkor kiderül, hogy – a célzott populáció korából adódóan – sokan tanulnak, de jelentős a gazdaságilag inaktívak és a munkanélküliek aránya is (17. ábra).

17. ábra. A minta megoszlása a *Mi jellemzi leginkább az Ön mostani helyzetét?* kérdésre adott válaszok alapján



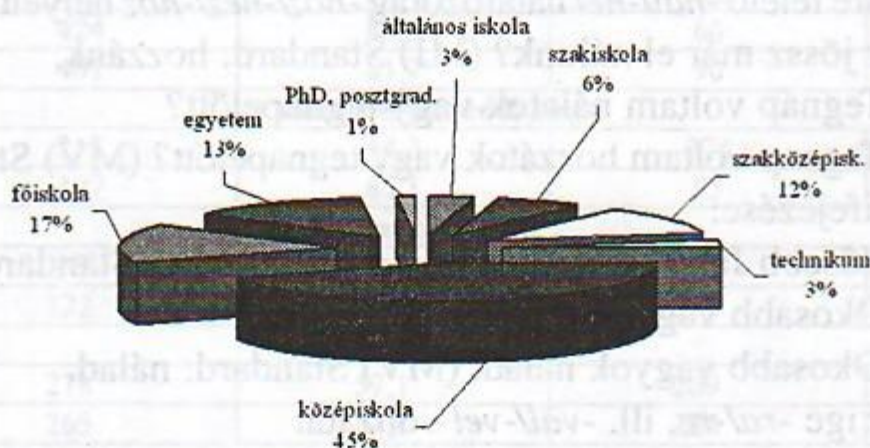
A vizsgálat során megkérdezett fiatalok túlnyomó többsége (35%-a) hagyományos középiskolát végzett. Általános iskolai végzettsége van a minta egynegyedének (25%). 8% végzett szakiskolát, 12% szakközépiskolát, 6% technikumot. Három vagy nyolc osztályos gimnáziumban érettségizett összesen 1%. Főiskolát végzett 5%, egyetemet 6%. 1% egyéb végzettséggel rendelkezik (18. ábra).

18. ábra. A minta megoszlása befejezett iskolai végzettség szerint



A vizsgálat idején a minta 32%-a (156 fő) még tanult. A tanulmányaikat végző fiatalok legnagyobb része (30%) hagyományos középiskola diákja volt, vagy főiskolára, egyetemre járt (19. ábra).

19. ábra. A vizsgálat idején tanulmányaikat végző fiatalok megoszlása iskolatípusok szerint



5.2. A vizsgált jelenségek és feladatok

A vizsgálat során azoknak a feladatoknak egy részét vettük fel a kérdőívbe, amelyeket az Iskola-2000 kutatásban használtunk.

Suksükölés:

M_202. Én látom az összefüggéseket, de ő nem lá... (MK) Standard: látja.

M_309. Menj odébb, mert Mari nem lássa tőled a tévét. (MJ) Standard: látja.

M_412. (a) Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.

(b) Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is. (MV) Standard: megkötjük.

Szükszükölés:

M_101. A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat. (MJ) Standard: ragasztja.

M_203. Attila mindig időben megcsinálja a leckét, Mónika pedig elhala..... másnapra. (MK) Standard: elhalasztja.

M_405. (a) A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit?

(b) A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit? (MV) Standard: osztják.

Hiperkorrekt kijelentő módú igealak (suksük):

M_104. Kérem, nyitja már ki az ajtót, be szeretnék menni! (MJ) Standard: nyissa.

M_204. Azt akarom, hogy ő nyi..... ki azt ajtót. (MK) Standard: nyissa.

Hiperkorrekt kijelentő módú igealak (szukszük):

M_107. Nem akarom, hogy Nándor elhalasztja a döntést! (MJ) Standard: alhalassza.

M_205. Kis János azt kérte, hogy a bizottság tekintsen el attól, hogy őt megvála..... elnöknek. (MK) Standard: megválassza.

Nákozás:

M_110. Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te. (MJ) Standard: tudnék.

M_207. Szívesen táncoln..... veled – mondta Péter Tamarának. (MK) Standard: táncolnék.

M_402. (a) Ha lenne időm, várnák még egy kicsit.

(b) Ha lenne időm, várnék még egy kicsit. (MV) Standard: várnék.

-e kérdőszó szórendi helye:

M_304. Csak azt akarom kérdezni, hogy nem-e jössz te is moziba? (MJ) Standard: nem jössz-e

M_415. (a) Nem-e akarsz te is enni egy fagyit?

(b) Nem akarsz-e te is enni egy fagyit? (MV) Standard: nem akarsz-e.

A hová? kérdésre felelő -nál/-nél határozórag -hoz/-hez/-höz helyett (nálunk/hozzánk):

M_105. Mikor jössz már el nálunk? (MJ) Standard: hozzánk.

M_406. (a) Tegnap voltam nálatok vagy tegnapelőtt?

(b) Tegnap voltam hozzátok vagy tegnapelőtt? (MV) Standard: hozzátok.

A hasonlítás kifejezése:

M_206. Éva idősebb János....., hiszen a nővére. (MK) Standard: Jánosnál.

M_411. (a) Okosabb vagyok téled.

(b) Okosabb vagyok nálad. (MV) Standard: nálad.

Az operál/műt ige -ra/-re, ill. -val/-vel vonzata:

M_103. Sándort tegnap vakbélre operálták a kórházban. (MJ) Standard: vakbéllel.

M_404. (a) Bélát megoperálták a szívére.

(b) Bélát megoperálták a szívével. (MV) Standard: szívével.

Lexikai kölcsönzések:

M_302. (a) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. (MJ) Standard: zsemlét.

M_302. (b) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. (MJ) Standard: büfébe.

M_306. Edit becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat. (MJ) Standard: telefonált.

5.3. Az alapadatok

A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a 15 és 29 év közötti kárpátaljai magyar fiatalok körében eltérő az egyes nyelvi típusváltozók megítélése. Vannak olyan nyelvi változók (például a suksükölés, a szukszükölés), amelyek nem standard változatát erősen megbélyegzik, és a standard változat előfordulási aránya sokkal magasabb. Más változóknál közel egyenlő arányban fordulnak elő a standard és a nem standard válto-

zatok (pl. hasonlítás kifejezése, lexikai kölcsönzések használata). Más változóknál a nem standard jegyek használata természetes a minta legnagyobb része számára. Ilyen változó például a családi helyhatározó ragja vagy az *operál/műt* ige *-ra/-re* vonzata. Az eredményeket a 11. táblázatban foglaltuk össze.

11. táblázat. A vizsgálat alapadatai

	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
Suksükölés				
M 202.	448	91,2	43	8,8
M 309.	320	65,0	172	35,0
M 412.	413	84,5	76	15,5
Szüksükölés				
M 101.	239	48,5	254	51,5
M 203.	368	74,9	123	25,1
M 405.	387	79,3	101	20,7
Hiperkorrekt suksük				
M 104.	397	80,5	96	19,5
M 204.	471	95,7	21	4,3
Hiperkorrekt szuksük				
M 107.	352	71,5	140	28,5
M 205.	406	83,0	83	17,0
Nákozás				
M 110.	264	53,7	228	46,3
M 207.	424	86,5	66	13,5
M 402.	401	81,7	90	18,3
-e kérdőszó szórendi helye				
M 304.	218	44,3	274	55,7
M 415.	407	83,1	83	16,9
Nálunk/hozzánk				
M 105.	96	19,5	397	80,5
M 406.	122	25,0	366	75,0
Hasonlítás kifejezése				
M 206.	278	57,1	209	42,9
M 411.	265	54,2	224	45,8
Vonzat				
M 103.	16	3,3	470	96,7
M 404.	79	15,8	410	83,8
Lexikai kölcsönzések				
M 302. (a)	312	63,4	180	36,6
M 302. (b)	333	67,8	158	32,2
M 306.	126	25,6	366	74,4

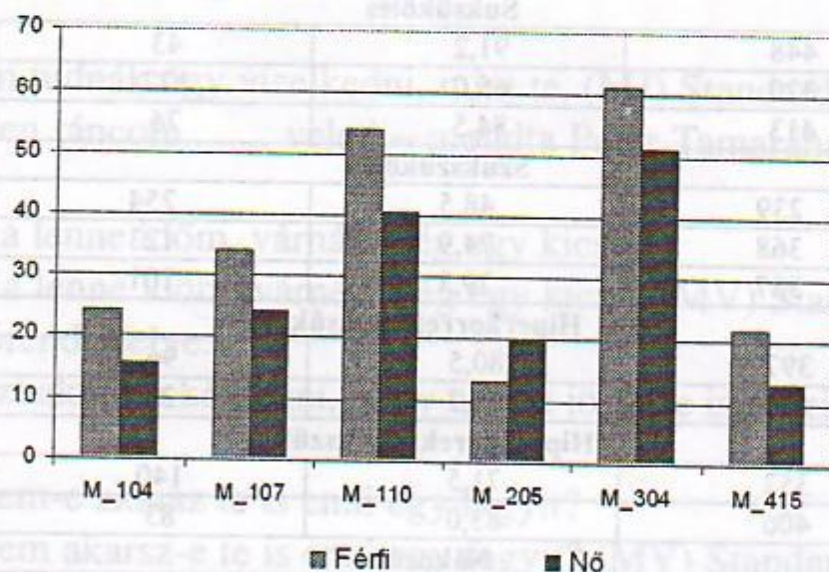
5.4. A minta rétegződése

Mivel kutatásunk központi kérdése a minta nyelvhasználatának társadalmi rétegződése, elemzésünkben elsősorban erre koncentrálnunk. A függő nyelvi változókat a következő független változókkal próbáltuk korreláltatni: nem, életkor, iskolázottság, településtípus, társadalmi aktivitás.

5.4.1. A nem hatása

Az adatközlők neme mindössze hat feladatnál mutatott statisztikailag szignifikáns összefüggést a nyelvi ítéletekkel, s ebből öt esetben a nők mutatkoztak standardabbnak. Vagyis a nem hatása ebben a vizsgálatban is viszonylag csekély volt, és a nemek közötti különbség itt is a nők javára jelentkezett, akárcsak az előző kutatásoknál (20. ábra).

20. ábra. A nem hatása különböző feladatokban (nem-standard válaszok %-os aránya)



Khi-négyzet-próba

f=

p<

M_104	5,402	1	0,020
M_107	5,953	1	0,015
M_110	8,898	1	0,003
M_205	3,924	1	0,048
M_304	4,683	1	0,030
M_415	6,815	1	0,009

5.4.2. Az életkor hatása

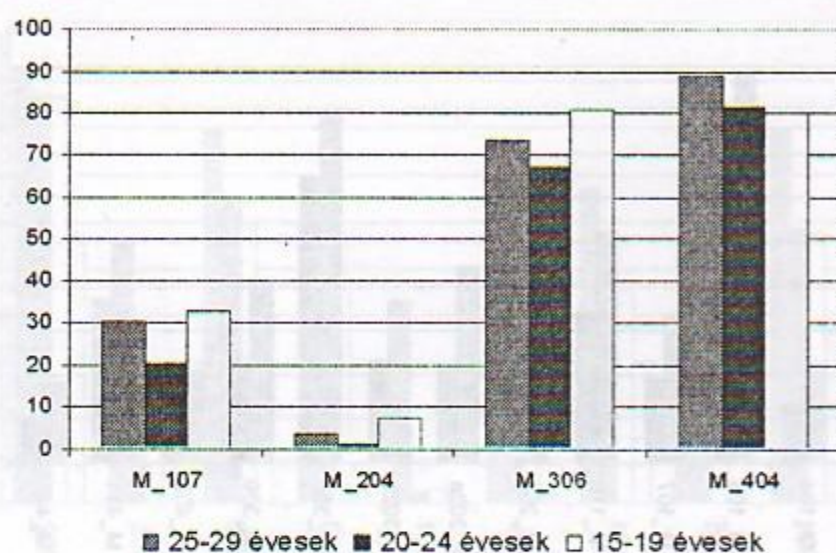
Az adatközlők életkora még kevesebb esetben volt hatással a nyelvi teljesítményre. Mindössze négy feladatnál mutatkozott szignifikáns összefüggés a nyelvi ítélet és az életkor között (21. ábra). A független változó hatása nem egyforma.

5.4.3. A településtípus hatása

Az, hogy az adatközlő faluban, városban vagy éppen városi típusú településen (nagy-községben) él, 11 feladatnál mutatott összefüggést a nyelvi ítéletekkel. A településtípus tehát jelentős strukturáló tényezőnek tűnik (22. ábra). A városban élők valamennyi esetben standardabbak, mint a falvakban vagy városi típusú településen élők.

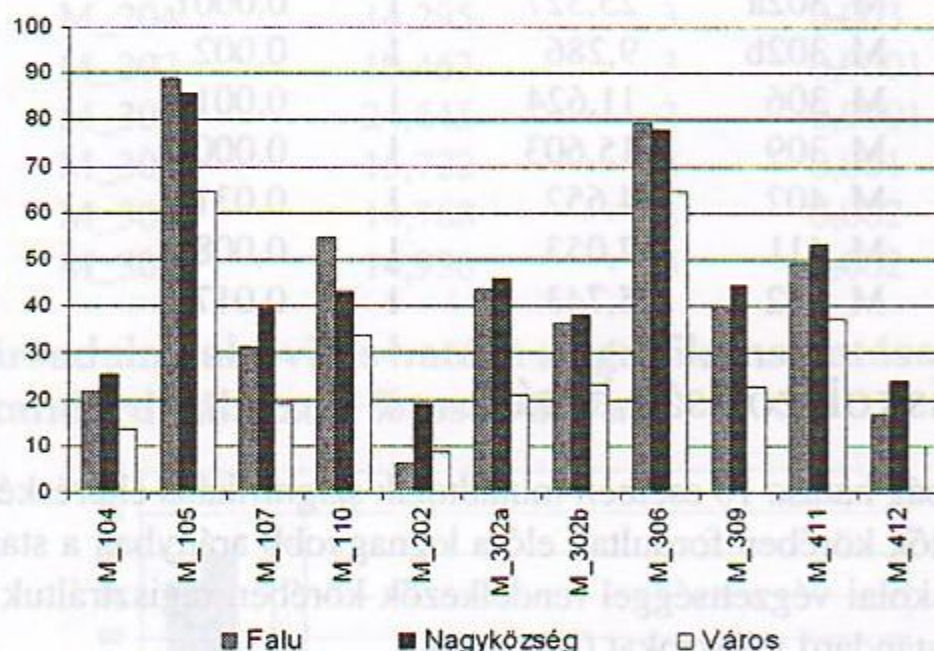
Mivel – amint az a 22. ábrán látható – a különbség a város és az egyéb település között mutatkozik, más bontásban is megvizsgáltuk a településtípus hatását, ahol a nagy-községet és a falut közös kategóriába vontuk össze. Amint az a 23. ábrán megfigyelhető, 12 szignifikáns kapcsolatot találtunk, és valamennyi esetben a városiak körében volt magasabb a standard változatok aránya.

21. ábra. Az életkor hatása különböző feladatokban (nem-standard válaszok %-os aránya)



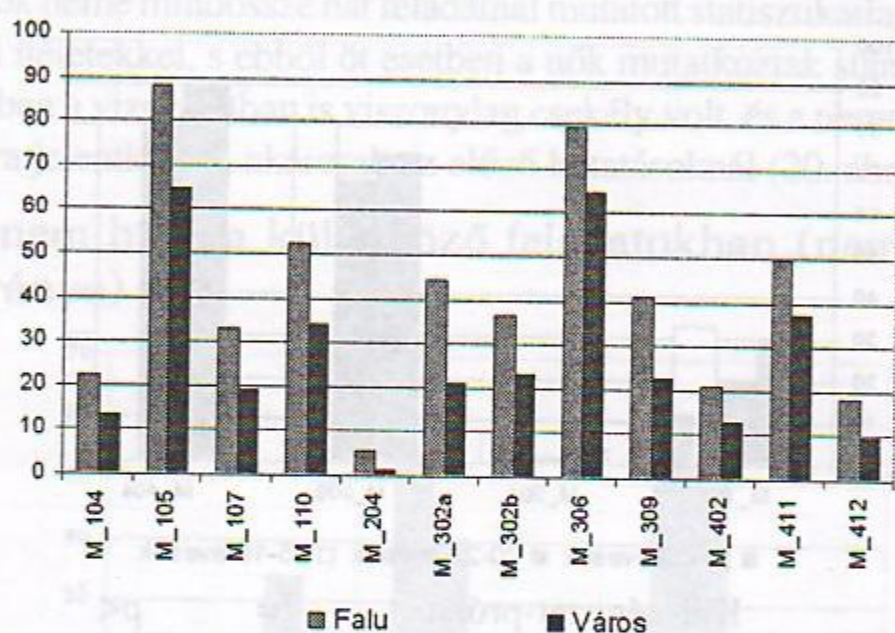
	Khi-négyzet-próba	f=	p<
M_107	6,279	2	0,043
M_204	6,573	2	0,037
M_306	7,471	2	0,024
M_404	5,833	2	0,054

22. ábra. A településtípus hatása szignifikáns hatása a nyelvi ítéletekre (nem-standard válaszok %-os aránya)



	Khi-négyzet-próba	f=	p<
M_104	5,801	2	0,055
M_105	38,300	2	0,0001
M_107	11,693	2	0,003
M_110	17,779	2	0,0001
M_202	10,258	2	0,006
M_302a	25,435	2	0,0001
M_302b	9,359	2	0,009
M_306	11,695	2	0,003
M_309	16,031	2	0,0001
M_411	7,373	2	0,025
M_412	7,551	2	0,023

23. ábra. A településtípus (falu versus város) hatása az eredményekre (nem-standard válaszok %-os aránya)



	Khi-négyzet-próba	f=	p<
M_104	5,343	1	0,021
M_105	37,989	1	0,000
M_107	9,951	1	0,002
M_110	14,913	1	0,0001
M_204	5,440	1	0,020
M_302a	25,327	1	0,0001
M_302b	9,286	1	0,002
M_306	11,624	1	0,001
M_309	15,603	1	0,0001
M_402	4,652	1	0,031
M_411	7,053	1	0,008
M_412	5,743	1	0,017

5.4.4. Az iskolázottság hatása

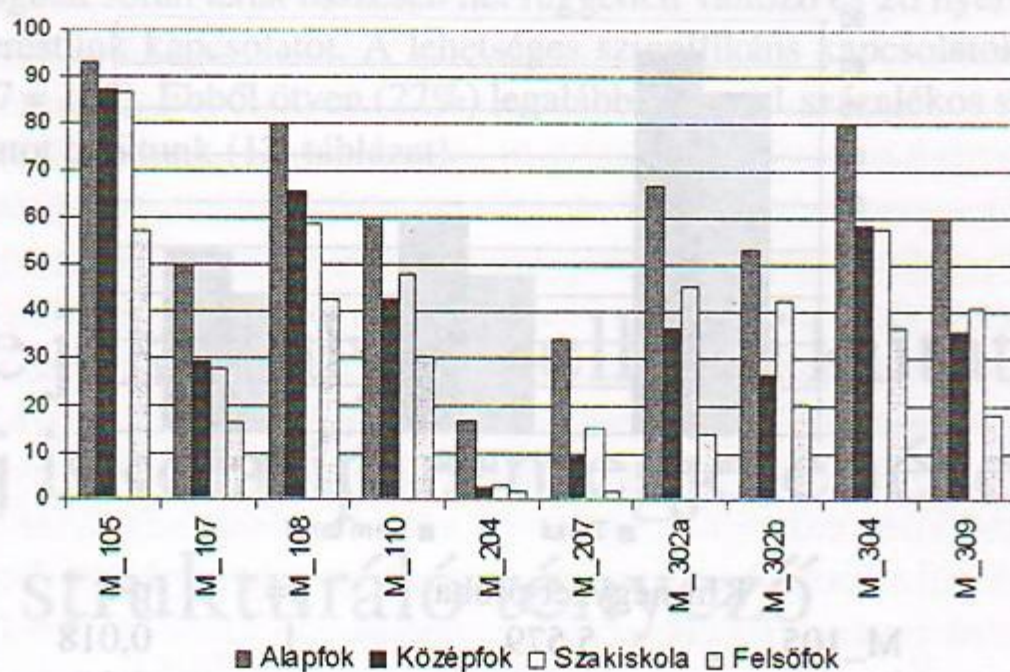
Az iskolázottság hatása 10 esetben mutatkozik szignifikáns eltérésként. A felső végzettségű adatközlők körében fordultak elő a legnagyobb arányban a standard válaszok, és az általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében regisztráltak a legmagasabb arányban a nem standard válaszokat (24. ábra).

5.4.5. A társadalmi aktivitás hatása

A társadalmi aktivitás meglehetősen kevés változónál mutatott statisztikailag jelentős összefüggést a nyelvi eredményekkel. Mindössze négy feladatban találtunk szignifikáns kapcsolatot (25. ábra). A hatás sem egyértelmű: egyik csoport sem válik ki jelentősen a többi közül.

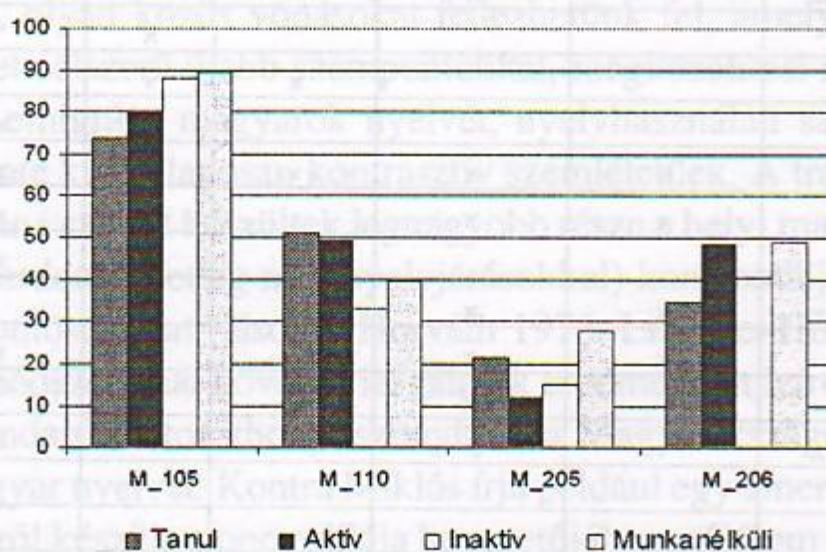
Miután a munkaerő-piaci pozíció nem mutatott jelentős kapcsolatot, azt vizsgáltuk meg, hogy jelentkezik-e szignifikáns különbség azok között, akik még tanulnak, illetve akik már befejezték tanulmányaikat. Amint az a 26. ábrán látható, nem találtunk számottevő kapcsolatot: a változó csak három feladatnál volt hatással az eredményekre.

24. ábra. Az iskolai végzettség hatása szignifikáns hatása a nyelvi ítéletekre (nem-standard válaszok %-os aránya; a tanulmányaikat már befejezettek)



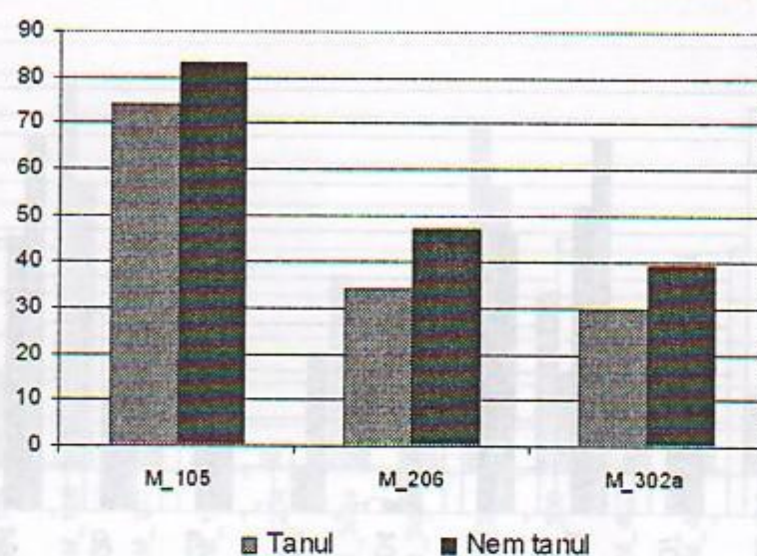
	Khi-négyzet-próba	f=	p<
M_105	28,516	3	0,0001
M_107	10,359	3	0,016
M_108	12,798	3	0,005
M_110	7,568	3	0,056
M_204	14,295	3	0,003
M_207	19,463	3	0,0001
M_302a	24,645	3	0,0001
M_302b	15,722	3	0,001
M_304	14,768	3	0,002
M_309	14,936	3	0,002

25. ábra. A társadalmi aktivitás hatása szignifikáns hatása a nyelvi ítéletekre (nem-standard válaszok %-os aránya)



	Khi-négyzet-próba	f=	p<
M_105	8,993	3	0,029
M_110	8,052	3	0,045
M_205	10,034	3	0,018
M_206	8,165	3	0,043

26. ábra. A munkaerő-piaci helyzet (tanul versus befejezte tanulmányait) hatása a nyelvi ítéletekre (nem-standard válaszok %-os aránya)



	Khi-négyzet-próba	f=	p<
M_105	5,579	1	0,018
M_206	6,637	1	0,01
M_302a	4,176	1	0,041

12. táblázat. A statisztikailag legalább 5 vagy 1 %-os szinten szignifikáns kapcsolatok

	NEM	KOR3	TELEPÜL3	TELEPÜL2	TANUL-E	AKTIV	ISKOLA4	Összesen	%-ban
M101									0
M103									0
M104	x		x	x				3	43
M105			x	x	x	x	x	5	71
M107	x	x	x	x			x	5	71
M108							x	1	14
M110	x		x	x		x	x	5	71
M202			x					1	14
M203									0
M204		x		x			x	3	43
M205	x					x		2	29
M206					x	x		2	29
M207							x	1	14
M302A			x	x	x		x	4	57
M302B			x	x			x	3	43
M304	x						x	2	29
M306		x	x	x				3	43
M309			x	x			x	3	43
M402				x				1	14
M404		x						1	14
M405									0
M406									0
M408									0
M411			x	x				2	29
M412			x	x				2	29
M415	x							1	14
Összesen	6	4	11	12	3	4	10	50	
%-ban	23	15	42	46	12	15	38	27	

5.4.6. A függő és független változók kapcsolata

A jelen vizsgálat során tehát összesen hét független változó és 26 nyelvi változópéldány között kerestünk kapcsolatot. A lehetséges szignifikáns kapcsolatok száma tehát 182 volt ($26 \times 7 = 182$). Ebből ötven (27%) legalább 5 vagy 1 százalékos szinten szignifikáns kapcsolatot találtunk (12. táblázat).

6. Mire jók az ilyen jellegű kutatások? Egy új iskolatípus megjelenése mint nyelvi strukturáló tényező

Az Olvasóban (és a kutatás Támogatóiban) joggal merülhet fel a kérdés: a tudományos kíváncsiság kielégítése mellett milyen gyakorlati haszna lehet az ilyen jellegű tudományos kutatásoknak? Az alábbi részben azt mutatjuk be, hogyan alkalmazhatók egy-egy közösség nyelvhasználatának társadalmi rétegződéséről készült vizsgálatok a közösségen belül lejátszódó szociális változások, folyamatok megértéséhez, felfedezéséhez.

Főként az 1980-as években bekövetkezett politikai változásoknak köszönhetően ma már sokkal többet tudunk a határon túli magyar nyelvhasználatról, mint akár egy évtizeddel ezelőtt. Számos konferencia-előadás, cikk, tanulmány, monográfia témája a kisebbségi magyarság nyelve. Örvendetes, hogy közöttük szép számmal vannak ma már olyan kötetek is, amelyek a kárpátaljai magyar nemzetrész nyelvével, nyelvi helyzetével foglalkoznak (pl. Lizanec 1992, 1996, Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003, Beregszászi–Csernicskó szerk. 2004). Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a határon túli, s köztük a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról szóló írásokat (beleértve a rendszerváltás előtt készülteteket is), olyan közös vonásokat fedezhetünk fel, amelyek törvényszerűek ugyan, ám amelyeket célszerű újabb szempontokkal, megközelítési módokkal bővíteni. A kisebbségi és az emigráns magyarok nyelvét, nyelvhasználati sajátosságait elemző munkák ugyanis szinte kizárólagosan kontrasztív szemléletűek. A tradicionális nyelvjáráskutatás módszertana szerint készültek legnagyobb része a helyi magyar területi nyelvváltozatokat a standarddal (esetleg más nyelvjárásokkal) konfrontálják, ehhez mérik az eltéréseket és a hasonlóságokat (lásd pl. Horváth 1976. Lizanec–Horváth 1981: 17). A szociolingvisztika módszertanát követő vizsgálatok eredményeit leíró munkák szintén a magyar(országi) standard változathoz viszonyítják a Magyarországon kívül beszélt és (ritkábban) írott magyar nyelvet. Kontra Miklós írja például egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatáról készült monográfiája bevezetőjében: „Célom egy közösség amerikai magyar (...) nyelvének nagy vonalakban történő leírása, vagyis a fonetikai-fonológiai, grammatikai, lexikai és nyelvhasználati/pragmatikai vonatkozásoknak a sztenderd magyarral (...) való első összevetése” (Kontra 1990a: 1). A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című könyvsorozat eddigi kötetei (Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000) is kontrasztív szemmel nézik vizsgálatuk tárgyát: az adott

közösség nyelvhasználatát szintén a standardhoz, illetve egy magyarországi kontrollcsoporthoz képest elemzik, s hasonló szemléletben készült a szlovákiai magyar középiskolások és magyarországi diáktársaik nyelvhasználatát összevető Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség című könyv is (Lanstyák–Szabó Mihály 1997), amely szlovákiai magyar és szlovák tannyelvű középiskolások nyelvhasználatát hasonlítja össze magyarországi diáktársaikéval, vagy ilyen Göncz Lajos összehasonlító tanulmánya is (Göncz 2001). Azok a magyarországi nyelvészek, akik foglalkoztak a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatával, szintén elsősorban a magyarországi nyelvhasználathoz képest eltérő vonásokat emelték ki (lásd pl. Balogh 1991, 1993a, 1993b, 1994a, 1994 b, Sebestyén Árpád, A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen: Kézirat év és hely nélkül). Mindez természetes, hiszen évtizedekig szinte semmit sem tudott a magyar nyelvtudomány a Magyarországon kívül élő milliók nyelvéről, a kutatási lehetőségek kiszélesedése után pedig a kétségkívül alaposabban ismert magyarországi változatokhoz, illetve a standardhoz képest eltérő vonások feltérképezése és leírása volt az elsődleges feladat. Ezek a vizsgálatok nemcsak a Magyarországon kívüli magyar nyelvhasználat megismeréséhez járultak hozzá jelentősen, hanem az egész magyar nyelvészet fejlődéséhez is, valamint általános nyelvészeti szempontból sem érdektelenek. Jelzik ezt a rangos nemzetközi folyóiratokban megjelent publikációk is (pl. Beregszászi 1995/1996, Csernicskó–Fenyvesi 2000, Kontra 2001, Lanstyák–Szabó Mihály 1996, Fenyvesi szerk. 2005 stb.). Vannak azonban még adósságaink. Máig nem készült el például az egyes határon túli magyar közösségek nyelvhasználatának belső rétegződését feltáró, az ott folyamatban lévő nyelvi változásokat rögzítő alapos elemzés. Az alábbi fejezetben azt mutatjuk be, hogy a nem összehasonlító leírásokra, elemzésekre is szükség van, amennyiben hozzájárulnak ahhoz, hogy jobban megismerjük az adott közösségben zajló nyelvi és társadalmi folyamatokat.

A társadalmilag jól strukturált (például az angolszász) társadalmakban meghatározó jelentősége van annak, hogy ki melyik középiskolában, főiskolán, egyetemen tanult. Egyes oktatási intézményeknek kiemelt presztízszük van, ami aztán a munkaerőpiacon előnnyé válhat (lásd Babbie 2000: 480–481). Ily módon az oktatás bizonyos mértékig a fennálló társadalmi egyenlőtlenségek konzerválásának egyik eszköze is (Giddens 1997: 103, 414–421).

Nyilván nem lehet egyenlőségjelet tenni a szociális érvényesülés és a nyelvi, nyelvhasználati jellemzők közé, ám az is nyilvánvaló, hogy a nyelvi alapú diszkrimináció és stigmatizáció akadályozó tényező lehet az életpályán (Milroy 1998: 64–65, Kontra szerk. 2003: 327–335).

Kárpátalján a Szovjetunió széthullását követően az oktatási piac liberalizálódásával 1993-tól folyamatosan jelentek meg a hagyományos magyar tannyelvű középiskolák mellett az úgynevezett tehetséggondozó oktatási intézmények. A 2002/2003. tanévben a megyében összesen 42 magyar tannyelvű középiskola működött (13. táblázat). Ebből 35 hagyományos középiskola, amelyekben felvételi nélkül, az általános iskola (9 osztály) befejezését követően folytathatják tanulmányaikat a diákok két évig, az érettségi megszerzéséig. Ezekben az intézményekben tehát összesen 11 évfolyam elvégzése után érettségiznek diákok (4 év elemi + 5 év általános, majd + 2 év középiskola). A 35 tradicionális középiskola közül 9 városban, 26 faluban található.

A szovjet rendszerből örökölt hagyományos középiskolák mellett egy 8 osztályos gimnáziumban és hat líceumban szerezhettek még anyanyelvükön érettségit a kárpátaljai magyar fiatalok. A gimnáziumba a négyéves elemi iskola befejezését követően felvételizhetnek a gyerekek, és 8 évfolyam sikeres befejezését követően szerezhettek érettségit. A líceumokba az általános iskolai végzettség megszerzését követően felvételizhetnek a diákok, és három évfolyamot elvégezve tehetik le az érettségi vizsgákat. A hat líceum közül négy a református, egy-egy pedig a római, illetve a görög katolikus egyház támogatásával és felügyelete alatt működik. A gimnáziumban és a líceumokban tehát felvételi vizsgák után, összesen 12 évfolyam sikeres befejezése révén érettségizhetnek a fiatalok (a gimnázium esetében 4 év elemi iskola + 8 gimnáziumi év; a líceumoknál 4 év elemi és 5 év általános iskola után + 3 év a líceumban).²⁵

13. táblázat. Magyar nyelvű középiskolák Kárpátalján (2002/2003. tanév)

8 osztályos gimnázium	1
Líceum	6
Városi középiskola	9
Falusi középiskola	26
Összesen	42

A felvételiztető középiskolák megjelenésével strukturáltabbá vált a kárpátaljai magyar középiskolai rendszer, a diákok felvételi vizsgák általi szelekciója nyomán kialakulóban van egyfajta elitképzés. Az elmúlt évek tapasztalatai igazolják ezt: a felvételiztető középiskolákból (tehát a gimnáziumból és a líceumokból) kikerülő diákok nagyobb része szeretne továbbtanulni, illetve folytatja tanulmányait felsőoktatási intézményekben, mint a hagyományos városi és falusi középiskolákban (lásd Orosz 2001: 101–108).

„A hagyományos állami középiskolákban a legalacsonyabb a továbbtanulási kedv, azokban az intézményekben azonban, ahová felvételizni kell, s ahová általában olyan tanulók mennek, akik eleve folytatni szerették volna tanulmányaikat, ennek megfelelően magas a továbbtanulni szándékozók aránya. Az iskolatípusok közötti szignifikáns különbség arra is rámutat, hogy valószínűleg a kétéves hagyományos középiskolákkal szemben a hároméves egyházi líceumokban, illetve a nyolcosztályos gimnáziumokban magasabb, célirányosabb az oktatás színvonala.

²⁵ Ukrajna általános középfokú oktatásról szóló törvénye szerint az iskolák három fokozatúak. Az I. fokozat a négy évfolyamos elemi iskola, a II. az I. fokozatra épülő 5 évfolyamos általános iskola, a III. pedig a II. szintre épülő középiskola. A III. fokozatú intézményekben a tanulási idő két vagy három év. Eszerint Ukrajnában vannak ún. I. fokozatú iskolák, ahol csak elemi iskolai osztályok működnek; vannak I–II. fokozatú iskolák, ahol kilenc évfolyamot végezhetnek el a tanulók; vannak tovább I–III. fokozatú intézmények, amelyekben az elsőől a tizenegyedik osztályig (az érettségiig) tanulhatnak. Ez utóbbiakat (az I–III. fokozatú iskolákat) neveztük hagyományos középiskolának. A nyolc osztályos gimnáziumok II–III. fokozatú oktatási intézmények, amelyekbe az I. szint elvégzése után felvételizhetnek a gyerekek. A líceumok ezzel szemben III. fokozatúak, ahová az I. és a II. fokozat befejezését követően lehet felvételt nyerni. Az ukrajnai oktatási rendszerről, a középiskola, gimnázium, líceum fogalmak ukrajnai értelmezéséről, valamint a kárpátaljai magyar oktatási intézményhálózatról lásd még Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001; Gabóda–Orosz 2003: 45–66.

Amint (...) megállapíthatjuk, a falusi és városi székhelyű oktatási intézmények között is jelentős eltérés van aszerint, hogy érettségiző növendékeik milyen arányban szeretnének továbbtanulni. A falvakban iskolába járó gyerekek körében magasabb a tanács-talanok, illetve az iskola után a munkát választók aránya” – írja a kárpátaljai magyar tannyelvű középiskolákban érettségiző diákok 595 fős (gyakorlatilag teljes) mintáján 2000-ben végzett kutatásáról készült beszámolójában Orosz Ildikó (2001: 103–104).

A fentiekből kiindulva feltételeztük, hogy az egyes iskolatípusban tanuló középiskolások között nem kizárólag a továbbtanulási mutatók, hanem például nyelvi produkcióik terén is vannak eltérések. Hipotézisünket egy kérdőíves vizsgálat adatai alapján ellenőrizhetjük.

2000 tavaszán a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola²⁶ Limes Társadalomkutatató Intézete Kárpátalja hat, részben magyarok lakta járásában (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Técsői és Huszti) 29 település 36 oktatási intézményében 626, egy évvel az érettségi előtt álló magyar tannyelvű középiskolában tanuló diákot kérdezett meg egy nyelvhasználati kérdőívvel. Ez a 626 diák a 2000-ben magyar tannyelvű középiskolában egy évvel az érettségi előtt álló középiskolások 63%-a volt, a minta tehát jól reprezentálja az adott célcsoportot.

A nyelvhasználati kérdőívben három feladattípussal számos nyelvi változó megítéléséről és írásbeli produkciójáról gyűjtöttünk adatokat, köztük négy, a magyar nyelvközösségben jellegzetesen nem-standard jegyként számon tartott változóról²⁷: a suksükölésről, a vele nyelvészetileg analóg, de társadalmi megítélésében jelentősen különböző (lásd Csernicskó 2002, Kontra szerk. 2003) szukszükölésről, a nákozáról, valamint az *-e* kérdőszó szórendi helyéről.

A változókat az alábbi feladattípusokkal vizsgáltuk:

a) Mondatjavító (MJ) típus: Jónak tartod-e az alábbi mondatokat? Ha nem, javítsd őket úgy, ahogyan szerinted jók lennének.

b) Mondat-kiegészítő (MK) típus: Írj a pontok helyére egy odaillő végződést vagy szót!

c) Mondatválasztó (MV) típus: Az alábbi mondatok közül karikázd be az egyiket, azt, amelyik szerinted természetesebb!

Suksükölés:

V_112. Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár. (MJ) Standard: válogatja.

V_202. Én látom az összefüggéseket, de ő nem lá... (MK) Standard: látja.

V_309. Menj odébb, mert Mari nem lássa tőled a tévét. (MJ) Standard: látja.

V_412. (a) Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.

(b) Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is. (MV) Standard: megkötjük.

Szükszükölés:

V_101. A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat. (MJ) Standard: ragasztja.

V_203. Attila mindig időben megcsinálja a leckét, Mónika pedig elhala..... másnapra. (MK) Standard: elhalasztja.

²⁶ A főiskola 2004 decembere óta II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola néven működik.

²⁷ „Jellegzetesen nemsztenderd magyar forma például az ún. suksükölés és szukszükölés (a kijelentő módú *lássuk*, illetve *válasszuk* típusú alakok); a nem az állítmányhoz kapcsolódó *-e* kérdőszó; a nákolás, azaz a toldalék illeszkedése az alanyi agozású, feltételes módban lévő igealakok egyes szám első (az idézett helyen tévedésből harmadik személy szerepel – a szerzők) személyében, pl. (*én*) *látnák*; stb.” – olvashatjuk a Sándor Klára által Peter Trudgill könyvének magyar fordításába kiegészítésként beemelt 'nemsztenderd magyar' című szócikkében (Trudgill 1997: 53).

- V_310. Mikor osszátok már el a kártyát? (MJ) Standard: osztjátok.
- V_405. (a) A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit?
(b) A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit? (MV) Standard: osztják.
- Nákozás:
- V_110. Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te. (MJ) Standard: tudnék.
- V_207. Szívesen táncoln..... veled – mondta Péter Tamarának. (MK) Standard: táncolnék.
- V_402. (a) Ha lenne időm, várnák még egy kicsit.
(b) Ha lenne időm, várnék még egy kicsit. (MV) Standard: várnék.
- V_410. (a) Tudnék én jobban is tanulni, ha akarnék.
(b) Tudnák én jobban is tanulni, ha akarnák. (MV) Standard: tudnék.
- e kérdőszó szórendi helye:
- V_304. Csak azt akarom kérdezni, hogy nem-e jössz te is moziba? (MJ) Standard: nem jössz-e
- V_415. (a) Nem-e akarsz te is enni egy fagyit?
(b) Nem akarsz-e te is enni egy fagyit? (MV) Standard: nem akarsz-e.

A 626 adatközlő közül 362 (58%) falusi, 140 (22%) városi, 123 (20%) pedig felvételiztető középiskolában (tehát gimnáziumban vagy líceumban) tanult. A minta iskolatípusok közötti megoszlása tehát lehetőséget nyújt arra, hogy hipotézisünket ellenőrizzük.

A 14 vizsgált változópéldány közül 11-nél a khi-négyzet-próba szerint statisztikailag 1 vagy 5%-os szinten szignifikáns különbséget mutatott a számítógépes elemzés. Két feladatnál (V_207, V_415) nincs jelentős különbség, egy esetben pedig (V_202) aggályos a khi-négyzet-próba alkalmazása (lásd 27–30. ábra).

Az iskolatípusok közötti különbség rendszerint (három kivétellel: V_202, V_412, V_410) úgy jelentkezik, hogy a felvételiztető középiskolában tanulók a legstandardabbak, utánuk a városi középiskolák diákjai következnek, s végül a falusi intézményekben tanulóknál fordulnak elő a leggyakrabban a nem-standard válaszok (lásd 27–30. ábra).

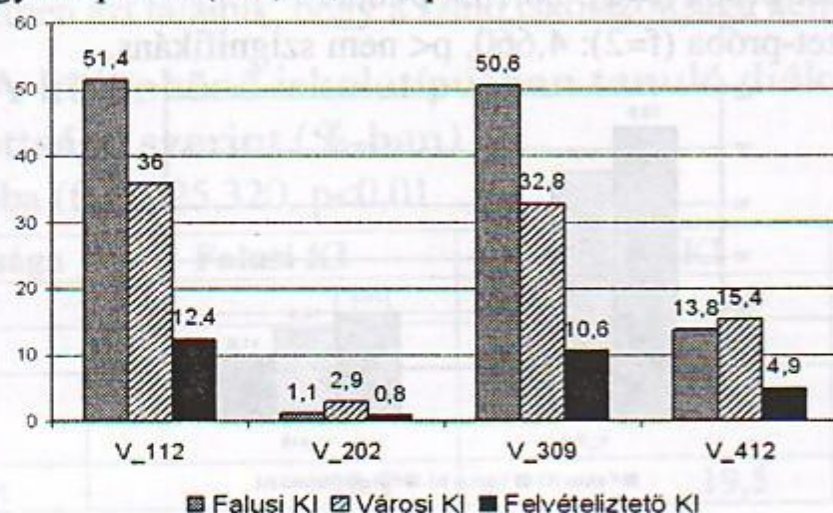
27. ábra. A nem-standard változatok aránya a suksükölő feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_112. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 58,621, $p<0,01$

V_202. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 2,747, $p<$ a khi-négyzet-próba érvényessége aggályos.

V_309. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 64,195, $p<0,01$

V_412. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 8,220, $p<0,05$



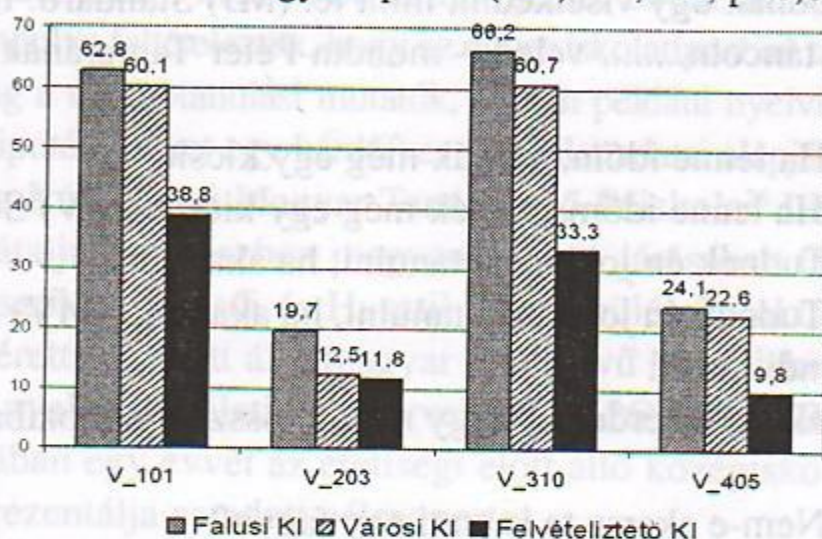
28. ábra. A nem-standard változatok aránya a szukszükölő feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_101. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 21,736, $p<0,01$

V_203. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 6,166, $p<0,05$

V_310. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 41,001, $p<0,01$

V_405. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 11,445, $p<0,01$



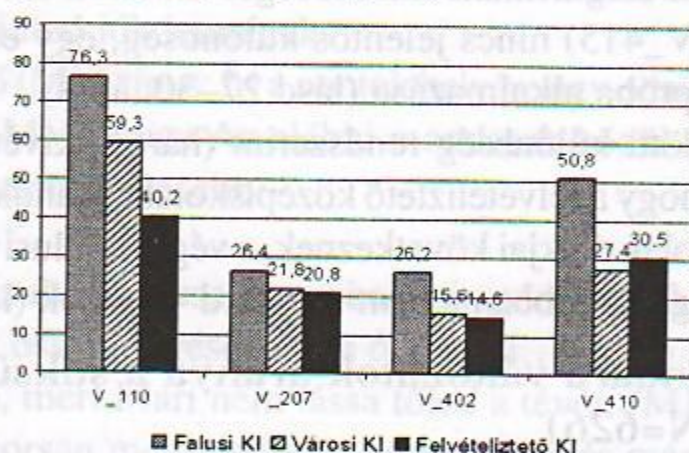
29. ábra. A nem-standard változatok aránya a nákozó feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_110. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 55,208, $p<0,01$

V_207. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 2,098, $p<$ nem szignifikáns.

V_402. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 10,890, $p<0,01$

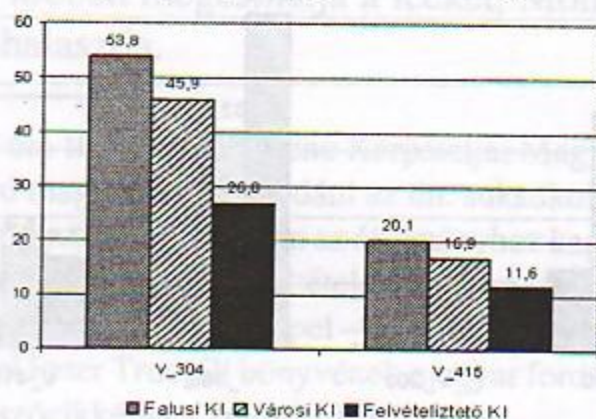
V_410. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 29,611, $p<0,01$



30. ábra. A nem-standard változatok aránya az -e kérdőszó szórendi helye feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_304. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 26,735, $p<0,01$

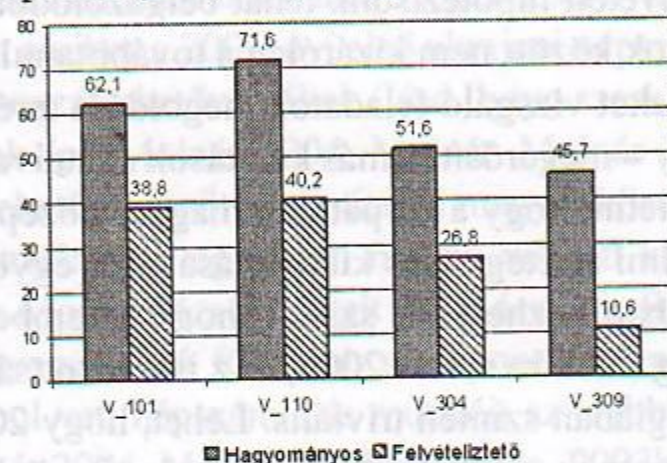
V_415. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 4,660, $p<$ nem szignifikáns.



Ha az iskolatípusok szerinti bontást nem a fenti módon végezzük el, hanem csupán a felvételiztető és a hagyományos középiskolákat állítjuk szembe egymással (összevonva a városi és falusi iskolákat), akkor is hasonló eredményeket kapunk. Valamennyi vizsgált változópéldánynál a felvételiztető intézményekben volt magasabb a standard változatok aránya. A különbség kilenc esetben 1%-os, két esetben (V_402, V_415) 5%-os szinten szignifikáns. Két feladatnál (V_203, V_207) nem mutatkozott statisztikailag jelentős eltérés, egynél pedig (V_202) aggályos a khi-négyzet-próba alkalmazása. A statisztikailag szignifikáns különbségek nagyrészt ahhoz hasonlatosak voltak, mint amilyeneket a 31. ábrán mutatunk be.

31. ábra. A nem-standard változatok aránya négy változópéldánynál iskolatípusonként

- V_101. Khi-négyzet-próba ($f=1$): 21,445, $p<0,01$
- V_110. Khi-négyzet-próba ($f=1$): 42,697, $p<0,01$
- V_304. Khi-négyzet-próba ($f=1$): 24,316, $p<0,01$
- V_309. Khi-négyzet-próba ($f=1$): 51,285, $p<0,01$



Megvizsgáltuk továbbá azt is, hogy a különböző iskolatípusokban tanuló középiskolások nyelvi ítéletei és produkciói közötti eltérések nem magyarázhatók-e egyéb tényezőkkel, például a szülők iskolázottságával. Elképzelhetőnek tartottuk ugyanis, hogy valójában a nyelvhasználatot strukturáló tényező a diákok szüleinek iskolai végzettsége (és a család ezzel összefüggő társadalmi státusa), nem pedig az iskolatípus. Ezt a hipotézisünket erősítette, hogy szignifikáns eltérést találtunk a különböző iskolatípusokban tanuló diákok szüleinek végzettsége tekintetében: mindkét szülő esetében a felvételiztető iskolatípusban volt a legmagasabb a felső végzettségűek aránya (14. és 15. táblázat).

Ellenőrzésképpen megvizsgáltuk tehát, hogy mutatkozik-e szignifikáns kapcsolat a szülők iskolai végzettsége és a diákok nyelvi ítéletei, illetve produkciói között. Várakozásunkkal ellentétben azt találtuk, hogy a szülő iskolázottsága nem befolyásolta számot-

14. táblázat. A különböző iskolatípusban tanuló diákok megoszlása az anya iskolázottsága szerint (%-ban)

Khi-négyzet-próba ($f=6$): 25,320, $p<0,01$

Anya iskolázottsága	Falusi KI	Városi KI	Felvételiztető KI
Általános iskola	11,3	6,0	3,3
Középiskola	48,1	39,8	38,0
Szak- vagy szakközépiskola	30,4	34,6	34,7
Főiskola/egyetem	10,1	19,5	24,0

15. táblázat. A különböző iskolatípusban tanuló diákok megoszlása az apa iskolázottsága szerint (%-ban)

Khi-négyzet-próba ($f=6$): 33,550, $p<0,01$

Apa iskolázottsága	Falusi KI	Városi KI	Felvételiztető KI
Általános iskola	12,6	7,3	6,6
Középiskola	40,6	31,4	28,7
Szak- vagy szakközépiskola	40,3	40,9	43,4
Főiskola/egyetem	6,6	20,4	21,3

tevően az eredményeket. Az anya iskolai végzettsége csak a V_110, V_112, V_309 és V_405 esetében mutatott összefüggést az eredményekkel, az apa iskolázottsága pedig a V_101, V_110, V_112 és V_309 feladatoknál (a V_202-nél mindkétszer aggályos a khi-négyzet-próba alkalmazása, a többi feladatnál nincs szignifikáns különbség).

Ez azt jelenti, hogy az iskolatípus inkább van hatással az eredményekre, mint a szülők iskolai végzettsége.

Fejezetünk elején felvetett hipotézisünk tehát beigazolódott: az egyes iskolatípusban tanuló középiskolások között nem kizárólag a továbbtanulási mutatók, hanem különböző nyelvi jelenségeket vizsgáló feladatok megoldása terén is vannak eltérések.²⁸ Ez a vizsgálati eredmény – megerősítve más kutatások adataival; lásd pl. Orosz 2001 – arra engednek következtetni, hogy a kárpátaljai magyar középiskolák strukturálódása egyben egyfajta társadalmi átrétegződés kialakulásával is együtt jár.

A szociolingvisztikában közhelynek számít, hogy az emberek nyelvhasználata és iskolázottsága összefügg (Kontra szerk. 2003). Az iskolázottság és a társadalmi státus összefüggése a szociológiában szintén triviális. Lehet, hogy 2000-ben végzett kutatásunkkal annak a folyamatnak a kezdetét sikerült rögzítenünk, amikor a kárpátaljai magyar közösségben az új iskolatípusok megjelenése egy új társadalmi strukturáló tényező kialakulásához vezet. A szociális szerkezet megváltozása pedig rendszerint együtt jár a nyelvi rétegződés átalakulásával. Mindez része a szocializmus homogenizáló kényszere²⁹ utáni társadalmi átrendeződésnek.

Ezzel a fejezettel talán sikerült igazolnunk, hogy az ilyen és ehhez hasonló kutatások hozzájárulhatnak az adott közösség helyzetének alaposabb megismeréséhez, a változások, a közösségben zajló folyamatok megértéséhez.³⁰

²⁸ Ebből a vizsgálati eredményből nem következik szükségszerűen azonban, hogy az egyes iskolatípusban tanuló diákok nyelvi ítéletalkotásai, produkciói és választásai, valamint továbbtanulási eredményei közötti eltérések a különböző iskolatípusokban alkalmazott oktatási módszerek vagy nyelvi nevelés különbségeiből fakadnak. Elképzelhető például, hogy a felvételiztető iskolák megmérettetésén eleve azok vesznek részt és nyernek felvételt, akik folytatni szeretnék tanulmányaikat, illetve akiknek nyelvhasználata közelebb áll a kodifikált standardhoz.

²⁹ A kommunizmust építő szovjet szocializmus homogenizáló törekvéseire lásd pl. az alábbiakat: „A jelenlegi szakaszban a társadalmi viszonyok fejlődésének fontos törvényszerűsége a munkásosztály, a kolhozparasztság és az értelmiség közeledése, az osztály nélküli társadalmi szerkezet létrejötte” (A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja. Uzsgorod, 1986. 84–85).

³⁰ A témáról lásd még: Beregszászi–Csernicskó (2004b, 2004c).

7. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződésének vizsgálata reprezentatív minta alapján: a Rétegződés–2003 vizsgálat előzetes eredményeiből

7.1. A minta összetétele

Egy közösség nyelvhasználatának társadalmi rétegződését nyilván reprezentatív mintán a legjobb vizsgálni. Ezért amikor a 2001. évi első ukrainai népszámlálás kárpátaljai adatai végre részleteiben is hozzáférhetővé váltak (lásd Ilytyo szerk. 2003), és az első elemzések is napvilágot láttak (pl. Molnár 2004, Molnár–Molnár 2003a, 2003b, Molnár–Molnár 2005), s ezáltal lehetőség nyílt a kárpátaljai magyar közösség reprezentatív mintájának kialakítására, hozzáálltunk egy ilyen mintán végzett kérdőíves vizsgálat megszervezéséhez. 2003-ban Molnár József adatait és tanácsait is figyelembe véve alakítottuk ki a kárpátaljai magyarság 516 fős, több szempontból reprezentatív mintáját.³¹ A minta kialakításánál alapul vett népszámlálás mutatóit az alábbi kiadványokból vettük: Ilytyo szerk. 2003, Molnár 2004, Molnár–Molnár 2003a, 2003b et passim.

A Rétegződés-2003 munkacímű vizsgálat kérdőíves adatfelvételére a 2001. évi első ukrainai népszámlálás után két évvel, 2003 júliusa és novembere között került sor. Az adatfelvételt részben magunk végeztük, részben képzett terepmunkások (Hires Kornélia, Márku Anita, Karmacsi Zoltán, Fábián Zoltán) töltötték ki a kérdőíveket.

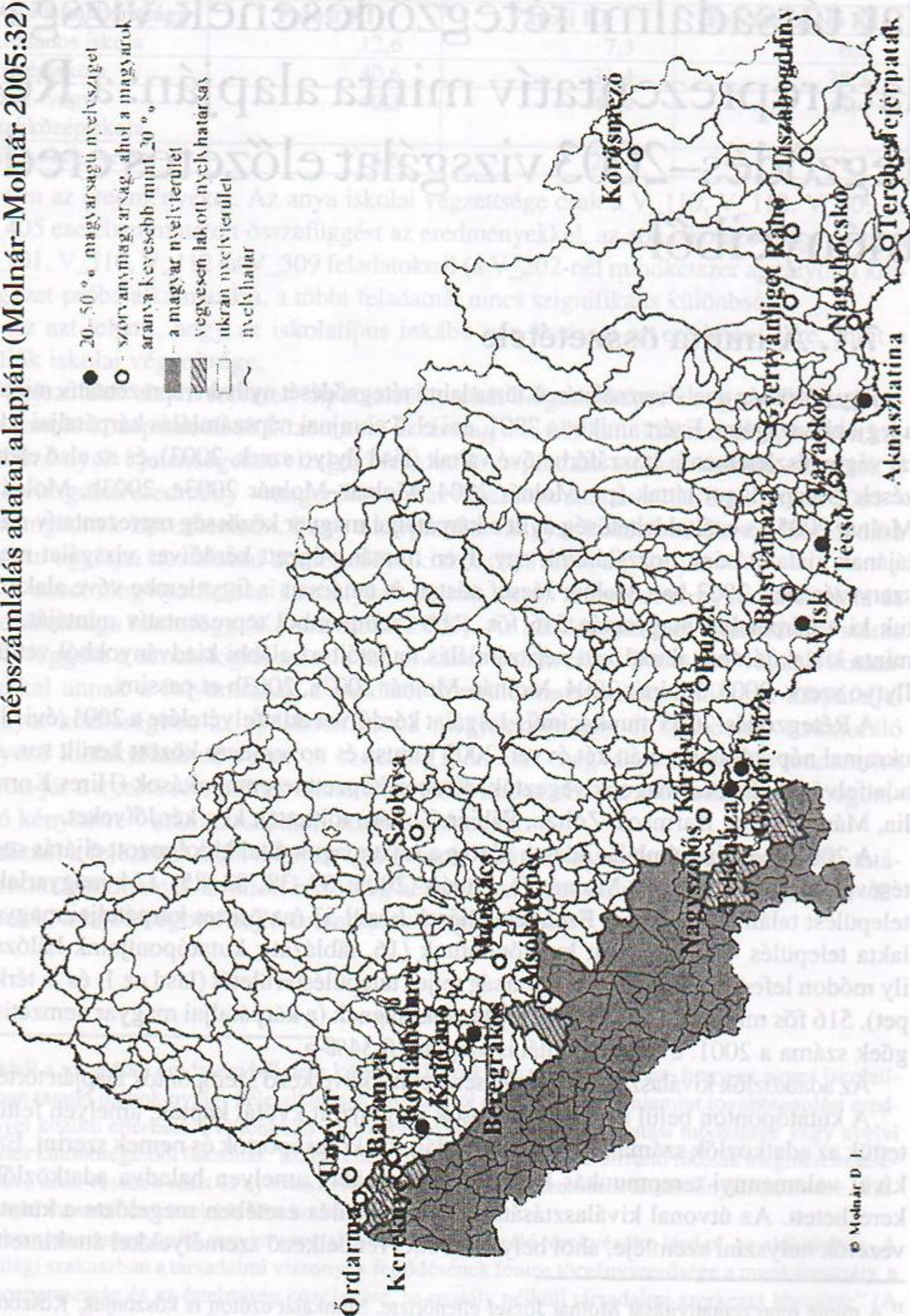
A 2001. évi népszámlálás adatai, illetve a saját maguk által kidolgozott eljárás segítségével Molnár József és Molnár D. István (2005: 33–38, 82–85) 124 magyarlakta települést talált Kárpátalján. Ezen települések közül 53 (az összes kárpátaljai magyarlakta település 42,7%-a) volt kutatópontunk (16. táblázat); kutatópontjaink hálózata ily módon lefedi a kárpátaljai magyarság teljes településterületét (lásd az 1. és 2. térképet). 516 fős mintánk a 151516 főnyi alapsokaságnak (a kárpátaljai magyar nemzetiségűek száma a 2001. évi népszámlálás alapján) 0,34%-a.

Az adatközlők kiválasztása a településen belül a következő szempontok alapján történt.

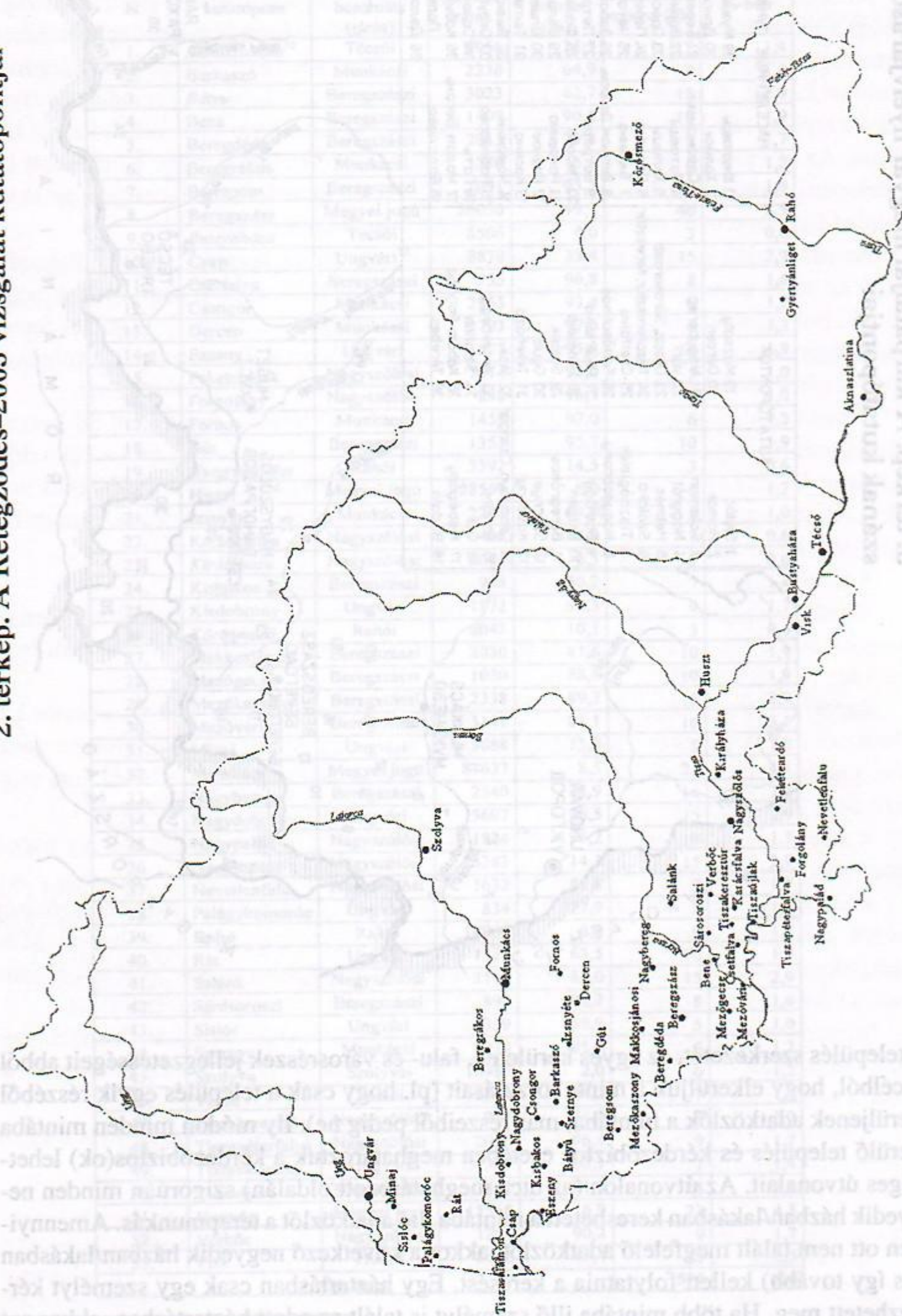
A kutatóponton belül a kérdezőbiztosok megrajzolt kvótát kaptak, amelyen feltüntettük az adatközlők számát, illetve megoszlásukat korcsoportok és nemek szerint. Ezen kívül valamennyi terepmunkás kapott egy útvonalat, amelyen haladva adatközlőket kereshetett. Az útvonal kiválasztását minden település esetében megelőzte a kutatásvezetők helyszíni szemléje, ahol helyismerettel rendelkező személyekkel áttekintettük

³¹ A minta reprezentativitását Molnár József ellenőrizte. Munkáját ezúton is köszönjük. Köszönjük továbbá Hires Kornéliának azt a segítséget, amit a minta kialakítása és az adatok számítógépes rögzítése, valamint elemzése során nyújtott.

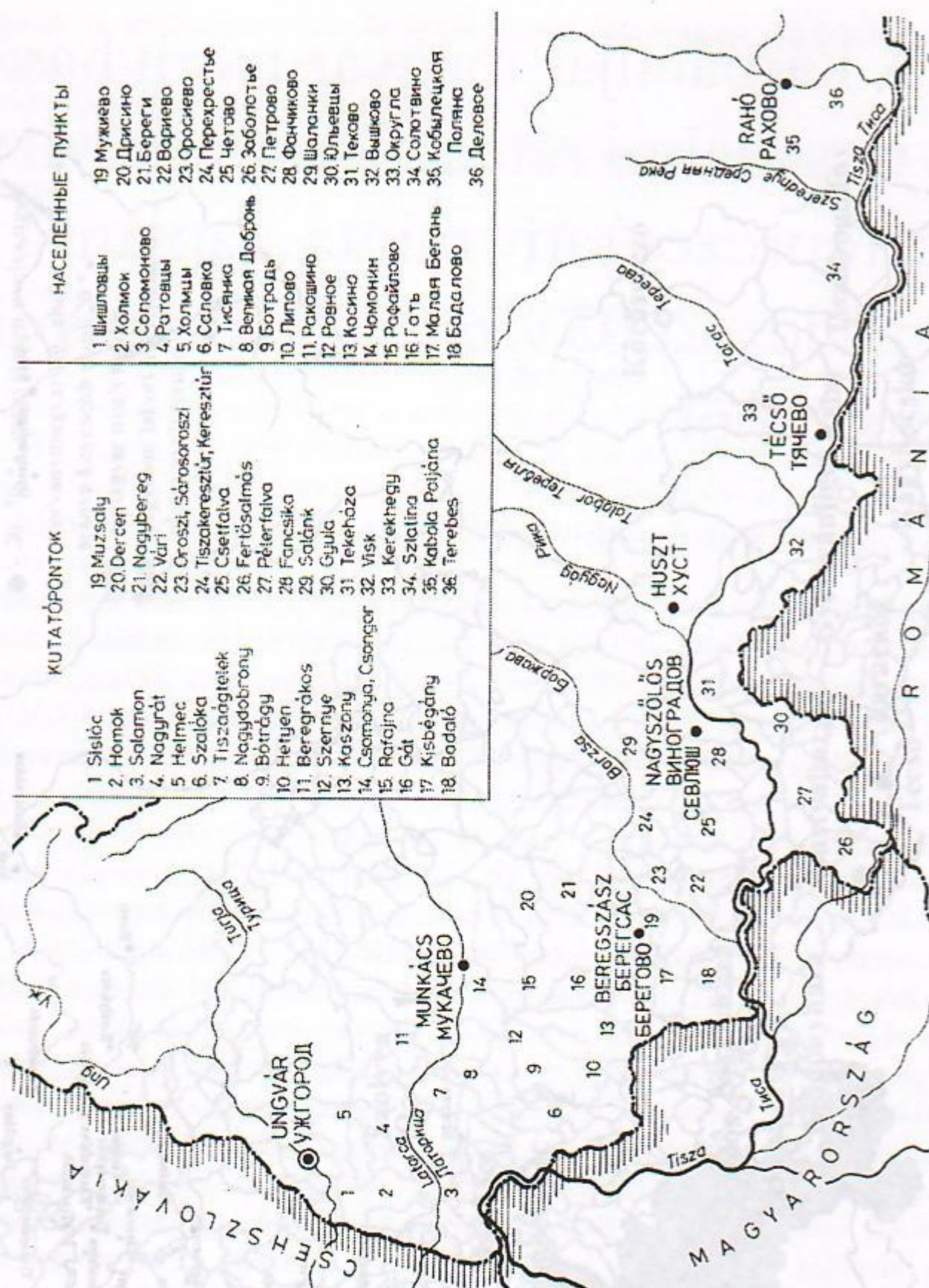
1. térkép. A kárpátaljai magyarság településterülete a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (Molnár–Molnár 2005:32)



2. térkép. A Rétegződés–2003 vizsgálat kutatópontjai



3. térkép. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjai



a település szerkezetét, az egyes kerületek, falu- és városrészek jellegzetességeit abból a célból, hogy elkerüljük a minta torzulásait (pl. hogy csak a település egyik részéből kerüljenek adatközlők a mintába, más részeiből pedig ne). Ily módon minden mintába kerülő település és kérdezőbiztos esetében meghatároztuk a kérdezőbiztos(ok) lehetséges útvonalait. Az útvonalon (az utca meghatározott oldalán) szigorúan minden negyedik házban/lakásban kereshetett a mintába illő adatközlőt a terepmunkás. Amennyiben ott nem talált megfelelő adatközlőt, akkor a következő negyedik házban/lakásban (és így tovább) kellett folytatnia a keresést. Egy háztartásban csak egy személyt kérdezhetett meg. Ha több mintába illő személyt is talált az adott háztartásban, akkor azt kellett megkérdeznie, akinek születési dátuma (az évtől függetlenül) kisebb volt (pl. ha

16. táblázat. A Rétegződés–2003 vizsgálat kutatópontjainak listája

N	kutatópont	közigazgatási besorolás (járás)	lakosok száma	magyarok aránya (%)	adatközlők száma (fő)	%-ban
1.	<i>Aknaszlatina</i> ³²	Técsői	8956	24,5	7	1,4
2.	Barkaszó	Munkácsi	2236	64,9	7	1,4
3.	<i>Bátyu</i>	Beregszászi	3023	62,7	15	2,9
4.	Bene	Beregszászi	1409	90,1	10	1,9
5.	Beregdéda	Beregszászi	2013	79,8	9	1,7
6.	Beregrákos	Munkácsi	3280	45,5	6	1,2
7.	Beregsom	Beregszászi	1091	95,3	10	1,9
8.	Beregszász	Megyei jogú	26050	49,1	46	8,9
9.	<i>Bustyaháza</i>	Técsői	8506	4,0	3	0,6
10.	Csap	Ungvári ³³	8870	39,4	15	2,9
11.	Csetfalva	Beregszászi	755	96,8	8	1,6
12.	Csongor	Munkácsi	2265	93,4	6	1,2
13.	Dercen	Munkácsi	2793	97,6	6	1,2
14.	Eszeny	Ungvári	1677	95,8	10	1,9
15.	Feketepatak	Nagyszőlősi	1074	93,0	5	1,0
16.	Forgolány	Nagyszőlősi	890	96,7	5	1,0
17.	Fornos	Munkácsi	1455	97,0	6	1,2
18.	Gút	Beregszászi	1353	95,7	10	1,9
19.	<i>Gyertyánliget</i>	Rahói	3392	14,5	3	0,6
20.	Huszt	Megyei jogú	28559	6,0	6	1,2
21.	Izsnyéte	Munkácsi	2243	64,0	5	1,0
22.	Karácsfalva	Nagyszőlősi	400	84,0	3	0,6
23.	<i>Királyháza</i>	Nagyszőlősi	8064	6,3	3	0,6
24.	Kisbakos	Beregszászi	988	50,2	7	1,4
25.	Kisdobrony	Ungvári	1872	92,3	9	1,7
26.	<i>Kőrösmező</i>	Rahói	8043	10,1	3	0,6
27.	Makkosjánosi	Beregszászi	2030	81,6	10	1,9
28.	Mezőgecse	Beregszászi	1030	88,6	10	1,9
29.	Mezőkaszony	Beregszászi	2338	89,3	15	2,9
30.	Mezővári	Beregszászi	3147	81,1	16	3,1
31.	Minaj	Ungvári	3088	13,0	5	1,0
32.	Munkács	Megyei jogú	81637	8,5	21	4,1
33.	Nagybereg	Beregszászi	2540	78,9	16	3,1
34.	Nagydobrony	Ungvári	5607	90,5	15	2,9
35.	Nagypalád	Nagyszőlősi	1824	97,2	9	1,7
36.	Nagyszőlős	Nagyszőlősi	25383	14,3	15	2,9
37.	Nevetlenfalu	Nagyszőlősi	1632	85,8	9	1,7
38.	Palágykomoróc	Ungvári	834	77,9	5	1,0
39.	Rahó	Rahói	14969	6,9	9	1,7
40.	Rát	Ungvári	1325	63,5	10	1,9
41.	Salánk	Nagyszőlősi	3110	88,0	15	2,9
42.	Sárosoroszi	Beregszászi	895	95,2	8	1,6
43.	Sislóc	Ungvári	339	59,9	5	1,0
44.	Szernye	Munkácsi	1979	85,4	6	1,2
45.	Szolyva	Szolyvai	16983	2,0	6	1,2
46.	Técső	Técsői	9519	24,2	7	1,4
47.	Tiszakeresztúr	Nagyszőlősi	927	74,1	5	1,0
48.	Tiszapéterfalva	Nagyszőlősi	2016	96,1	9	1,7
49.	Tisasalamon	Ungvári	1387	60,1	7	1,4
50.	<i>Tiszaújlak</i>	Nagyszőlősi	3422	81,0	15	2,9
51.	Ungvár	Megyei jogú	115568	6,9	23	4,5
52.	Verbőc	Nagyszőlősi	1206	90,2	9	1,7
53.	<i>Visk</i>	Huszt	8142	45,4	13	2,5
Összesen					516	100

³² A falvakat normál, a városi típusú településeket dőlt, a városokat pedig vastag betűvel szedtük.

³³ A minta kialakításakor Csap még az Ungvári járáshoz tartozott. Azóta megyei alárendeltségű város.

az egyik májusban, a másik decemberben született, akkor is a májusi kellett megkérdezni, ha egyébként évei számát tekintve ő volt a fiatalabb).

Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya nagyon alacsony (pl. Rahó) vagy pedig a település mérete túlságosan nagy (pl. Ungvár, Munkács), esetleg nincsenek összefüggő magyar tömbök (pl. Ungvár, Nagyszőlős), a kérdezőbiztosok némileg más utasítást kaptak. A kérdezőbiztos számára meghatároztunk néhány útvonalat, amelyeket a település térképén bejelöltünk, és melyeket meghatározott sorrendben kellett bejárnia. Az útvonalakon elindulva (az utca meghatározott oldalán vagy a megadott lakótelepen) sorban haladva fel kellett keresnie valamennyi fellelhető magyar családot mindaddig, amíg nem találta meg a megfelelő számú adatközlőt.

Az adatközlők kiválasztásáról a kérdezőbiztosok naplót vezettek, ahol feltüntették, hogy az adott útvonalon melyik házban, lakásban találtak, illetve nem találtak adatközlőt, hol tagadták meg a válaszadást, hová mentek vissza többször is stb. A terepnaplókban szereplő adatokat szűrőpróbaszerűen ellenőriztük. Így el tudtuk kerülni azt, hogy a kérdezőbiztosok szubjektív választása befolyásolja a minta alakulását.

Összehasonlításképpen: A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának 36 kutatópontja volt (34 falu és 2 városi típusú település; lásd a 3. térképet) és 595 adatközlője (Lizanec 1992: 18–27); az adatközlők kiválasztásának fő szempontjai az alábbiak voltak: „Az anyaggyűjtésbe természetesen csak a tősgyökeres adatközlőket vontuk be, akik jól ismerik és használják a falu nyelvjárását” (Lizanec 1992: 19).

A fenti módon kialakított minta főbb ismérvei a következők:

Mintánk csaknem pontosan tükrözi a kárpátaljai magyar közösség nemek szerinti megoszlását, a minta és a közösség nemek szerinti összetétele közötti eltérés nem szignifikáns (17. táblázat).

Reprezentatív mintánk korosztályok szerint is. A mintán belül 11 korcsoportot különítettünk el. A minta és a kárpátaljai magyar közösség korosztályok szerinti megoszlása a népszámlálás adatai alapján csak kis mértékben különbözik; az eltérés nem szignifikáns (18. táblázat).

A mintát azonban nemcsak 11, hanem 3 korosztályra is felosztottuk. Az így kapott eredmény szerint a minta szintén reprezentatív (19. táblázat).

A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint a kárpátaljai magyar közösség 64,6%-a faluban, 8,8%-a városi típusú településen, 26,6%-a pedig városban él. Mintánk településtípusok szerinti megoszlása hasonló: a megkérdezettek 59,9%-a él faluban, 11,4%-a városi típusú településen, 28,7%-a pedig városban (20. táblázat).

Mintánkat településtípusok szerint nemcsak az ukrainai közigazgatási felosztás szerinti három csoportra osztottuk fel, hanem egy két kategóriájú változót is felvettünk, ahol a nem város kontra város felosztást alkalmaztuk (21. táblázat).

A településen élők száma, azaz a település nagysága szerint a kárpátaljai magyar közösséget és mintánkat öt csoportra osztottuk:

- 1) 500-nál kisebb lélekszámú településen élők;
- 2) 501–1000 lélekszámú településen élők;
- 3) 1001–2000 lélekszámú településen élők;
- 4) 2001–5000 lélekszámú településen élők;
- 5) 5000 lélekszámúnál nagyobb településen élők (22. táblázat).

A LAKHELY változó alapján mintánkat nemcsak a fenti öt, hanem két további

17. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság 18 éven felüli³⁴ részének nemek szerinti megoszlása (NEM2)

N=516; hiányzó esetek száma: 6.

Khi-négyzet-próba (f=1): 0,01 (az eltérés p<5% valószínűségi szinten nem szignifikáns)³⁵

NEM2	minta		kárpátaljai magyarság ³⁶	
	n	%	n	%
férfi	237	46,5%	57408	46,8%
nő	273	53,5%	65155	53,2%

18. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság korosztályok szerinti összetétele (KOR11)

N=516; hiányzó esetek száma: 5.

Khi-négyzet-próba (f=10): 3,59 (az eltérés p<5% valószínűségi szinten nem szignifikáns)

KOR11 (ÉV)	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
18–26 éves	108	21,1	20495	17,0
27–31 éves	43	8,4	11434	9,5
32–36 éves	55	10,8	10240	8,5
37–41 éves	43	8,4	10079	8,4
42–46 éves	51	10,0	11567	9,6
47–51 éves	45	8,8	10974	9,1
52–56 éves	42	8,2	10574	8,8
57–61 éves	26	5,1	7658	6,4
62–66 éves	31	6,0	7848	6,5
67–71 éves	34	6,7	7035	5,9
72–100 éves	33	6,5	12368	10,3

19. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság 18 éven felüli részének korosztályok szerinti összetétele (KOR3)

N=516; hiányzó esetek száma: 5.

Khi-négyzet-próba (f=2): 0,88 (az eltérés p<5% valószínűségi szinten nem szignifikáns)

KOR3 (ÉV)	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
Fiatal (18–31 éves)	151	29,5	31929	26,5
Középkorú (32–61 éves)	262	51,3	61092	50,8
Idős (62–100 éves)	98	19,2	27251	22,7

³⁴ Mivel mintánkban az adatközlők 18 éven felüliek, a kárpátaljai magyar közösségnek mint alapsokaságnak szintén csak a 18 évesnél idősebb részéhez mértük mintánk reprezentativitását.

³⁵ Kutatásunkban az 5%-os szignifikancia-szintet tekintettük határnak.

³⁶ Itt és a további táblázatokban a 'kárpátaljai magyarság' oszlopban a számadatok a 2001. évi ukrain népszámlálás hivatalos adatai alapján szerepelnek.

20. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (TELEPÜLÉS3)

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba (f=2): 1,30 (az eltérés $p < 5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

TELEPÜLÉS3	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
Faluban	309	59,9	97918	64,6
Városi típusú településen	59	11,4	13314	8,8
Városban	148	28,7	40284	26,6

21. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (TELEPÜLÉS2)

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba (f=1): 0,22 (az eltérés $p < 5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

TELEPÜLÉS2	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
Nem városban	368	71,3	111232	73,4
Városban	148	28,7	40284	26,6

22. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (LAKHELY5)

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba (f=4): 3,63 (az eltérés $p < 5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

LAKHELY5	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
<500	8	1,6	2872	1,9
500–1000	38	7,4	19095	12,6
1000–2000	120	23,2	37873	25,0
2000–5000	158	30,6	38174	25,2
>5000	192	37,2	53502	35,3

23. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (LAKHELY2)

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba (f=1): 2,24 (az eltérés $p < 5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

LAKHELY2	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
2000-nél kisebb	166	32,2	59840	39,5
2000-nél nagyobb	350	67,8	91676	60,5

24. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság összetétele a településeken élő magyarok aránya szerint (ARÁNYOK5)

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba (f=4): 0,35 (az eltérés p<5% valószínűségi szinten nem szignifikáns)

ARÁNYOK5	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
0–9%	71	13,8	21258	14,0
10–29%	40	7,8	11002	7,3
30–50%	80	15,5	25433	16,8
51–80%	91	17,6	24001	15,8
81–100%	234	45,3	69822	46,1

25. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság összetétele a településeken élő magyarok aránya szerint (ARÁNYOK2)

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba (f=1): 0,05 (az eltérés p<5% valószínűségi szinten nem szignifikáns)

ARÁNYOK2	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
Kisebbségben	191	37,0	57693	38,1
Többségben	325	63,0	93823	61,9

26. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása járások szerint (JÁRÁS5)

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba (f=4): 0,56 (az eltérés p<5% valószínűségi szinten nem szignifikáns)

JÁRÁS5	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
Ungvári járás és Ungvár	104	20,2	32794	21,6
Munkácsi járás és Munkács	63	12,2	19846	13,1
Beregszászi járás és Beregszász	190	36,8	53948	35,6
Nagyszőlősi járás	102	19,8	30874	20,4
Egyéb járások	57	11,0	14054	9,3

csoportra is felosztottuk, eszerint megkülönböztetve a 2000 lakosnál kisebb és a 2000 lakosnál nagyobb településen élőket (23. táblázat).

A nemzetiségileg és nyelvileg vegyes lakosságú Kárpátalján mintánkat lakóhelyük nemzetiségi összetétele (pontosabban a településen élő magyarok aránya) szerint is csoportokra osztottuk. Így módon öt csoportot különítettünk el:

- 1) a magyarok aránya 0–9%;
- 2) a magyarok aránya 10–29%;
- 3) a magyarok aránya 30–50%;
- 4) a magyarok aránya 51–80%;
- 5) a magyarok aránya 81–100% (24. táblázat).

Ugyanezen szempont alapján, az öt kategóriát kettőbe összevonva alakítottuk ki az ARÁNYOK2 változót (25. táblázat), megkülönböztetve azokat a településeket, ahol a magyarok kisebbségben élnek (0–9%-tól 30–50%-ig) azoktól, amelyeken többségben (51–80% és 81–100%).

Mintánk csaknem teljesen követi a kárpátaljai magyar közösség járások szerinti megoszlását is (26. táblázat).

Ha a 2003-as közigazgatási beosztásnak megfelelően kiemeljük a három nagyvárost (Ungvár, Munkács és Beregszász), akkor kialakul a JÁRÁS8 változó (27. táblázat).

27. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása közigazgatási egységek szerint (JÁRÁS8)

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=7$): 0,63 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

JÁRÁS8	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
Ungvár	23	4,5	7972	5,2
Ungvári járás	81	15,7	24822	16,4
Munkács	21	4,1	6975	4,6
Munkácsi járás	42	8,1	12871	8,5
Beregszász	46	8,9	12785	8,4
Beregszászi járás	144	27,9	41163	27,2
Nagyszőlősi járás	102	19,8	30874	20,4
Egyéb járások	57	11,0	14054	9,3

A mai Kárpátalja az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területének nagyobb részét foglalja magába, valamint Szabolcs és Szatmár megye néhány települését. A magyarok lakta járások közül a néhai Ung vármegye a mai Kárpátalja Ungvári járását, az egykori Bereg megye a Beregszászi, a Munkácsi és a Szolyvai járást, Ugocsa vármegye a Nagyszőlősi járást, Máramaros megye pedig a Huszti, Técsői és Rahói járást foglalja magába (az egykor Szabolcshoz és Szatmárhoz tartozott települések ma részben az Ungvári, részben pedig a Nagyszőlősi járáshoz tartoznak). Érdekesnek tűnik annak megvizsgálása is, hogy az egykori vármegyékben élő adatközlők nyelvhasználatuk között vannak-e eltérések. Ennek megfelelően mintánkat az egykori vármegyék területének megfelelően is csoportokra osztottuk (28. táblázat).

28. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása a történeti vármegyék egykori területe szerint (VÁRMEGYE4)

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=3$): 0,27 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

VÁRMEGYE4	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
Ung	104	20,1	32887	21,7
Bereg	259	50,2	74316	49,0
Ugocsa	102	19,8	30874	20,4
Máramaros	51	9,9	13439	8,9

29. táblázat. A minta összetétele az ISKOLA4 változó szerint

N=516; hiányzó esetek száma: 2.

ISKOLA4	minta	
	n	%
Általános iskola	69	13,4
Érettségi	183	35,6
Szakiskola	159	31,0
Főiskola, egyetem	103	20,0

Bár mintánk iskolázottság szerinti összetétele nem követi a kárpátaljai magyar közösség iskolázottság szerinti szerkezetét³⁷, s így e szempont szerint nem tekinthető reprezentatívnak (a felső végzettségűek magasan felülreprezentáltak mintánkban), mégis úgy döntöttünk, hogy az ISKOLA4 és az ISKOLA2 változót is felvesszük az elemzett változók közé. Mintánk összetétele ezen változók szerint a 29. és 30. táblázatban látható.

30. táblázat. A minta összetétele az ISKOLA2 változó szerint

N=516; hiányzó esetek száma: 2.

ISKOLA2	minta	
	n	%
Nincs felsőfokú végzettsége	411	80,0
Felsőfokú végzettségű	103	20,0

A kárpátaljai magyar közösség megoszlik a tanulmányok nyelve szerint. Eszerint vettük fel a TANNYELV2 változót (31. táblázat), figyelembe véve, hogy mintánk szerint nem reprezentatív (már csak azért sem, mert arra vonatkozó népszámlálási adataink nincsenek, hogy a kárpátaljai magyar közösség milyen nyelven végezte tanulmányait; a census kérdőíve nem is kérdezett rá a tanulmányok nyelvére).

31. táblázat. A minta megoszlása az adatközlők iskolájának tannyelve szerint (TANNYELV2)

N=516; hiányzó esetek száma: 1.

TANNYELV2	minta	
	n	%
Magyar	438	85,0
Egyéb	77	15,0

Mintánkat a társadalmi aktivitás szerint három csoportra osztottuk. Ez a fajta osztályozás nagyrészt megfelel a Beregszászi járás és Beregszász város³⁸ hasonló szempontú megoszlásával, azaz – feltételezve, hogy a kiemelt közigazgatási egységek reprezentálják a kárpátaljai magyar közösséget (vö. Molnár–Molnár 2005) – mintánk az AKTIVITÁS3 változó szerint is reprezentatív (32. táblázat).

Az adatközlő vertikális társadalmi mobilitását saját, illetőleg édesanyja és édesapja iskolai végzettségének összehasonlításával határoztuk meg. Azt tételeztük fel, hogy az

³⁷ Az iskolázottsági mutatók nemzetiségek szerinti mutatóiról a minta kialakítása során nem rendelkezünk adatokkal (vö. Molnár–Molnár 2005: 68–74).

³⁸ A Beregszászi járást és Beregszász várost a kárpátaljai magyar közösség reprezentánsának vettük e tekintetben, tekintve, hogy az aktivitásra vonatkozó adatok nemzetiségek szerinti bontásban számunkra nem hozzáférhetők.

32. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság³⁹ megoszlása társadalmi aktivitás szerint (AKTIVITÁS3)

N=516; hiányzó esetek száma: 1.

Khi-négyzet-próba ($f=2$): 0,76 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

AKTIVITÁS3	minta		kárpátaljai magyarság	
	n	%	n	%
Aktív kereső	254	49,3	26864	42,4
Nyugdíjas	123	23,9	16579	26,2
Egyéb	138	26,8	19911	31,4

33. táblázat. A minta megoszlása társadalmi mobilitás szerint az apa iskolázottságához viszonyítva (APAMOBIL2)

N=516; hiányzó esetek száma: 4.

APAMOBIL2	minta	
	n	%
Felfelé mobil	228	44,5
Lefelé mobil vagy immobil	284	55,5

34. táblázat. A minta megoszlása társadalmi mobilitás szerint az apa iskolázottságához viszonyítva (ANYAMOBIL2)

N=516; hiányzó esetek száma: 3.

ANYAMOBIL2	minta	
	n	%
Felfelé mobil	220	42,9
Lefelé mobil vagy immobil	293	57,1

iskolázottság és a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíció között összefüggés van, ezért azokat az adatközlőket, akik szüleikhez mérten magasabb iskolai végzettséggel rendelkeztek, *felfelé mobilnak* tekintettük; azokat pedig, akik alacsonyabb vagy ugyanolyan végzettségűek, mint szüleik, *lefelé, ill. immobilaknak*. Ezen szempontok szerint vettük fel az APAMOBIL2 és az ANYAMOBIL2 független változót (33. és 34. táblázat). Mivel azonban a 2001. évi népszámlálás adataiban nincsenek olyan adatsorok, amelyek alapján mintánkat össze tudnánk hasonlítani az alapsokasággal, e két változó szerint mintánk semmiképpen sem tekinthető reprezentatívnak.

7.2. A Rétegződés-2003 során vizsgált függő és független változók

A Rétegződés-2003 vizsgálatban nagyrészt olyan független és függő változókat vettünk fel, amelyeket korábbi kutatásainkban már vizsgáltunk, és a már ismert feladattípusokat használtuk.

³⁹ Pontosabban: a kárpátaljai magyar közösség reprezentánsának tekintett Beregszászi járás és Beregszász város lakosságának.

A független változók:

- 1) (társadalmi) nem (NEM2);
- 2) életkor (KOR11 és KOR3);
- 3) településtípus (TELEPÜLÉS3 és TELEPÜLÉS2);
- 4) a település nagysága (LAKHELY5 és LAKHELY2);
- 5) a településen élő magyarok aránya (ARÁNYOK5 és ARÁNYOK2);
- 6) közigazgatási beosztás (JÁRÁS5, JÁRÁS8 és VÁRMEGYE4);
- 7) iskolázottság (ISKOLA4 és ISKOLA2);
- 8) az iskola tannyelve (TANNYELV2);
- 9) társadalmi aktivitás (AKTIVITÁS3);
- 10) társadalmi (vertikális) mobilitás (APAMOBIL2 és ANYAMOBIL2).

Kérdőívünkben összesen 20 típusváltozót vizsgáltunk 50 változópéldánnyal (feladattal).⁴⁰ Ezek közül e helyütt a következő típusváltozók elemzésére térünk ki, melyeket az alábbi feladattípusokkal vizsgáltunk:

- 1) A -t végű igék kijelentő módja:

Suksükölés (SUK)⁴¹:

R_110. Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár. (MJ) Standard: *válogatja*.

R_202. Én látom az összefüggéseket, de ő nem lá... (MK) Standard: *látja*.

R_216. Mi is nagyon ... a tévésorozatok. a) szeretjük b) szeressük. (MK) Standard: *szeretjük*.

R_311. (a) Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.

(b) Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is. (MV) Standard: *megkötjük*.

R_406. Menj odébb, mert Mari nem lássa tőled a tévét. (MJ) Standard: *látja*.

Szüksükölés (SZUK):

R_101. A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat. (MJ) Standard: *ragasztja*.

R_203. Józsi mindig időben megcsinálja a leckét, Éva pedig elhala..... másnapra. (MK) Standard: *elhalasztja*.

R_214. Holnap ... azt a képet a falra. a) felakasszuk b) felakasztjuk. (MK) Standard: *felakasztjuk*.

R_304. (a) A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit? – kérdezte Öcsi.

(b) A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit? – kérdezte Öcsi. (MV) Standard: *osztják*.

R_407. Ha megint elhalasszuk az utazást, soha nem megyünk el nyaralni. (MJ) Standard: *elhalasztjuk*.

2) Az alanyi iktelen ragozás, feltételes módú egyes szám 1. személyű -nVk toldalék illeszkedése (NÁK):

R_108. Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te. (MJ) Standard: *tudnék*.

R_207. Szívesen inn..... veled egy sört, de most nem lehet. (MK) Standard: *innék, innám*.

R_301. (a) Ha lenne időm, várnák még egy kicsit.

(b) Ha lenne időm, várnék még egy kicsit. (MV) Standard: *várnék*.

⁴⁰ A típusváltozó, változópéldány fogalmakra lásd Lanstyák–Szabó Mihály (1998).

⁴¹ Zárójelben és nagybetűvel jelöltük a típusváltozók rövidített elnevezését, ahhoz hasonlóan, ahogyan a független (szociológiai) változókat is (lásd pl. NEM2, ARÁNYOK2 stb.).

- R_309. (a) Tudnék én jobban is dolgozni, ha akarnék.
 (b) Tudnák én jobban is dolgozni, ha akarnák. (MV) Standard: *tudnék*.
- R_403. Ha több fizetést kapnák, nem lenne okom panaszra. (MJ) Standard: *kapnék*.
- 3) Az -e kérdőszócska szórendi helye (E KÉRDŐSZÓ):
- R_212. ... igazam, amikor leszidtam Gézát? a) Nem volt-e b) Nem-e volt. (MK) Standard: *Nem volt-e*.
- R_313. (a) Nem-e szeretnél enni egy fagyit?
 (b) Nem szeretnél-e enni egy fagyit? (MV) Standard: *nem szeretnél-e*.
- R_404. Csak azt akarom kérdezni, hogy el-e jössz te is a bálba? (MJ) Standard: *eljössz-e*.
- 4) A *kell* állítmány jövő ideje (KELL LESZ):
- R_102. A jövő héten el kellesz utazni Budapestre. (MJ) Standard: *el kell majd*.
- R_302. (a) Kellesz nekem egy új cipő.
 (b) Kelleni fog nekem egy új cipő. (MV) Standard: *kelleni fog*.
- 5) A *hová?* kérdésre felelő -nál/-nél határozórag -hoz/-hez/-höz helyett (*nálunk/hozzánk*) (HOVÁ?):
- R_105. Mikor jössz már el nálunk? (MJ) Standard: *hozzánk*.
- R_305. (a) Tegnap voltam nálatok vagy tegnapelőtt?
 (b) Tegnap voltam hozzátok vagy tegnapelőtt? (MV) Standard: *hozzátok*.
- 6) A hasonlítás kifejezése (HASONLÍTÁS):
- R_109. Ez a fiú nagyobb Pétertől. (MJ) Standard: *Péternél*.
- R_201. Patrícia magasabb Klaudiánál..... (MK) Standard: *Klaudiánál*.
- R_206. Éva idősebb János....., hiszen a nővére. (MK) Standard: *Jánosnál*.
- R_310. (a) Okosabb vagyok téled.
 (b) Okosabb vagyok nálad. (MV) Standard: *nálad*.
- 7) Analitikus szerkezetek (ANALITIKUS):
- R_211. A repülőgépek megsértették Svájc ... a) légi terét b) légterét (MK) Standard: *légterét*.
- R_213. A tükör előtt hosszan ... a) szépítkezett b) szépítette magát (MK) Standard: *szépítkezett*.
- R_217. Befizetted már az idei ... a) tagsági díjat b) tagdíjat (MK) Standard: *tagdíjat*.
- 8) Lexikai kölcsönzések (KÖLCSÖNZÉS):
- R_402. (a) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. (MJ) Standard: *zsemlét*.
- R_402. (b) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. (MJ) Standard: *büfébe*.
- R_111. Van egy gruzin barátom, akit nyáron ismertem meg. (MJ) Standard: *grúz*.
- A fenti típusváltozókat nem-standard változatuk jellege szerint három csoportba soroltuk. Az elsőbe tartozónak azokat a típusváltozókat tekintettük, amelyek nem-standard változata az egész magyar nyelvterületen előforduló nem-standard nyelvhasználati jegy, azaz egyetemes változók (E-változók). Ide a (SUK), (SZUK), (-E) és (NÁK) típusváltozókat soroltuk.⁴² A második csoportba azok a változók kerültek, melyek nem-standard

⁴² Tettük ezt annak alapján is, hogy a Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába című kötet Sándor Klára által írott 'nemsztenderd magyar' szócikkében (Trudgill 1997: 53) a következőket olvashatjuk: „Jellegzetesen nemsztenderd magyar forma például az ún. suksükölés és szukszükölés (a kijelentő módú *lássuk*, illetve *válásszuk* típusú alakok); a nem az állítmányhoz kapcsolódó -e kérdőszó; a nákolás, azaz a toldalék illeszkedése az alanyi ragozású, feltételes módban lévő igealakok egyes szám első (az idézett helyen tévesen 3. személy szerepel – a szerzők) személyében, pl. (*én*) *látnák*; stb.”

35. táblázat. A Rétegződés–2003 vizsgálat alapadatai

SUK	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
R_110	323	62,6	193	37,4
R_202	473	93,8	31	6,2
R_216	432	83,9	83	16,1
R_311	417	81,0	98	19,0
R_406	325	63,0	191	37,0
SZUK	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
R_101	216	41,9	300	58,1
R_203	394	77,1	117	22,9
R_214	405	78,6	110	21,4
R_304	415	80,6	100	19,4
R_407	259	50,2	257	49,8
NÁK	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
R_108	307	59,5	209	40,5
R_207	424	84,0	81	16,0
R_301	427	83,2	86	16,8
R_309	380	73,6	136	26,4
R_403	312	60,5	204	39,5
E KÉRDŐSZÓ	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
R_212	434	84,6	79	15,4
R_313	391	76,1	123	23,9
R_404	409	79,3	107	20,7
KELL LESZ	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
R_102	246	47,7	270	52,3
R_302	115	22,5	397	77,5
HOVÁ?	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
R_105	104	20,2	412	79,8
R_305	100	19,5	413	80,5
HASONLÍTÁS	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
R_109	115	22,3	401	77,7
R_201	370	72,0	144	28,0
R_206	281	54,6	234	45,4
R_310	223	43,3	292	56,7
ANALITIKUS	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
R_211	439	85,1	74	14,3
R_213	358	69,8	155	30,2
R_217	88	17,1	426	82,9
KÖLCSÖNZÉS	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
R_111	66	12,8	450	87,2
R_402a	299	57,9	217	42,1
R_402b	286	55,4	230	44,6

változata a kárpátaljai magyar nyelvjárások (területi alapú dialektusok) jellegzetes eleme (D-változók). Ez a csoport: (KELL LESZ), (HASONLÍTÁS), (HOVÁ?).⁴³ Végül a harmadik csoporthoz tartozónak azokat a változókat tekintettük, amelyek nem-standard változata a nyelvi kontaktusok hatása, vagy gyakoriságukat a másodnyelvi kontaktus jelentősen erősít(het)i. Ezek az ún. kontaktusváltozók (K-változók), melyek közé a (KÖL-CSÖNZÉS) és az (ANALITIKUS) tartozik.⁴⁴

7.3. Az eredmények

7.3.1. Alapadatok

A kárpátaljai magyar közösség több szempontból reprezentatív mintáján végzett Rétegződés–2003 vizsgálat e helyütt tárgyalt nyelvi jelenségeinek társadalmi disztribúciója különböző (35. táblázat). A különbségek egyrészt azzal magyarázhatók, hogy különböző az egyes nyelvi változók megítélése, másrészt pedig (amint erről az alábbiakban szó esik) a feladattípus is befolyásolja az eredményeket.

7.3.2. A független változók hatása a nyelvi változókra

A vizsgált 32 változópéldány és 18 független szociológiai változó kapcsolatát megvizsgálva csak azokban az esetekben tekintjük igazolhatónak a nyelvi és szociológiai változó közötti összefüggést, melyeknél a kapcsolat statisztikai szempontból legalább 5%-os szinten szignifikáns. A lehetséges korrelációk száma (a nyelvi változópéldányok száma szorozva a független szociológiai változókéval, azaz 32-szer 18) 576. Ebből 311 esetben (54%) találtunk szignifikáns kapcsolatot a függő és független változók között (36. táblázat).

Egyes független változók gyakorlatilag szinte semmilyen korrelációt nem mutattak a nyelvi változókkal. Így például az adatközlőnek a szüleihez mért mobilitása (APAMOBIL2 és ANYOMIBIL2) mindössze 5, illetve 4 feladatnál mutatott statisztikailag jelentős hatást. Az összefüggés minden esetben a várt irányban hat: a felfelé mobilok körében magasabb a standard változatok aránya.

A társadalmi nem (NEM2) változó csak 7 esetben mutatott összefüggést a nyelvi változókkal. Valamennyi feladatnál a nők mutatkoztak standardabbnak.

Előzetes várakozásainkkal ellentétben az adatközlő iskolájának tannyelve szintén kevésbé befolyásolta az eredményeket. A TANNYELV2 független változó 10 esetben volt hatással az adatok alakulására. Némiképp meglepő az is, hogy 2 feladatnál (R_105, 217) a hatás fordított: azok körében magasabb a standard változatok aránya, akik nem magyar nyelven végezték tanulmányaikat; a többi feladatnál a hatás a várt irányban jelentkezett.

⁴³ A változók e típusba sorolásának kérdéséhez lásd: P. Lakatos–Tukácsné (1997: 491, 2002: 31), Beregszászi–Csernicskó (2004a).

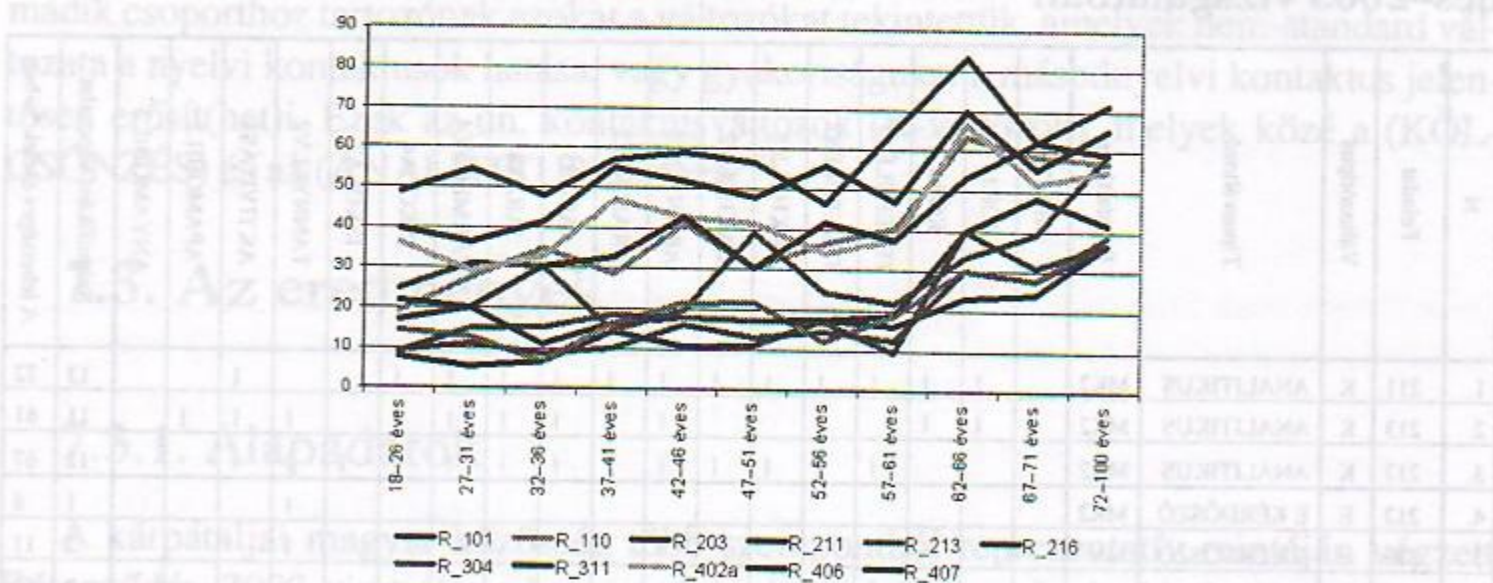
⁴⁴ A szókölcsonzés nyilvánvalóan a nyelvi kontaktus eredménye (lásd Trudgill 1997: 41). Az analitikus szerkezetek és a nyelvi kontaktusok közötti kapcsolatáról lásd pl. Göncz (2000: 13), Lanstyák–Szabó Mihály (1997: 78).

36. táblázat. A nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Rétegződés-2003 vizsgálatban

N	Feladat	Változó típus	Típusváltozó	Feladat típus	NEM2	KOR11	KOR3	TELEPÜLÉS3	TELEPÜLÉS2	LAKHELY5	LAKHELY2	ARÁNYOK5	ARÁNYOK2	JÁRÁS5	JÁRÁS8	VÁRMEGYE4	ISKOLA4	ISKOLA2	TANNYELV2	AKTIVITÁS3	APAMOBIL2	ANYAMOBIL2	Szignifikáns kapcsolat	A lehetséges esetek %-ban
1.	211	K	ANALITIKUS	MK2		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1				13	72
2.	213	K	ANALITIKUS	MK2		1	1					1	1	1	1	1	1		1	1	1		11	61
3.	217	K	ANALITIKUS	MK2				1	1	1	1	1	1	1	1	1		1	1	1			12	67
4.	212	E	E KÉRDŐSZÓ	MK2															1				1	6
5.	313	E	E KÉRDŐSZÓ	MV								1							1				2	11
6.	404	E	E KÉRDŐSZÓ	MJ			1					1		1	1	1	1	1	1	1			9	50
7.	109	D	HASONLÍTÁS	MJ	1		1	1	1	1		1	1	1	1	1	1	1		1			13	72
8.	201	D	HASONLÍTÁS	MK1			1							1	1	1							4	22
9.	206	D	HASONLÍTÁS	MK1									1	1	1	1							4	22
10.	310	D	HASONLÍTÁS	MV			1							1	1	1							4	22
11.	105	D	HOVÁ?	MJ				1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			13	72
12.	305	D	HOVÁ?	MV										1	1	1					1	1	5	28
13.	102	D	KELL LESZ	MJ							1			1	1	1	1	1	1		1	1	9	50
14.	302	D	KELL LESZ	MV			1								1								2	11
15.	111	K	KÖLCSÖNZÉS	MJ			1	1			1		1		1		1	1		1			8	44
16.	402a	K	KÖLCSÖNZÉS	MJ		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1	1		15	83
17.	402b	K	KÖLCSÖNZÉS	MJ				1	1	1	1	1		1	1	1	1	1		1			11	61
18.	108	E	NÁK	MJ	1			1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1				12	67
19.	207	E	NÁK	MK1	1			1	1	1	1	1	1		1	1							9	50
20.	301	E	NÁK	MV	1			1	1	1	1	1	1	1	1								9	50
21.	309	E	NÁK	MV	1			1	1	1	1	1	1	1	1	1		1					11	61
22.	403	E	NÁK	MJ				1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1				11	61
23.	110	E	SUK	MJ		1	1				1			1	1	1	1	1	1	1			10	56
24.	202	E	SUK	MK1			1	1	1	1			1	1	1		1	1					9	50
25.	216	E	SUK	MK2		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1			14	78
26.	311	E	SUK	MV		1	1	1	1			1	1	1	1		1	1		1			11	61
27.	406	E	SUK	MJ		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1	1	1	16	89
28.	101	E	SZUK	MJ		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1	16	89
29.	203	E	SZUK	MK1		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1	1		1			13	72
30.	214	E	SZUK	MK2	1		1	1	1	1		1	1		1		1	1		1			11	61
31.	304	E	SZUK	MV	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1	1		1			14	78
32.	407	E	SZUK	MJ		1	1			1					1	1	1	1	1	1			9	50
Szignifikáns kapcsolat					7	11	19	20	19	19	18	21	21	25	30	22	21	21	10	18	5	4	311	
A lehetséges esetek %-ban					22	34	59	63	59	59	56	66	66	78	94	69	66	66	31	56	16	13		54

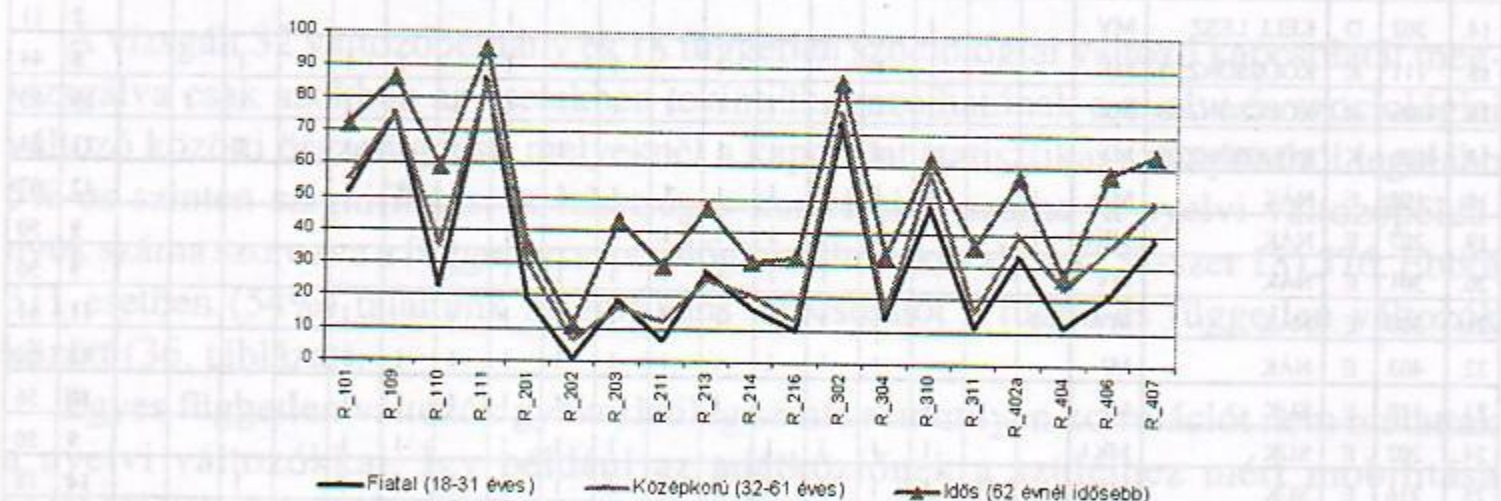
A KOR11 változó 11 feladatnál mutatott statisztikailag jelentős hatást. Ez a független változó 11 osztatú (hiszen ennyi korosztályt különböztettünk meg ennél a változónál), hatása nem egyértelmű: nem láthatunk lépcsőzetes, markáns különbséget a különböző korosztályok között. A 32. ábrán megfigyelhetjük ugyanakkor, hogy a három legidősebb korcsoportban jelentősen emelkedik a nem-standard változatok előfordulási aránya, illetve hogy az 57–61 éves korcsoport után mindegyik korosztálynál emelkedik a nem-standard változatok aránya. Eszerint úgy tűnik, hogy a nyugdíjas korúak (azaz a 60 évnél idősebbek) elkülönülnek a fiatalabbaktól.

32. ábra. A KOR11 változó szignifikáns hatása: a nem-standard válaszok aránya korcsoportonként (N=516)

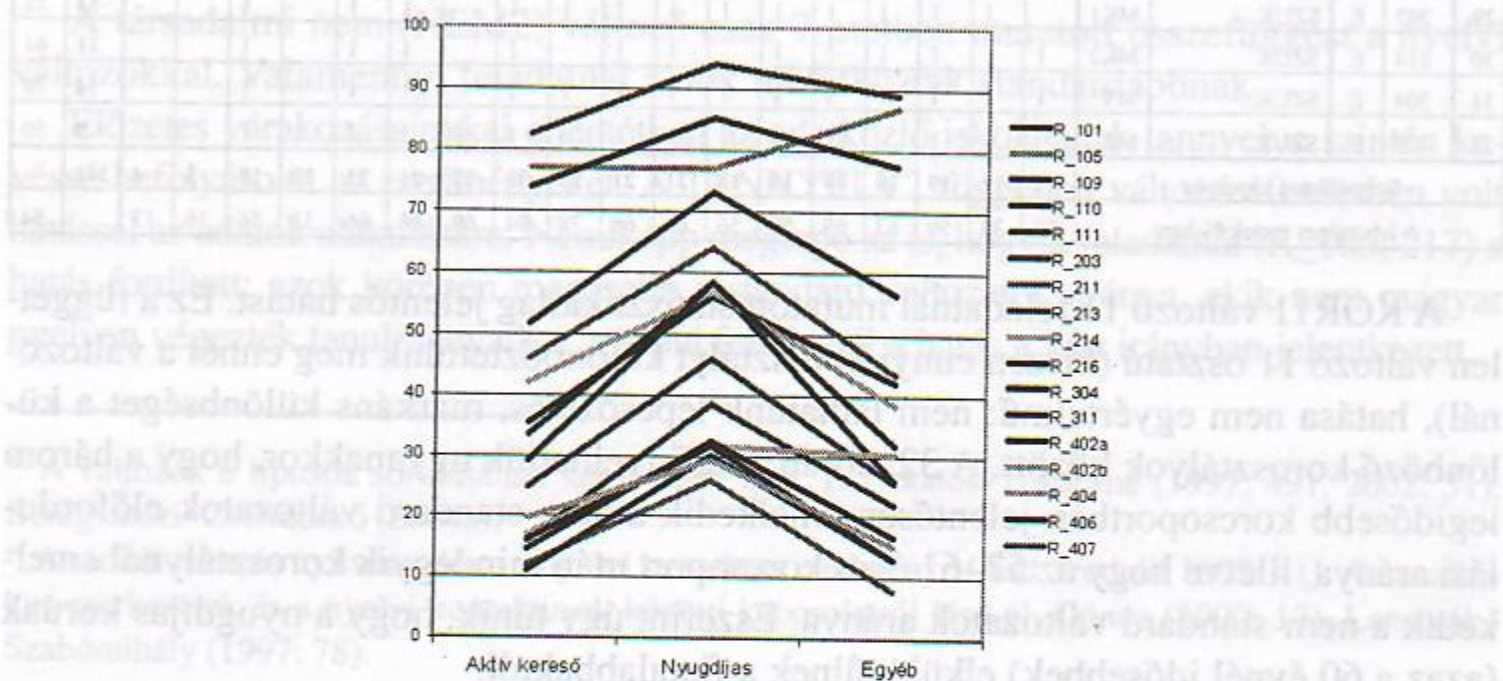


Ezt látszik igazolni a KOR3 változó is, amely 19 feladatnál mutatott szignifikáns hatást az eredményekre, és valamennyi esetben a legidősebbek (62 évnél idősebbek) körében volt a legmagasabb a nem-standard válaszok aránya (33. ábra).

33. ábra. A KOR3 változó szignifikáns hatása: a nem-standard válaszok aránya korcsoportonként (N=516)



34. ábra. Az AKTIVITÁS3 változó szignifikáns hatása: a nem-standard válaszok aránya (N=516)



A KOR3 és KOR11 változók hatását ismerve azt feltételeztük, hogy az AKTIVITÁS3 változónál a nyugdíjasok körében lesz a legmagasabb a nem-standard változatok aránya. Amint a 34. ábrán láthatjuk, hipotézisünk beigazolódott, hiszen egyetlen kivételtől (R_105) eltekintve valóban a nyugdíjasok voltak a legkevésbé standardok.

A településen élő lakosok száma szerinti elemzés arra mutat rá, hogy a nagyobb településeken élők inkább standardok, mint a kisebb helységek lakosai. A LAKHELY5 változó például 19 esetben volt hatással az eredményekre, és a legkevésbé standardnak az 500 és 1000 lakosú települések bizonyultak, majd a legkisebb (500 lakos alatti) helységek következnek; a 2000–5000 lakos közötti községek állnak középen, a 2000–5000 lakosú, illetőleg az 5000 lakosnál nagyobb lélekszámmal rendelkező településeken élők a leginkább standardok. A LAKHELY2 változó (amely 18 esetben mutatott szignifikáns összefüggést a nyelvi változókkal) szintén megerősíti a fentieket: egyetlen kivételtől eltekintve (R_211) valamennyi esetben a 2000 lakosnál nagyobb településeken volt magasabb a standard változatok előfordulási aránya, és a 2000-nél kisebb lélekszámmal bíró helységek voltak a kevésbé standardok.

A fentiek tükrében – tekintve, hogy a városok 5000 lakosnál nagyobb lélekszámúak, s hogy a városi típusú települések is főként a magasabb lélekszámúak közé tartoznak – kevésbé meglepő, hogy azon 20 eset közül, amikor a TELEPÜLÉS3 változó szignifikáns hatással volt a nyelvi változókra, 13-szor a városiak körében volt a legalacsonyabb a nem-standard válaszok aránya, és a falvakban élők mutatkoztak a legkevésbé standardnak. Mindössze egyetlen fordított eset volt (R_211); 5 esetben (R_108, 111, 217, 301, 309) a városi típusú településen élők standardabbak voltak, mint a városiak.

Ha a TELEPÜLÉS2 független változót korreláltatjuk a nyelvi változókkal, 19 esetben találunk összefüggést, és egyetlen kivétellel (amely ismét csak az R_211) azt tapasztaljuk, hogy a városokban élők körében alacsonyabb a nem-standard változatok aránya, mint a nem városban élők körében.

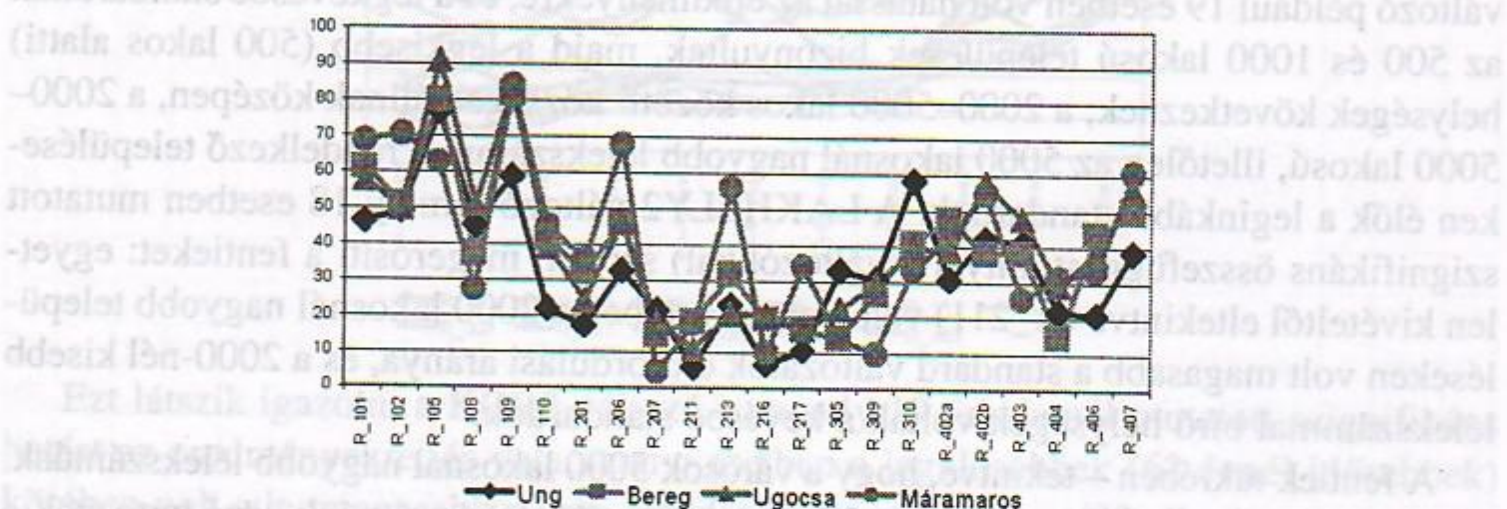
Annak ellenére, hogy az ARÁNYOK5 változó 21 esetben volt szignifikáns hatással a nyelvi változókra, egyértelmű hatást nem tudunk meghatározni az adatok alapján. Jóval többet tudunk meg azonban a település nemzetiségi összetételének hatásáról, ha az ARÁNYOK2 változót elemezzük. Az ARÁNYOK2 független változóként úgyszintén 21 feladatnál mutatott jelentős hatást. Ebből három kivétellel (R_206, 213, 301) az előzetesen várható képest ellenkező irányú hatást tapasztalhattunk: azokon a településeken volt magasabb a nem-standard változatok előfordulási aránya, ahol a magyarok aránya 50% fölötti. Ezt az elsőre meglepő eredményt csak az adatok további, részletesebb elemzése után magyarázhatjuk meg. Feltételezzük azonban, hogy az okok között figyelembe kell vennünk, hogy a nem magyar többségű településeken élő adatközlőink jelentős része városi, és (amint a fentiekben láttuk) a városok standardabbak, mint a falvak, s ez a hatás jelentkezik itt is.

A kutatás elején megfogalmazott hipotéziseknek megfelelő hatást mutatott az ISKOLA4 és az ISKOLA2 változó⁴⁵: akár négy, akár két kategóriába soroltuk iskolai végzettségük szerint az adatközlőket (egyetlen kivétellel: az R_211 feladatban az ISKOLA4-nél a szak- és szakközépiskolai végzettségűek körében volt a legmagasabb a standard válaszok aránya) minden esetben a felső végzettségűek körében volt a legkisebb a nem-standard változatok előfordulási aránya.

⁴⁵ Mindkét független változó 21 esetben mutatott szignifikáns hatást a nyelvi változókra.

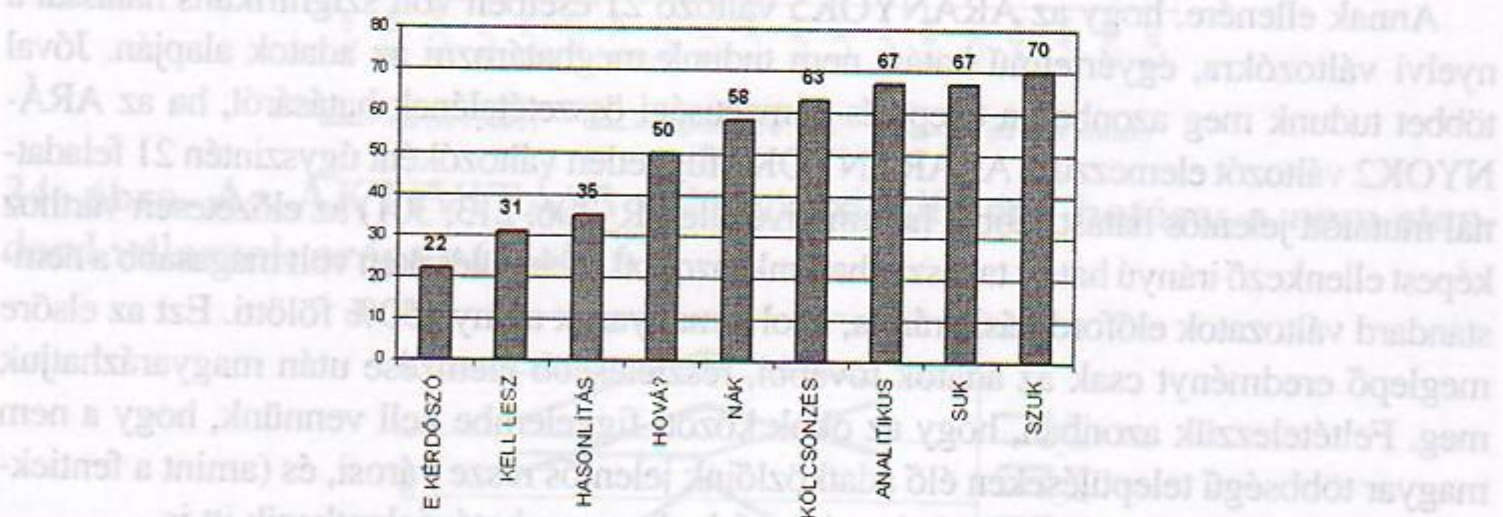
A VÁRMEGYE4, JÁRÁS5 és JÁRÁS8 független változók voltak a leggyakrabban hatással a nyelvi változókra (22, 25, illetve 30 esetben). Ám az elemzés jelenlegi szakaszában egyik szociológiai változónál sem mutatható ki egyértelmű hatás. Ahhoz hasonló eredményeket kaptunk, mint amilyen a 35. ábrán látható.

35. ábra. A VÁRMEGYE4 változó szignifikáns hatása: a nem-standard válaszok aránya (N=516)



Érdekesnek tűnik annak megvizsgálása is, hogy a lehetséges korrelációk mekkora hányada valósul meg a különböző típusváltozók vonatkozásában. Azaz: arra is kíváncsiak voltunk, van-e különbség az egyes nyelvi típusváltozók társadalmi rétegződésében. Ha ilyen szempontból vesszük szemügyre adatainkat, kiderül, hogy jelentős eltérések lehetnek az egyes típusváltozók között: amint a 36. ábrán látható, vannak olyan típusváltozók, melyekre szinte valamennyi szociológiai változó hatással van (pl. SZUK, SÜK), s olyanok is, melyek gyakorlatilag alig mutatnak társadalmi rétegződést (pl. E KÉRDŐSZÓ, KELL LESZ, HASONLÍTÁS).

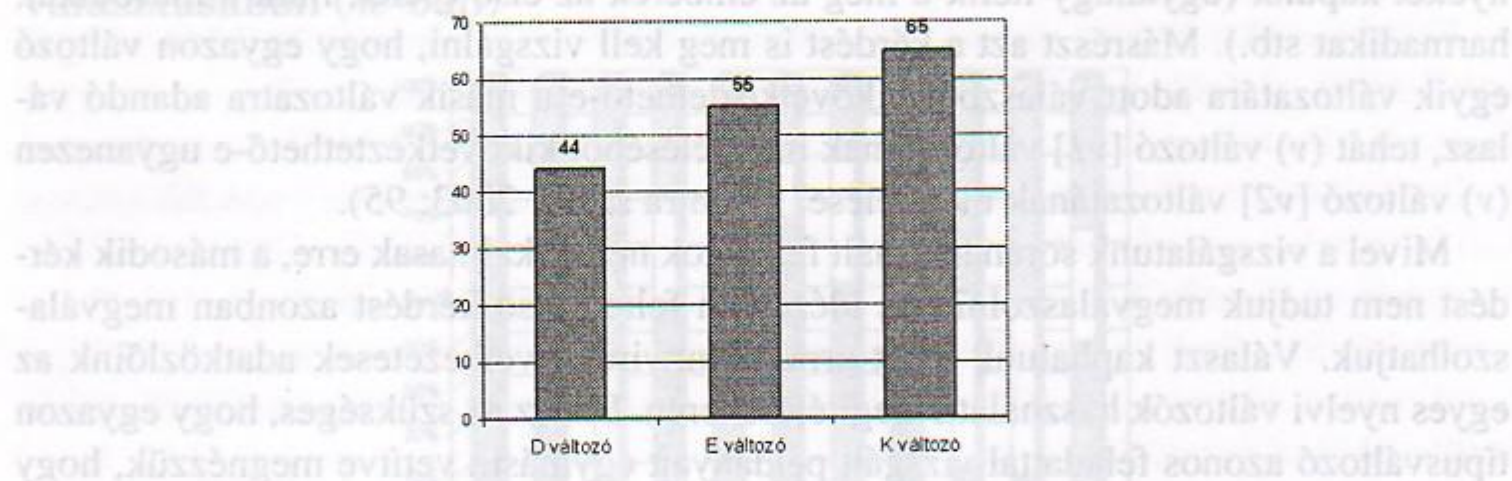
36. ábra. A független változók hatása típusváltozók szerint



Ha változótípusok szerint vizsgáljuk eredményeinket, azt tapasztaljuk, hogy a leginkább szociálisan rétegzett változótípusok a kontaktusváltozók bizonyultak, majd az egyetemes, végül pedig a dialektális (nyelvjárási) változók következnek (37. ábra).

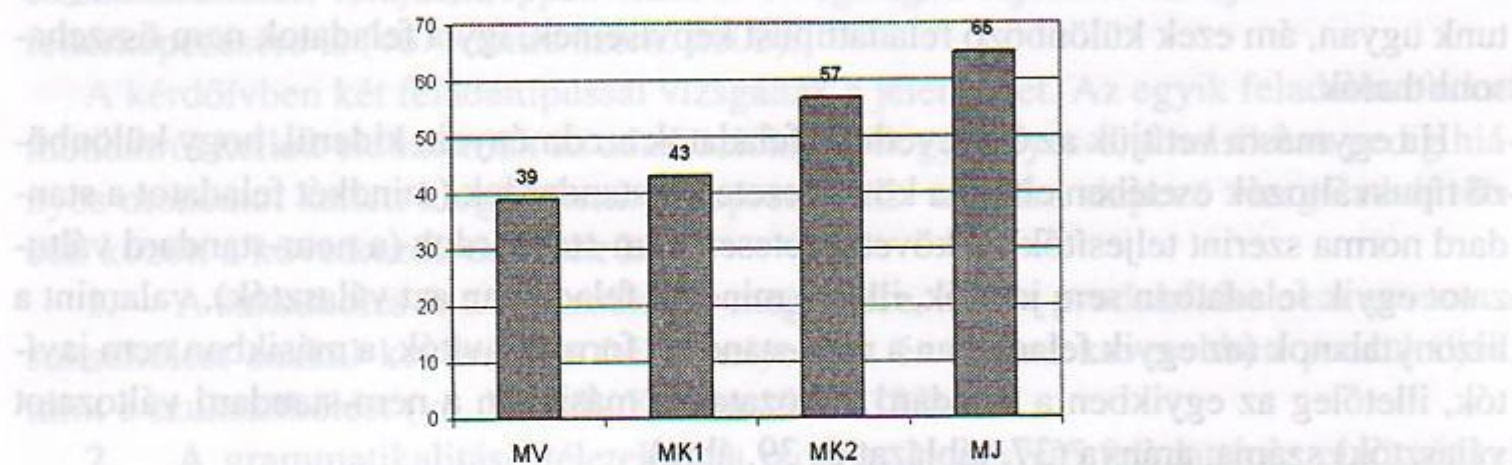
A szociolingvisztikai szakirodalomban ismert a feladathatás jelensége, vagyis az, hogy a feladat típusa befolyásolhatja a kapott eredményeket (Váradi-Kontra 1994: 123, Csernicskó szerk. 2003: 171–176, Kontra szerk. 2003: 232–239). Mivel vizsgálatunkban négy feladattípust használtunk, lehetőség nyílik arra, hogy megvizsgáljuk: van-e eltérés a Rétegződés-2003-ban az egyes feladattípusok között a tekintetben, hogy mi-

37. ábra. A független változók hatása változótípusok szerint



lyen összefüggést mutatnak a független változókkal. Ha megvizsgáljuk a 38. ábrát, kiderül, hogy a MJ feladattípus mutatta a legtöbb összefüggést a szociológiai változókkal (a lehetséges esetek kétharmadánál mutatkozott szignifikáns hatás), a MV feladattípusnál ellenben a lehetséges korrelációknak mindössze a 39%-a valósult meg.

38. ábra. A független változók hatása feladattípusok szerint



7.3.3. Következetesség

A társasnyelvészetben (szociolingvisztikában) közhely, hogy egy-egy nyelvi változó egyik változatát egyes társadalmi csoportok, másik változatát más szociális rétegek használhatják.⁴⁶ Ám az is izgalmas tudományos kérdés, hogy egyazon beszélő mennyire következetesen használja az adott változó változatait; vagyis: egyébként azonos körülmények között⁴⁷ mindig a standard/nem-standard változatot választja-e, vagy inkább egyszer ezt, másszor a másikat. Kontra Miklós a következőképpen fogalmazza meg ezt a kutatási kérdést a magyarországi felnőtt társadalom nyelvhasználatának szociális rétegződését bemutató kötetében:

„Az empirikus vizsgálatokban fontos kérdés, hogy mennyire következetesek, illetve következetlenek a mintától nyert adatok. Egyrészt az a kérdés, hogy azonos feladatokat milyen következetesen oldanak meg az adatközlők, tehát például ha két, három

⁴⁶ Lásd pl. Labov (1966) kötetünk 1. fejezetében is említett klasszikus vizsgálatát.

⁴⁷ Az egyébként azonos körülmények közötti kitétel azért lényeges, mert tudjuk: a stilisztikai variáció (azaz a beszélőnek a saját nyelvhasználatára fordított figyelem mértéke) jelentősen befolyásolhatja, hogy egyazon személy egy bizonyos változónak melyik (a standard vagy éppen a nem-standard) változatát választja. Erről lásd pl. Labov jelen kötet 1. fejezetében említett kutatását (Labov 1966, ill. 4. ábra) vagy az ugyanott tárgyalt BUSZI adatait (Váradi 1995/1996, ill. 3. ábra).

stb. feladatban is a nemstandard [bV]-t kell megítélniük, mennyire hasonló eredményeket kapunk (ugyanúgy ítélik-e meg az emberek az első esetet, mint a másodikat, harmadikat stb.). Másrészt azt a kérdést is meg kell vizsgálni, hogy egyazon változó egyik változatára adott válaszból kikövetkeztethető-e a másik változatra adandó válasz, tehát (v) változó [v1] változatának megítéléséből kikövetkeztethető-e ugyanezen (v) változó [v2] változatának megítélése” (Kontra szerk. 2003: 95).

Mivel a vizsgálatunk során használt feladatok nem alkalmasak erre, a második kérdést nem tudjuk megválaszolni. Az idézetben feltett első kérdést azonban megválaszolhatjuk. Választ kaphatunk tehát arra, mennyire következetesek adatközlőink az egyes nyelvi változók használata/megítélése terén. Ehhez az szükséges, hogy egyazon típusváltozó azonos feladattal vizsgált példányait egymásra vetítve megnézzük, hogy például aki az egyik nem-standard mondatot helyesnek ítélte, következetesen helyesnek ítéli-e a másik, egyébként ugyanannak a típusváltozónak a nem-standard változatát tartalmazó mondatot is. Lényeges, hogy csak az azonos feladattípussal vizsgált változópéldányokat vethetjük egybe, hiszen – mint azt az előző pontban említettük – a feladattípus befolyásolja az eredményeket.

A feladathatás miatt az E KÉRDŐSZÓ, a KELL LESZ és a HOVÁ? változótípust ki kell zárunk ebből az elemzésből, mivel e három változótípust több feladattal vizsgáltunk ugyan, ám ezek különböző feladattípust képviselnek, így a feladatok nem összehasonlíthatók.

Ha egymásra vetítjük az összevethető feladatok eredményeit, kiderül, hogy különböző típusváltozók esetében eltérő a következetesen standardok (mindkét feladatot a standard norma szerint teljesítők), a következetesen nem-standardok (a nem-standard változatot egyik feladatban sem javítók, illetve mindkét feladatban azt választók), valamint a bizonytalanok (az egyik feladatban a nem-standard formát javítók, a másikban nem javítók, illetőleg az egyikben a standard változatot, a másikban a nem-standard változatot választók) száma, aránya (37. táblázat és 39. ábra).

37. táblázat. Következetesség nyelvi változók változatainak megítélésében/választásában (abszolút számokban)

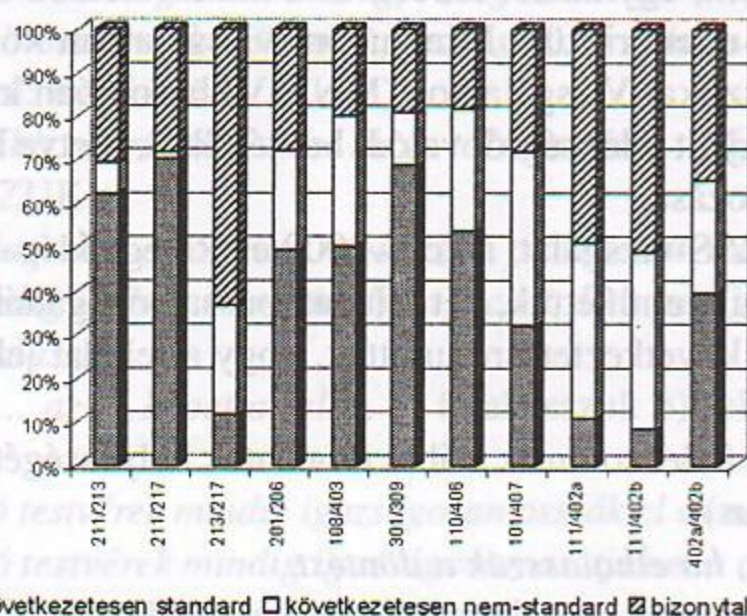
Típusváltozó	ANALITIKUS			HASONLÍTÁS	NÁK		SUK	SZUK	KÖLCSÖNZÉS		
Feladatok száma	211/213	211/217	213/217	201/206	108/403	301/309	110/406	101/407	111/402a	111/402b	402a/402b
következetesen standard	318	359	60	253	258	353	277	165	56	44	203
következetesen nem-standard	36	8	127	117	155	62	145	206	207	208	134
bizonytalan	157	145	325	144	103	98	94	145	253	264	179
összesen	511	512	512	514	516	513	516	516	516	516	516

7.3.4. Suksüköl-e, aki szukszüköl?

A fenti kérdéshez hasonlóan izgalmas kérdés az is, hogyan illeszkednek kutatási eredményeink a hasonló szempontok és módszertan alapján készült magyarországi kutatásokhoz. Az alábbiakban ilyen összehasonlításra teszünk kísérletet.

A Magyar Közvélemény-kutató Intézet és az MTA Nyelvtudományi Intézete 1988 tavaszán a 18 éven felüli magyarországi lakosság 850 fős, a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a lakóhely típusa szerint reprezentatív országos mintán kérdőíves adatgyűjtést végzett a nyelvhasználat néhány kérdéséről. A kutatás (amelyet Magyar Nem-

39. ábra. Következetesség nyelvi változók változatainak megítélésében/választásában (%-ban)



zeti Szociolingvisztikai Vizsgálat néven ismer a magyar nyelvésztársadalom) többek között kiterjedt az ún. *stigmatizált kijelentő mód*, vagy közismertebb nevén a suksükölés és szukszükölés, tulajdonképpen tehát a *-t* végű igék kijelentő módja használatának feltérképezésére is (vö. Kontra szerk. 2003).

A kérdőívben két feladattípussal vizsgálták a jelenséget. Az egyik feladatban adott mondatról kellett eldönteniük az adatközlőknek, hogy helyes-e, a másokban pedig hiányos mondatot kellett kiegészíteni. A reprezentatív mintára alapozó vizsgálatból többek között a következők derültek ki.

1. A suksükölés és a szukszükölés megítélése, illetve produkálása nem azonos: a suksükölést sokkal kevesebben ítélik helyesnek és sokkal kevesebben produkálják, mint a szukszükölést (vö. Váradi-Kontra 1994: 123).

2. A grammatikalitási ítéletek és a mondat-kiegészítő feladattípus eredményei között eltérés van, ami azt jelenti, hogy az adatok értékelése során számolni kell a feladattípus hatásával (vö. Váradi-Kontra 1994: 123).

3. Nem állíthatjuk, hogy aki suksüköl, az szukszüköl is. A magyarországi beszélők három csoportra oszlanak a stigmatizált kijelentő mód használata tekintetében. Az egyik csoport a standard beszélőké: ők se nem suksükölnek, se nem szukszükölnek. Vannak a fél-standard beszélők: ők szukszükölnek, de nem suksükölnek. Végül vannak a nem-standard beszélők, akik suksükölnek is és szukszükölnek is (vö. Kontra 1992: 92, Kontra szerk. 2003: 137–141).

A nyelvjárási irodalom (Imre 1971, Balogh 1997) alapján valószínűsíthető, hogy a jelenség túlterjed a mai Magyarország határain, és az egész magyar nyelvterületen változóként viselkedik. Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella (1997) könyvükben ez alapján E-változónak, azaz egyetemes változónak tekintik a *-t* végű igék kijelentő módját. Ez alapján a következő hipotéziseket állítottuk fel.

1. A suksükölés és a szukszükölés közötti különbség a határokon túl (így Kárpátján) is olyan lesz, mint a magyarországi reprezentatív mintán mért vizsgálatban: a szukszükölő változatok magasabb arányban fordulnak majd elő, mint a suksükölők.

2. Ha Magyarországon a feladattípus hatással van az eredményekre, valószínűleg a kisebbségi magyaroknál, köztük Kárpátján is hasonló lesz a helyzet.

3. A kárpátaljai és a Kárpát-medencei magyar beszélők is három csoportra oszthatók e változó használata szerint.

Feltevéseinket három, egymástól időben és a mintavételben is különböző vizsgálatból nyert adatokkal ellenőrizzük. Mindhárom vizsgálatban közös, hogy a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálathoz (MNSzV) hasonlóan kérdőíves módszerrel gyűjtött adatokat a tárgyalt jelenségről valódi beszélőktől, illetve hogy mindháromnak van kárpátaljai vonatkozása.

A három kutatás: RSS-vizsgálat, Iskola-2000 és Rétegződés-2003.

Az MNSzV-ben, mint említettük, két feladattípussal vizsgálták a stigmatizált kijelentő módot, és arra a következtetésre jutottak, hogy a feladat jellege befolyásolja az eredményeket.

A grammatikalitási ítélet során az alábbi mondatok helyességét ítélték meg az adatközlők (GR feladattípus).

(1) *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést.*

(2) *Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet.*

A szóbeli mondat-kiegészítő feladatnál pedig szótári alakjában megadott szót illesztettek a válaszadók a mondat üresen hagyott helyére (MK feladattípus).

(3) *Az asztalos éppen most ragasztja/ragassza a szék lábát.*

(4) *Ebben a zajban nem hallok, ha Éva kinyitja/kinyissa az ajtót.*

Az RSS-kutatásban szintén mondat-kiegészítő (MK) feladatot használtunk, de írásban.

(5) *Minek ez a halogatás? Nem szeretem, ha valaki elhalasztja/elhalassza a döntéseket.*

(6) *Ha Péter rosszul válogatja/válogassa meg a barátait, pórul jár.*

Az Iskola-2000 kutatás során három feladattípussal dolgoztunk. Az elsőben adott mondatokról kellett eldönteni, helyesek-e, és ha nem, írásban helyesre javítani őket (MJ feladattípus).

(7) *A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat.*

(8) *Mikor osszátok már el a kártyát?*

(9) *Ha Béla rosszul válogatja meg a barátait, pórul jár.*

(10) *Menj odébb, mert Mari nem lássa tőled a tévét.*

A második feladattípusban egy hiányos szót kellett írásban végződéssel kiegészíteni (MK).

(11) *Attila mindig időben megcsinálja a leckét, Mónika pedig mindig elhalasztja/elhalassza másnapra.*

(12) *Én látom az összefüggéseket, de ő nem látja/lássa.*

A harmadikban pedig két megadott mondat közül kellett kiválasztani a helyeset (MV feladattípus).

(13) a) *A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit?*

b) *A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit?*

(14) a) *Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.*

b) *Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is.*

A Rétegződés-2003 kutatásban a suksükölésre és szukszükölésre vonatkozó feladatok a következők voltak:

R_110. *Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár.* (MJ) Standard: *válogatja.*

R_202. *Én látom az összefüggéseket, de ő nem lá...* (MK) Standard: *látja.*

R_216. *Mi is nagyon ... a tévéorozatokat.* a) szeretjük b) szeressük. (MK) Standard: *szeretjük.*

R_311. (a) *Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.*

(b) *Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is.* (MV) Standard: *megkötjük.*

R_406. *Menj odébb, mert Mari nem lássa tőled a tévét.* (MJ) Standard: *látja.*

Szükszükölés (SZUK):

R_101. *A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat.* (MJ) Standard: *ragasztja.*

R_203. *Józsi mindig időben megcsinálja a leckét, Éva pedig elhala..... másnapra.* (MK) Standard: *elhalasztja.*

R_214. *Holnap ... azt a képet a falra.* a) felakasszuk b) felakasztjuk. (MK) Standard: *felakasztjuk.*

R_304. (a) *A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit? – kérdezte Öcsi.*

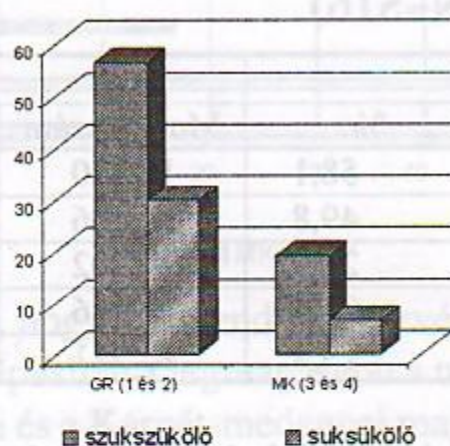
(b) *A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit? – kérdezte Öcsi.* (MV) Standard: *osztják.*

R_407. *Ha megint elhalasszuk az utazást, soha nem megyünk el nyaralni.* (MJ) Standard: *elhalasztjuk.*

1. hipotézis: A sukszükölés és a szukszükölés közötti különbség a határokon túl is olyan lesz, mint a magyarországi reprezentatív mintán mért vizsgálatban: a szukszükölő változatok magasabb arányban fordulnak majd elő, mint a sukszükölők.

Az MNSzV-ben az (1) és (2) megítélése, illetve a (3) és (4) produkciója között jelentős eltérés volt (lásd 40. ábra, ill. vö. Váradi–Kontra 1994: 123).

40. ábra. A szukszükölő és a sukszükölő változatok aránya az MNSzV-ben (N=850)



Az ábrából látható, hogy mindkét feladattípusnál valóban magasabb a szukszükölő mondatot helyesnek tartók, illetve a szukszükölést produkálók aránya. Most nézzük meg, hogyan alakul ugyanez az RSS-kutatásban, amely hét országban gyűjtött adatokra épül (41. ábra).

A szukszükölő változatok előfordulási aránya valamennyi mintában magasabb, mint a sukszükölőké. Hasonló eredményt mutat az Iskola-2000 vizsgálat is (38. táblázat).

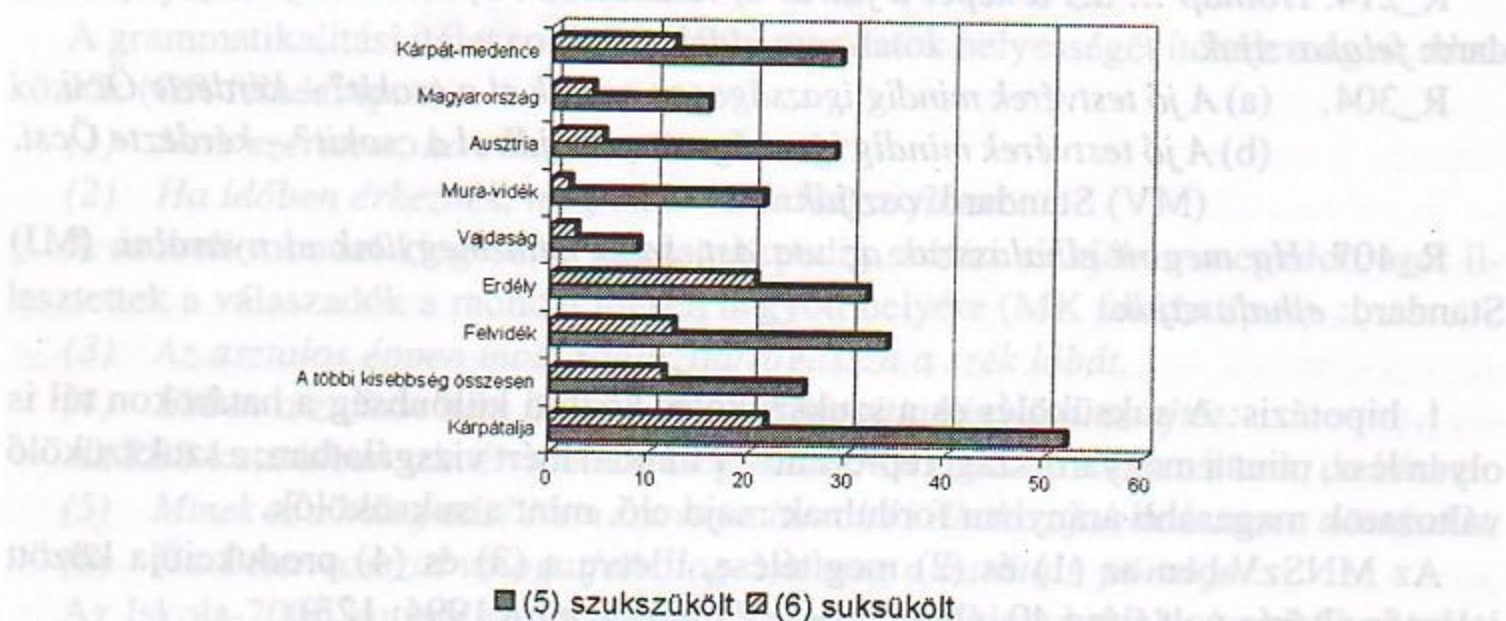
A szukszükölés százaléakai itt is magasabbak. Hasonló eredményeket mutatnak a Rétegződés–2003 adatai is (39. táblázat).

Ez azt jelenti, hogy mindhárom kutatás megerősíti az MNSzV eredményeit: a szukszükölés és a sukszükölés társadalmi megítélése eltérő. Ezt a jelenséget Váradi és Kontra (1995: 140) differenciált stigmatizációnak nevezi.

38. táblázat. A szukszükölő és a suksükölő változatok gyakorisága az Iskola-2000-ben (N=675)

Szukszükölő			Suksükölő		
Mondatszám	Feladattípus	%	Mondatszám	Feladattípus	%
(7)	MJ	58,6	(9)	MJ	42,3
(8)	MJ	59,7	(10)	MJ	41,3
(11)	MK	17,0	(12)	MK	1,8
(13)	MV	22,4	(14)	MV	13,7

41. ábra. A szukszükölő (*elhalassza*) és a suksükölő (*válogassa*) változatok gyakorisága az RSS-kutatás-ban (N=846)



39. táblázat. A szukszükölő és a suksükölő változatok gyakorisága a Rétegződés-2003-ban (N=516)

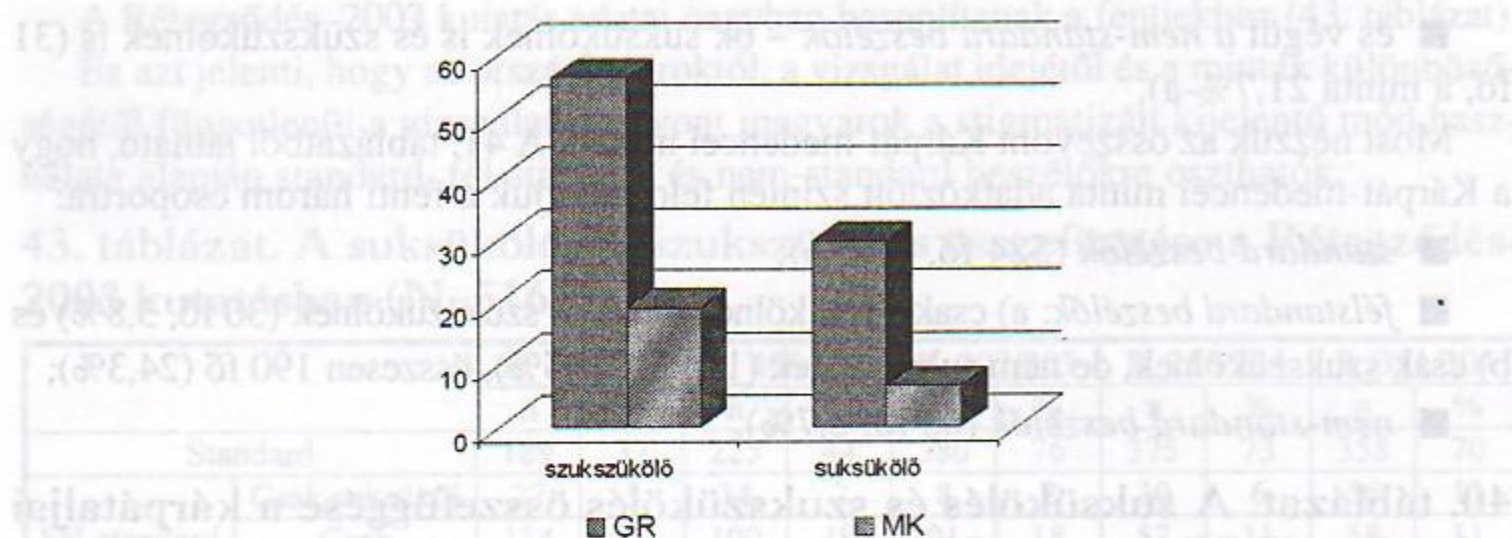
Szukszükölő			Suksükölő		
Mondatszám	Feladattípus	%	Mondatszám	Feladattípus	%
R_101	MJ	58,1	R_110	MJ	37,4
R_407	MJ	49,8	R_406	MJ	37,0
R_203	MK1	22,9	R_202	MK1	6,2
R_214	MK2	21,4	R_216	MK2	16,1
R_304	MV	19,4	R_311	MV	19,0

2. hipotézis: Ha Magyarországon a feladattípus hatással van az eredményekre, valószínűleg Kárpátalján is hasonló lesz a helyzet.

Az MNSzV-ben különbség mutatkozott a feladattípusok között: „A grammatikalitási ítéletek és a mondat-kiegészítéssel feladatban megmutatkozó nyelvi produkció között lényeges eltérés van: produkció közben belép egy olyan normatív kontroll, ami az ítéletalkotáskor nem játszik szerepet” (Váradí-Kontra 1994: 123). A 42. ábra ezt a különbséget szemlélteti.

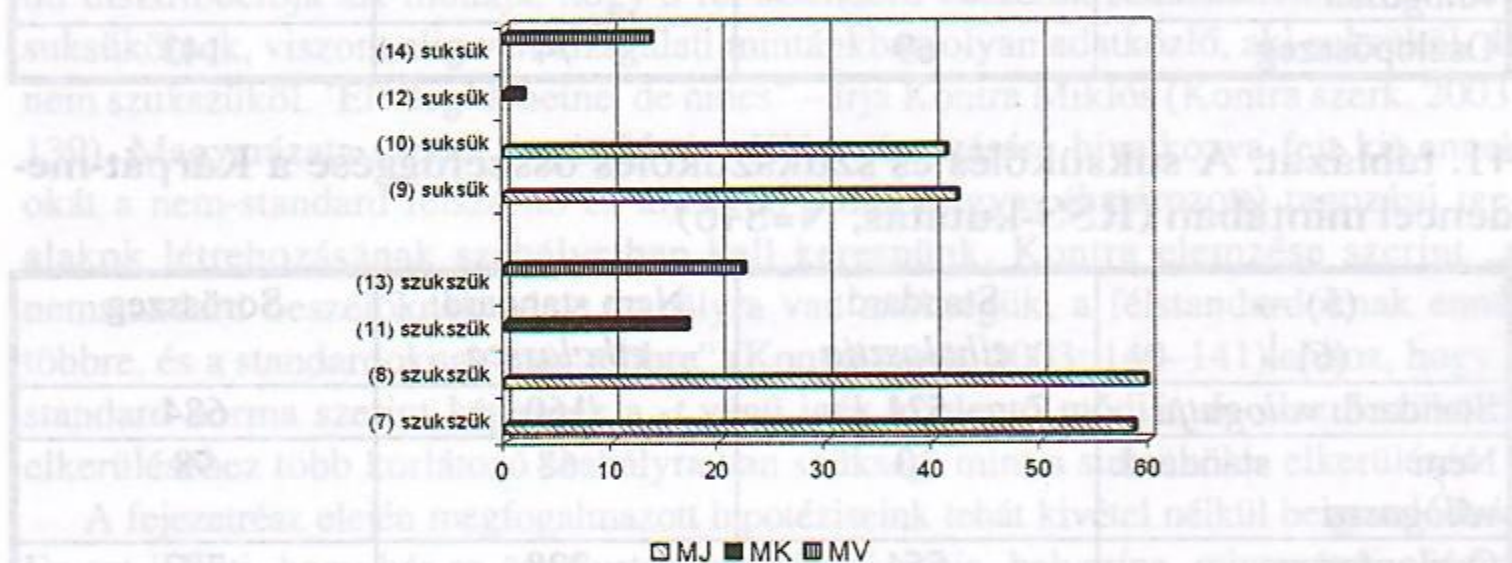
Mivel az RSS-kutatásban egyetlen feladattípus segítségével vizsgáltuk a jelenséget, hipotézisünket csak az Iskola-2000 és a Rétegződés-2003 adataival tudjuk kontrollálni. A 43. ábra azt mutatja, hogy akárcsak az MNSzV-ben, a kárpátaljai magyar középiskolások reprezentatív mintájára alapozó kutatásban is eltérnek az eredmények feladattípusonként (mind a szukszükölő, mind pedig a suksükölő változóknál; lásd 43. ábra). Mivel a vizsgált

42. ábra. A szukszükölő és a suksükölő változatok aránya az MNSzV-ben feladattípusok szerinti bontásban (N=850)



nyelvi típusváltozó ugyanaz volt, és csak a feladat jellegét változtattuk, ez a hatás bizonyítottan látszik. Az is igazolja hipotézisünket, hogy a (7) és (8), illetve a (9) és (10) eredményei szinte teljesen megegyeznek, és ezek azonos feladattípust képviselnek. Vagyis nem a mondatok megformáltsága, hanem a feladat jellege az, ami befolyásolja az eredményeket.

43. ábra. A szukszükölő és a suksükölő változatok aránya az Iskola-2000-ben feladattípusok szerinti bontásban (N=675)



A 39. táblázatból látható, hogy ez a tendencia érvényesül a Rétegződés-2003-ban is, ahol szintén a MJ feladattípusban a legmagasabb a nem-standard változatok aránya.

3. hipotézis: A kárpátaljai és a Kárpát-medencei magyar beszélők is három csoportra oszthatók e változó használata szerint.

Kontra Miklós (Kontra 1992, Kontra szerk. 2003) megállapította, hogy az MNSzV adatai alapján a magyarországi beszélőközösség a stigmatizált kijelentő mód használata, megítélése szerint három csoportra osztható. Feltételezésünk szerint ez a megállapítás a kárpátaljai, illetve a Kárpát-medencei magyarokra is érvényes.

Ellenőrizzük előbb hipotézisünket az RSS-kutatás adatai alapján. Nézzük előbb csak a kárpátaljai mintát.

A 40. táblázatból látszik, hogy az RSS-kutatásban a minta valóban három csoportra osztható. Vannak:

■ *a standard beszélők* – ők nem suksükölnek és nem is szukszükölnek (ebben a mintában ebbe a csoportba 69 fő, a minta 48,2%-a tartozik);

■ *a félstandard beszélők* – ők nem suksükölnek, de szukszükölnek (ide 43 fő, a minta 30,1%-a sorolható);

■ és végül *a nem-standard beszélők* – ők suksükölnek is és szukszükölnek is (31 fő, a minta 21,7%-a).

Most nézzük az összevont Kárpát-medencei mintát. A 41. táblázatból látható, hogy a Kárpát-medencei minta adatközlőit szintén feloszthatjuk a fenti három csoportra:

■ *standard beszélők* (524 fő, 67,0%);

■ *félstandard beszélők*: a) csak suksükölnek, de nem szukszükölnek (30 fő, 3,8%) és b) csak szukszükölnek, de nem suksükölnek (160 fő, 20,5%), összesen 190 fő (24,3%);

■ *nem-standard beszélők* (68 fő, 8,7%).

40. táblázat. A suksükölés és szukszükölés összefüggése a kárpátaljai mintában (RSS-kutatás, N=144)

(5) → (6) ↓	Standard: <i>elhalasztja</i>	Nem standard: <i>elhalassza</i>	Sorösszeg
Standard: <i>válogatja</i>	69	43	112
Nem standard: <i>válogassa</i>	0	31	31
Oszlopösszeg	69	74	143

41. táblázat. A suksükölés és szukszükölés összefüggése a Kárpát-medencei mintában (RSS-kutatás, N=846)

(5) → (6) ↓	Standard: <i>elhalasztja</i>	Nem standard: <i>elhalassza</i>	Sorösszeg
Standard: <i>válogatja</i>	524	160	684
Nem standard: <i>válogassa</i>	30	68	98
Oszlopösszeg	554	228	782

Most nézzük meg az Iskola-2000 vizsgálat során a kárpátaljai magyar középiskolásoktól nyert adatokat. Ebben a vizsgálatban több feladattípussal vizsgáltuk a jelenséget. Korábban már szóltunk arról, hogy a feladattípus befolyásolja az eredményeket, ezért csak az azonos feladattípussal vizsgált változópéldányokat vethetjük egybe (lásd 42. táblázat).

42. táblázat. A suksükölés és szukszükölés összefüggése az Iskola-2000 kutatásban (N=675)

		(7)/(9)		(8)/(9)		(7)/(10)		(8)/(10)		(11)/(12)		(13)/(14)	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Standard		222	33,9	222	33,7	221	33,8	231	34,9	538	82,5	477	72,7
Fél-standard	Csak suksüköl	52	7,9	45	6,8	50	7,7	36	5,5	5	0,8	32	4,9
	Csak szukszüköl	160	24,3	161	24,4	165	25,3	158	23,9	103	15,8	89	13,6
Nem-standard		223	33,9	231	35,1	217	33,2	236	35,7	6	0,9	58	8,8

A táblázatból láthatjuk, hogy a kárpátaljai magyar középiskolások is három csoportra oszthatók, akárcsak a másik két minta.

A Rétegződés–2003 kutatás adatai nagyban hasonlítanak a fentiekhez (43. táblázat). Ez azt jelenti, hogy az országhatároktól, a vizsgálat idejétől és a minták különbözőségétől függetlenül a vizsgálatba bevont magyarok a stigmatizált kijelentő mód használata alapján standard, fél-standard és nem-standard beszélőkre oszthatók.

43. táblázat. A suksükölés és szukszükölés összefüggése a Rétegződés-2003 kutatásban (N=516)

		R 110/101		R 406/407		R 202/203		R 216/214		R 311/304	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Standard		189	37	225	44	380	76	375	73	358	70
Fél-standard	Csak suksüköl	27	5	34	7	8	2	30	6	56	11
	Csak szukszüköl	134	26	100	19	91	18	57	11	58	11
Nem-standard		166	32	157	30	23	4	53	10	42	8

Érdekes, hogy az MNSzV és az itt tárgyalt vizsgálatok adatai szerint a fél-standard beszélők két csoportra oszthatók: (1) vannak, akik csak szukszükölnek, de nem suksükölnek, illetve (2) akik csak suksükölnek, de nem szukszükölnek. Utóbbiakból lényegesen kevesebb van, mint előbbiekből. „A suksükölés és a szukszükölés társadalmi disztribúciója azt mutatja, hogy a fél-sztenderd beszélők szukszükölnek, de nem suksükölnek, viszont alig van vizsgálati mintánkban olyan adatközlő, aki suksüköl, de nem szukszüköl. 'Elvileg' lehetne, de nincs” – írja Kontra Miklós (Kontra szerk. 2003: 139). Magyarázata szerint (amit Sándor Klára elemzésére hivatkozva fejt ki) ennek okát a nem-standard felszólító és kijelentő módú tárgyas (határozott) ragozású igealakok létrehozásának szabályaiban kell keresnünk. Kontra elemzése szerint „a nemstandard beszélőknek négy szabályra van szükségük, a félstandardoknak ennél többre, és a standardoknak még többre” (Kontra szerk. 2003: 140–141) ahhoz, hogy a standard norma szerint képezzék a -t végű igék kijelentő módját, és a szukszükölés elkerüléséhez több korlátozó szabályra van szükség, mint a suksükölés elkerülésére.

A fejezet rész elején megfogalmazott hipotéziseink tehát kivétel nélkül beigazolódtak. Ez azt jelenti, hogy bár az összevetett vizsgálatok ideje, helyszíne, mintavételi eljárása különbözik, a -t végű igék kijelentő módja valamennyi itt tárgyalt vizsgálatban azonosan viselkedik: a suksükölés és szukszükölés megítélése és produkciója között mindenütt jelentős eltérés van; a feladattípus hatással van az eredményekre; illetve a nevezett változó változatainak megítélése/produkciója szerint az adatközlők három csoportra oszthatók.

Az eredmények első tanulsága arra mutat rá, hogy a Kárpát-medence magyarsága körében országhatároktól függetlenül működik a differenciált stigmatizáció a suksükölést és a szukszükölést illetően. A második következtetés kutatás-módszertani szempontból lényeges: bármilyen kérdőíves vizsgálat megtervezésekor figyelembe kell venni, hogy a feladatok típusa hatással van az eredményekre, ezért minden jelenséget lehetőség szerint többféle feladattal kell vizsgálni, az eltérő feladattípusokból nyert adatokat pedig nem szabad összevontan kezelni. A harmadik tanulság az anyanyelvi oktatás szempontjából érdemes figyelemre: aki suksüköl, az nagy valószínűséggel szukszüköl is, de ez fordítva csak ritkán igaz; ez azt jelenti, hogy az iskolai oktatás során külön figyelmet kell fordítani a -t és -sz-t végű igék kijelentő módjára.

7.4. Folytatása következik

A Rétegződés–2003 kutatás adatainak további, mélyebb elemzése mindenképpen szükséges ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a kapott eredményeket. Szükséges például az egyes független változók együttes hatásának vizsgálata, ami finomíthatja a hatásokról kapott képet. A kutatás jelenlegi állása alapján is nyilvánvaló azonban, hogy a kárpátaljai magyar közösség nyelvi, nyelvhasználati szempontból ugyanúgy nem homogén, miként nem az szociológiai, vallási stb. téren sem.

8. Összefoglalás helyett

A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése olyan kutatási téma, amely mindenképpen további kutatásokat érdemel. Az itt bemutatott empirikus, valódi beszélőktől származó adatokra alapozó vizsgálati eredmények egyértelműen igazolták, hogy Kárpátalja magyar közössége is rétegzett, és a helyi magyar nyelvhasználat szintén. Ez pedig azt jelenti, hogy egy olyan nyelvi tervezési koncepciónak, amely pozitív eredményeket kíván elérni, számolnia kell azzal, hogy különböző csoportokban más-más problémákkal kell szembenéznünk.

A közösségben meglévő társadalmi törésvonalakat, az egyes csoportokat ma még nem könnyű behatárolnunk, mint ahogyan azt sem tudjuk még pontosan, milyen nyelvi és nem nyelvi jegyek alapján azonosíthatók a különböző szociális rétegek. Az azonban bizonyos, hogy – amint kötetünk utolsó fejezeteiben bemutattuk – az utóbbi évtizedben bekövetkezett politikai és gazdasági átalakulások együtt járnak a szociális szerkezet módosulásával, ez pedig a nyelvi rétegződés változását is maga után vonja. Kutatásaink – véleményünk szerint – segítenek abban, hogy tisztábban lássunk, és lehetőséget teremtsen arra, hogy felfedezzük, észrevegyük a közösségben folyamatban lévő társadalmi és nyelvi változásokat. Ez pedig esélyt teremtsen ahhoz, hogy – kutatásokra alapozott, megfontolt nyelvi tervezési koncepció révén – befolyásolni tudjuk ezeket a folyamatokat. A Rétegződés–2003 vizsgálat adatainak alapos, több szempontú elemzése mindenképpen közelebb visz majd minket ahhoz, hogy kérdéseinkre válaszokat kapjunk.⁴⁸

⁴⁸ Csernicskó István a kötet készítése idején Bolyai János Kutatási ösztöndíjas volt.

9. Irodalom

- A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1986.
- Babbie, Earl 2000. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Balogh Lajos 1991. Palócok a Kárpátalján? In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*, 63–66. Budapest: ELTE.
- Balogh Lajos 1993a. Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar Nyelv* LXXXIX: 225–229.
- Balogh Lajos 1993b. A magyar nyelv Kárpátalján. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 107–121. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Balogh Lajos 1997. A magyar nyelvjárások és a suksükölés. *Magyar Nyelv* XCIII/3: 354–360.
- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest: ELTE, kézirat.
- Bartha Csilla 1995. Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 37–47. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Bartha Csilla 1995/1996. Social and linguistic characteristics of immigrant language shift: The case of Hungarian in Detroit. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 43, No. 3–4: 405–431.
- Bartha Csilla 1996. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr* 120: 263–282.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. 2004. *Tanulmányok a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. A nyelvjárások és a kárpátaljai magyar iskola. Nyelvjárási jelenségek szociolingvisztikai vizsgálata In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 140–154. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv* C/2: 195–203.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004c. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 155–167. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó 1995/1996. Language planning issues of Hungarian place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 43, No. 3–4: 373–380.
- Chambers, J. K. – Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. (Second Edition) Cambridge: University Press.
- Chambers, J. K. 2002. Patterns of Variation including Change. In: J. K. Chambers, Peter Trudgill and Natalie Schilling-Estes eds., *The Handbook of Language Variation and Change*, 349–372. Blackwell Publishers.

- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 1999. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről. *Közoktatás* VI/2: 19–20.
- Csernicskó István 2000. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről egy szociolingvisztikai vizsgálat adatai alapján. *Acta Beregsasiensis* Vol. I: 23–37. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 2002. A -t végű igék kijelentő módja mint egyetemes változó? *Magyar Nyelv* XCVIII/3: 313–320.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna 2000. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua* 19-1/2: 95–122.
- Fenyvesi Anna szerk. 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- G. Varga Györgyi 1990. Presztízsváltozat, stigmatizált változat. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 178–181. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Gabóda Béla – Orosz Ildikó 2003. Kárpátalja. In: Fábri István – Horváth Tamás szerk., *Oktatási és tudományos intézmények a Kárpát-medencében. A magyar nyelvű képzést folytató határon túli oktatási intézmények összehasonlító vizsgálata*, 45–66. Budapest: Márton Áron Szakkollégium Kutatások Koordinációs Irodája.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.
- Gereben Ferenc 2005. A határon túli magyarság (anya)nyelvhasználati szokásai. In: Huszti Ilona és Koljádzsin Natália szerk., *Nyelv és oktatás a 21. század elején*, 40–52. Ungvár: PoliPrint.
- Giddens, Anthony 1997. *Szociológia*. Budapest: Osiris.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2000. Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek körében. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* 2000/3: 3–18.
- Göncz Lajos 2001. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél kisebbségi és többségi helyzetben. *Magyar Nyelv* XCVII: 152–171.

- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Grétsy László szerk. 1976. *Mai magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Harling, Jeffrey – Pléh, Csaba eds. 1995. *When East met West: Sociolinguistics in the Farmer Socialist Bloc*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Horváth Katalin 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere*. Uzshorod: Ungvári Állami Egyetem.
- Horváth Katalin 1991. Szebben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó* 1991. november 13., 8.
- Horváth Katalin 1998. Újabb keletű szláv átvételeink. *Kárpáti Igaz Szó* 1998. február 14., 13.
- Ilytyo, I. V. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kassai Ilona 1994. Nyelvi norma és nyelvhasználat viszonyáról az -e kérdőszó mondatbeli helye(i) kapcsán. *Magyar Nyelv XC*(1994): 42–48.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kálmán László szerk. 2001. *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiefer Ferenc szerk. 1992. *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Budapest: Akadémiai könyvkiadó.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és Nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical Research Institute – Research Centre for Earth Science – Minority Studies Programme Hungarian Academy of Sciences.
- Kontra Miklós – Catherin O. Ringen – Joseph P. Stemberger 1989. Kontextushatások a magyar magánhangzó-harmóniában. *Nyelvtudományi Közlemények* 90/1–2. szám, 128–142.
- Kontra Miklós 1990a. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 1990b. Az élőnyelvi vizsgálatok tárgyáról és módszereiről. In: Szabó Géza szerk., *II. Dialektológiai Szimpozion*, 131–138. Veszprém: VEAB.
- Kontra Miklós 1992a. Fonológiai általánosítás és szociolingvisztikai realitás. In: Kontra Miklós szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 87–95. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 1992b. Szükszükölő akadémikus. In: Hajdú Mihály és Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*, 372–374. Budapest: ELTE.
- Kontra Miklós 2003. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. In: Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 325–337. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Kossa János 1978. *A mi nyelvünk*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Labov, W. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, D. C.: Center of Applied Linguistics.
- Labov, W. 1979. A nyelvhasználat vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: Pléh Csaba – Terestyéni Tamás szerk., *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*, 365–398. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.
- P. Lakatos Ilona szerk. 2002. *Mutatványok a hármasszoros határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona – Tukácsné Károlyi Margit 1997. Gondolatok egy most induló kutatássorozathoz. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle* 1997/4: 487–493.
- P. Lakatos Ilona – Tukácsné Károlyi Margit 2002. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 80-as, 90-es években végzett nyelvjárási kutatások tapasztalatai. In: P. Lakatos Ilona szerk., *Mutatványok a hármasszoros határ menti nyelvhasználat kutatásából*, 27–33. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language* 120: 111–130.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – két nyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1998. Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 99–112. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lizanec, Petro 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lizanec, Petro 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Lizanec, Petro 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötet*. Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó.
- Lizanyec Petro – Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* XXIV: 3–18.
- Milroy, James 1998. Children can't speak or write properly anymore. In: L. Bauer – P. Trudgill eds., *Language Myths*, 58–65. London: Penguin.
- Milroy, Lesley – Gordon, Matthew 2003. *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell Publishing.
- MMNyR. I–II. Tompa József szerk., *A mai magyar nyelv rendszere* I. (1969), II. (1970). Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Molnár Csikós László 1998. A középfok melletti -nál, -nél ragot helyettesítő -tól, -től rag régen és ma. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 229–234. Szeged: JGYF Kiadó.
- Molnár József 2004. Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrajnai népszámlálás adatai alapján. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 119–130. Ungvár: PoliPrint.
- Molnár József – Molnár D. István 2003a. A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai a 2001-es ukrajnai népszámlálás eredményei tükrében. *Pro Minoritate* 2003/Ősz: 83–107.
- Molnár József – Molnár D. István 2003b. Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrajnai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek a tükrében. In: Gyurgyík László és Sebők László szerk., *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*, 62–79. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- NyKk. I–II. Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv* I. (1983), II. (1985). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. Grétsy László és Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kéziszlótár*. Budapest: Auktor Könyvkiadó, 1996.
- Orosz Ildikó 2001. A kárpátaljai magyar érettségizők továbbtanulási szándékairól egy reprezentatív szociológiai felmérés adatai alapján. *UngBereg* 2001: 101–108.
- P. Csige Katalin 1993. Lexikai és grammatikai russzicizmusok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban. In: Klaudy Kinga szerk., *Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*, 379–382. Miskolc: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- P. Lakatos Ilona – Tukácsné Károlyi Margit 1997. Gondolatok egy most induló kutatássorozathoz. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 1997/4: 487–493.
- Pléh Csaba 1990. A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 55–75. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Révay Valéria szerk. 1999. *Útmutató a szabolcs-szatmár-beregi nyelvjárások tanulmányozásához*. Nyíregyháza: BGyTF Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- Robins, Robert Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Budapest: Osiris – Tinta Könyvkiadó.
- Rot Sándor 1967. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91: 185–191.
- Rot Sándor 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.
- Sándor Klára 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 57–84. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 7–48. Szeged: JGYF Kiadó.

- Saussure, Ferdinand de 1963. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Gondolat.
- Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Sebestyén Árpád: *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen*. Kézirat év és hely nélkül. (Megtalálható a Teleki László Alapítvány könyvtárában, Budapesten.)
- Szabó Géza 1979. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabó László 1993. *Kárpátaljai demográfiai adatok*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A Nyelvművelő kézikönyv rétegződésmodellje. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 85–90. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Váradi Tamás – Kontra Miklós 1994. A stigmatizált magyar kijelentő mód társadalmi disztribúciójáról. In: Kemény Gábor szerk., *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, 115–124. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Váradi Tamás 1995/1996. Stylistic variation and the (*bVn*) variable in the Budapest Sociolinguistic Interview. *Acta Linguistica Hungarica* 43: 295–309.
- Váradi Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In: Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 339–359. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris – Századvég.

Науково-методичне видання

**Берегсасі Аніко
Черничко Степан**

**СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ
ВАРІАНТІВ УГОРСЬКОЇ МОВИ**
(угорською мовою)

Відповідальна за випуск: *Орос Ільдико*
Редагування: *автори*

Здано до складання: 15.09.2005. Підписано до друку: 10.02.2006.
Формат 70x100/16. Умовн. друк. арк. 8,71. Тираж 300. Замовлення 224.

СП “ПоліПрінт” м. Ужгород, вул. Тургенєва, 2.

- Saussure, Ferdinand de 1963. *Bevezetés az általános nyelvészeti*. Budapest: Gondolat.
- Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészeti*. Budapest: Corvina.
- Sebestyén Árpád: *A kárpátaljai magyarok nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete a Kárpátok térségében. Több kérdés a területen. Kézirat év és hely nélkül.* (Miskolci László Alapítvány könyvtárában, Budapesten.)
- Szabó Géza 1993. *Kárpátaljai magyar nyelvhasználat*. Budapest: Intermix Kiadó.
- Szabó László 1993. *Kárpátaljai magyar nyelvhasználat*. Budapest: Intermix Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A nyelvhasználati változások modelleje. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 85–90. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Váradi Tamás – Kontra Mihály 1994. A stigmatizált magyar kiejtés mód társadalmi elterjedéséről. In: Kontra Mihály szerk., *A magyar nyelvi norma és a nyelvhasználat*, 115–124. Budapest: MTA Nyelvudományi Intézet.
- Váradi Tamás 1995/1996. Stylistic variation and the (b/v) variable in the Budapest Sociolinguistic Interview. *Acta Linguistica Hungarica* 43: 293–309.
- Váradi Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In: Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 339–359. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris – Századvég.

Берегсасі Аніко, Черничко Степан.

- Б-48** Соціальна стратифікація закарпатських варіантів угорської мови: Навчальний посібник. – Ужгород: ПоліПрінт, 2006 – 108 с. (угорською мовою).
ISBN 966-7966-36-4

У посібнику розглядаються соціальна стратифікація закарпатських варіантів угорської мови, взаємодія мови та суспільства; у соціолінгвістичному аспекті аналізуються регіональні і соціальні різновиди угорської мови. Автори аналізують дані соціолінгвістичних досліджень статистичними методами.

Видання розраховано на фахівців-мовознавців, студентів-філологів, а також усіх, хто цікавиться угорською мовою, соціолінгвістикою.

ББК 81.665.2

УДК 811.511.141